

TC
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
TÜRK EDEBİYATI YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ALİ KEMAL'İN RİCÂL-İ İHTİLÂL'İ
(İNCELEME-METİN)

NURSEL ÇAKMAK
12723101

TEZ DANIŞMANI
YRD. DOÇ. DR. ALİ YILDIZ

İSTANBUL
2015

TC
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
TÜRK EDEBİYATI YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

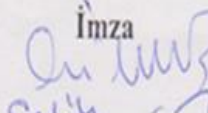
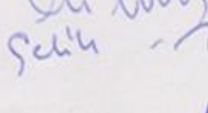
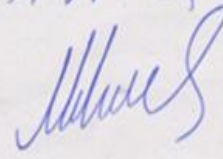
ALİ KEMAL'İN RİCÂL-İ İHTİLÂL'I
(İNCELEME-METİN)

NURSEL ÇAKMAK
12723101

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih:

Tezin Savunulduğu Tarih: ..03..07..2015

Tez Oy birliği/ Oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

Unvan Ad Soyad	İmza
Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Beyhan	
Jüri Üyeleri: Prof. Dr. Talip	
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Samsakçı	

İSTANBUL
TEMmuz, 2015

ÖZ

ALİ KEMAL'İN RİCÂL-İ İHTİLÂL'İ (İNCELEME-METİN)

Nursel Çakmak

Temmuz, 2015

Fransız İhtilali, 18. yüzyılda dünya tarihini belirleyen mühim olaylardan biridir. Bu olay, Batı ve Doğu toplumları üzerinde kısa ve uzun vadede birçok gelişmeye yol açmıştır. Bu gelişmelerin esasını oluşturan fikir ise millet olabilme şuurudur. İhtilal ile birlikte kendini hür bir şekilde ifade edebilen Fransız halkı, diğer toplumların hak ve hürriyetlerini talep etmelerine ve dünya üzerinde farklı milletlerin ortaya çıkmasına sebep olur. Bu durum Osmanlı Devleti gibi çok uluslu bir yapıya sahip olan devletleri olumsuz etkiler. 17. yüzyıldan itibaren kötü bir sürecin içerisine giren Osmanlı Devleti, Fransız İhtilali ile yayılan fikirlerin de etkisiyle âdeta bir varlık mücadelesi verir. Özellikle bu fikirleri benimseyen Jön Türkler'in faaliyetleri, devletin bu olumsuz gidişatını hızlandırır. Gençlik yıllarında Jön Türkler'e katılan Ali Kemal, başlangıçta fikren bir yakınlık duysa da esasında onlardan çok farklı bir konumda yer almıştır. Nitekim sonraları Jön Türkler'e muhalefet eden bir çizgide ilerler. Fakat Ali Kemal, çelişkili fikir ve eylemlerle dolu hayatında Batı medeniyetine ve Batı medeniyetinin tarihinde önemli bir dönüm noktası olan Fransız İhtilali'ne, ihtilalin açığa çıkardığı düşüncelere bağlılığını sürdürür. Fransız İhtilali'ni Türk okuyucusuna anlatmak için kaleme aldığı *Ricâl-i İhtilâl*'de, ihtilal döneminde yaşanan olayların sebep ve sonuçlarını ihtilal önderlerinin biyografik bilgileri içerisinde verir. Bu eserde, milletlerin parlak bir gelecek oluşturabilmeleri için aşması gereken zorluklar ve vermesi gereken mücadeleler devlet ve milletlere bir ders oluşturması bakımından tarafsız bir bakış açısıyla aktarılır. Ayrıca eserin ortaya çıktığı dönemin her muhtevayı işlemeye müsait olmayan siyasi yapı, bu tür bir muhtevayı işleyen eserlerin sayısını yok denecek kadar azaltır. Bu bakımdan döneminde ilk ve tek olan bu eserin aydınlığa kavuşturulması gerekmektedir. Bu maksatla *Ricâl-i İhtilâl*'in inceleme konusu yapıldığı bu tez çalışmasında, eser Latin harfleriyle aktarılmış ve Ali Kemal'in Fransız İhtilali'ne yönelik bakış açısı aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fransız İhtilali, Ali Kemal, Ricâl-i İhtilâl.

ABSTRACT

ALİ KEMAL'S RİCÂL-İ İHTİLÂL (ANALYSIS-TEXT)

Nursel Çakmak

July, 2015

The French Revolution is one of the important events that have determined the world history in the 18th century. This event have caused many developments on the Western and Eastern societies in the short and the long term. The idea that constitutes the essence of these developments is the consciousness of becoming a nation. The French people, who started being able to express themselves freely with the revolution, cause other societies to demand their rights and freedom and different nations to appear in the world. This situation have affected countries with a multinational structure like the Ottoman Empire negatively. The Ottoman Empire, which has undergone into a bad period starting from the 17th century, starts virtually giving a struggle for existence with the effects of the ideas that spread after the French Revolution. Especially, the activities of the Jön Türkler (Young Turks), who have adopted these ideas, accelerates the negative trajectory of the government. Ali Kemal, who has joined the Jön Türkler in his youth, even though he has felt a mental kinship in the beginning, has in fact stood in a very different position from them. Indeed, he has moved in a line of opposition to the Jön Türkler afterwards. However, Ali Kemal, in his life full of contradicting ideas and acts, has continued his commitment to the Western civilization, French Revolution which was an important turning point for the Western civilization, and ideas that were uncovered with the revolution. In *Ricâl-i İhtilâl*, which he wrote to tell the French Revolution to the Turkish reader, gives the cause and effect of the events that were lived in the revolution period within the biographical information of the revolution leaders. In this work, the hardships that need to be surpassed and the fights that need to be put up for nations to create a bright future are narrated with an objective perspective to constitute lessons for the governments and nations. Especially, the political structure of the period that this work appeared in and which was not suitable for handling every type of content reduces the number of works that do handle this type of content to a minute amount. So, in this respect, this work, which was the first and the only work of the period, needs to be illuminated. To this end, in this dissertation study that makes the *Ricâl-i İhtilâl* a subject of analysis, the work was adapted to the Latin alphabet and Ali Kemal's perspective for the French Revolution was attempted to be illuminated.

Keywords: The French Revolution, Ali Kemal, Ricâl-i İhtilâl.

ÖN SÖZ

18. yüzyıl, Avrupa tarihinde mühim gelişmelerin yaşandığı bir devirdir. Bu gelişmelerden biri de pek çok milletin kaderine tesir eden Fransız İhtilali'dir. 1789'da, Fransa'da siyasi, iktisadî, içtimâî ve ilmî konulardaki kalıpları yıkarak millet hâkimiyetini esas alan bir yönetim biçimini tesis eden bu ihtilal, sebep olduğu sonuçlar itibariyle ortaya çıktığı sınırları aşar. İhtilal ile birlikte gelen hürriyet, eşitlik, milliyetçilik gibi fikirler toplumların zihinlerini uzun süre meşgul eder. Sonuçları itibariyle evrensel bir nitelik kazanan Fransız İhtilali, farklı kanallar vasıtasıyla Osmanlı Devleti'ni derinden etkiler. Bu kanallardan bazıları Yeni Osmanlılar ve Jön Türk hareketidir.

19. yüzyılın ikinci yarısında faaliyet gösteren Yeni Osmanlılar, hürriyet ve meşrutiyet fikrini siyasi güzargâhlara yerleştirmek maksadıyla çalışmalarda bulunurlar. Bu çalışmalar, Yeni Osmanlılar'ı müteakiben Jön Türkler ile devam eder. Osmanlı Devleti içerisinde, siyasi mecrada varlığını muhafaza eden Jön Türkler Batı'da meydana gelen gelişmelere açık bir grup aydından müteşekkil bir teşkilattır. Bu teşkilat, Batı'daki meşrutî sistemin gerekliliğini telkin eden birtakım faaliyetlerde bulunur. Bu faaliyetlerin başlıcası, basın ve yayın organları vasıtasıyla Batı'da, Fransız İhtilali ile ortaya çıkan hürriyet fikrini memlekete tanıtmak ve sevdirmektir. Fakat bu teşkilatın mensupları arasında zamanla meydana gelen huzursuzluklar, düzensizlikler ve disiplin yoksunluğu teşkilatın fikren ve fiilen güçlü bir faaliyette bulunmasına mani olur. Bu teşkilatta bir müddet varlık gösteren Ali Kemal de bu tür sebeplerden dolayı Jön Türkler'den ayrılır. Hatta Jön Türkler'in bir uzantısı olan İttihat ve Terakki ile de ömrünün sonuna kadar şiddetli bir muhalefetin içine girer. Fakat Ali Kemal, her zaman Batı'daki gelişmeleri yurt içinde ve daha ziyade yurt dışında takip etmekten vazgeçmeyen bir aydındır. Ali Kemal'in Batı'da hayranlık derecesinde takip ettiği gelişmelerden biri de Fransız İhtilali'dir.

Ali Kemal'e göre, Fransız İhtilali milletlerin hür bir şekilde geleceklerini kurabilmeleri yönünde gerçekleştirdiği önemli bir mücadeledir. Bu mücadelenin safhalarıyla yaşadığı toplumda bilinmesini isteyen müellif, *Ricâl-i İhtilâl* adlı eserini kaleme alır. Eserde, Fransız İhtilali'nin önde gelen simalarından Marquis de Condorcet, Louis Antonie Léon de Saint-Just, Georges Jacques Danton ve Maximilien Robespierre'in hayat hikâyeleri teferruatlı bir tarzda aktarılır. Müellif, eser boyunca ihtilal kahramanlarını dönemin bütün koşulları ile birlikte değerlendirir. Olayların ve kahramanların olumlu ve olumsuz özelliklerini gerçekçi bir üslupla ortaya koyarak ihtilalin kıymetini okuyucuya aktarmaya çalışır.

Döneminde oldukça ilgi gören eser, tarihi bir muhtevanın yanı sıra Ali Kemal'in gazeteci kimliğinin yansıdığı zevkli bir üsluba sahip olması bakımından da kıymete değerlidir. Dönemin siyasi koşullarının ağırlığı bu tür bir muhtevayı işlemeyi zorlaştırsa da müellif, muhteva ve biçim itibariyle özgün bir eser ortaya koymayı başarmıştır. Ayrıca döneminde sakıncalı görülen bir konuyu işleyen ilk ve tek eser olma vasfına sahip olması bakımından da *Ricâl-i İhtilâl*'in son derece önemli bir eser olduğunu söyleyebiliriz.

Elimizdeki tez çalışmasının amacı, yazıldığı dönemde yalnız kalmış olan bu eseri, Latin harflerine aktararak gün yüzüne çıkarılmasını sağlamak ve Fransız İhtilali'nden etkilenmiş aydınlardan biri olan Ali Kemal'in Fransız İhtilali'ne nasıl baktığını ortaya koymaktır. Tezimiz, dört bölümün terkiinden meydana gelir. Birinci bölümünde Ali Kemal'in hayatı ve eserleri, ikinci bölümde *Ricâl-i İhtilâl*'in tahlili, üçüncü bölümde eserin günümüz harflerine metni ve son bölümde de bu tez çalışmasında ulaşılan sonuçlar yer almaktadır.

Bu tez çalışmasında büyük emeği geçen Yrd. Doç. Dr. Ali Yıldız'a şükranlarımı sunarım. Ayrıca bu çalışma sürecinde desteklerini esirgemeyen aileme gösterdiği özveriden dolayı müteşekkirim.

Nursel Çakmak

İstanbul; Temmuz, 2015

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	
ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖN SÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER	vii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	ix
KISALTMALAR	x

1. GİRİŞ 1

1.1. Ali Kemal'in Hayatı	1
1.2. Ali Kemal'in Eserleri	14
1.2.1. Bir Mahkûmun İzdivacı yahut Istakad Köprüsü Cinayeti	14
1.2.2. Kadın Mektupları (1313/1896)	15
1.2.3. Sorbonne Dârülfünûnu'nda Edebiyât-ı Hakikiyye Dersleri (1314/1896)	15
1.2.4. İki Hemşire	15
1.2.5. Jülyet'in İzdivacı.....	16
1.2.6. Çölde Bir Sergüzeşt	16
1.2.7. Paris Musahabeleri.....	16
1.2.8. Muterizlere Ecvibe-i Müskite	16
1.2.9. Tunus	16
1.2.10. Mes'ele-i Şarkıyye-Medhal	16
1.2.11. Üç Tarz-ı Siyaset (Ali Kemal'in "Cevabımız" ve Ahmet Ferit'in "Bir Mektup" ile Birlikte).....	17
1.2.12. Tarih-i Siyasî.....	17
1.2.13. Yıldız Hatırat-ı Elimesi.....	17
1.2.14. Edebiyat ve Siyaset.....	17
1.2.15. Fetret Birinci Kitap, İkinci Kitap.....	18
1.2.16. İlm-i Ahlak.....	18
1.2.17. Bir Safha-i Tarih	18
1.2.18. Bir Safha-i Şebab	19
1.2.19. Ricâl-i İhtilâl	19
1.2.20. Raşit Müverrih mi? Şair mi?.....	20
1.2.21. Diyorlar ki (Ali Kemal'in Röportajı ile Birlikte).....	20
1.2.22. Ömrüm	20
1.2.23. Makaleler: Peyâm-ı Edebî'deki Dil ve Edebiyat Yazıları	21

1.2.24. Tercüme-i Şerife.....	21
1.2.25. Gazete ve Mecmualardaki Yazıları.....	21
2. RİCÂL-İ İHTİLÂL'İN TAHLİLİ.....	22
2.1. Medhal.....	26
2.2. Marquis de Condorcet	27
2.3. Louis Antoine Léon de Saint-Just	36
2.4. Georges Jacques Danton	49
2.5. Maximilien François Marie Isidore de Robespierre.....	60
3. RİCÂL-İ İHTİLÂL (METİN).....	72
3.1. Medhal.....	72
3.2. Marquis de Condorcet	76
3.3. Louis Antoine Léon de Saint-Just	87
3.4. Georges Jacques Danton	108
3.5. Maximilien François Marie Isidore de Robepierre	159
3.6. Nisvân-ı İhtilâl.....	176
4. SONUÇ.....	177
KAYNAKÇA	181
ÖZ GEÇMİŞ.....	184

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Marquis de Condorcet	80
Şekil 2: Louis Antoine Léon de Saint-Just	89
Şekil 3: Georges Jacques Danton.....	114
Şekil 4: Maximilien François Marie Isidore de Robespierre	160

KISALTMALAR

bkz:	bakınız
bs:	baskı
c:	cilt
çev:	çeviren/çevirenler
haz:	hazırlayan/hazırlayanlar
s:	sayı
t.y:	tarih yok
vb:	ve benzeri

1. GİRİŞ

1.1. Ali Kemal'in Hayatı

Ali Kemal'in doğum tarihi hakkında kaynaklarda farklı rivayetler bulunmakla birlikte oğlu Zeki Kuneralp'in verdiği bilgiye göre 1869 senesinde İstanbul'un Süleymaniye semtinde dünyaya gelir¹. Asıl adı Ali Rıza'dır². Mekteb-i Mülkiye yıllarında ölümünden sonra “nazarımızda o, dehâ-yı edep, rengârenk şaaşalarla parlardı” diyerek bahsettiği Namık Kemal'e duyduğu sevgiden dolayı adını Ali Kemal olarak değiştirir³.

Ali Kemal'in babası oldukça sağlıklı, muhafazakâr, azimli, aile düzenini ve devletini seven hususiyetleri ile bilinen mum üreticisi ve tüccarı Çankırlı Balmumcu Hacı Ahmet'dir⁴. Küçük yaştan beri İstanbul'da çalışan Hacı Ahmet Efendi, mesleğinde kethüdalığa kadar ilerler.

Ali Kemal'in annesi, Hanife Feride Hanım, Hacı Ahmet Efendi'ye nazaran daha müessir bir şahsiyete sahip olan Çerkez bir cariyedir⁵. Hacı Ahmet Efendi, ikinci evliliğini Hanife Feride ile yapar. Ali Kemal, bu ikinci evlilikten dünyaya gelir. Yahya Kemal, onu şu satırlarla anlatır⁶:

“Sarışın, iriyarı, çevik, sıhhatli bir insandı. Elli yaşındayken bile taze ve çalâk bir delikanlı görünürdü. Kışın, paltosuz, ellerini ceplerine sokmuş, soğuktan pervasız birçok yürürdü. İyi yüzerdi. Büyükada'nın Nizam Koyu'ndan açılır, rahat bir yüzüşle Heybeli'yi tutar dönerdi. Cezaların en fecîine uğramasaydı, daha çok yaşar ve o Cambridge yahut da Heidelberg talebesi hâlini uzun seneler muhafaza ederdi”.

Ali Kemal'in Halep'e sürgün edildiği esnada hatıralarında “Vâlide ile iki ufak hemşîrem benimle beraber behemehâl gelmek istediler ve geldiler” şeklinde verdiği bilgiden iki kız kardeşi olduğu anlaşılır⁷.

¹ Zeki Kuneralp, **Ali Kemal-Ömrüm** (İstanbul: İsis Yayıncılık, 1985), 4'den aktaran Faruk Gezgîn, **Ali Kemal: Bir Muhalifin Hikâyesi** (İstanbul: İsis Yayıncılık, 2010), 13., Orhan Karaveli, **Ali Kemal “belki de bir günah keçisi...”**, b. 3. (İstanbul: Doğan Kitap, 2009), 29.

² Gezgîn, **age**, 14.

³ Osman Özsoy, “Milli Mücadeleye Gazeteci Ali Kemal'in Basın Yoluyla Muhalefeti” (Doktora Tezi, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996), 26.

⁴ M. Kayahan Özgül, **Ömrüm-Ali Kemâl** (Ankara: Hece Yayınları, 2004), 9.

⁵ Gezgîn, **age**, 17.

⁶ Yahya Kemal Beyatlı, **Siyasî ve Edebî Portreler** (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006), 61.

⁷ Özgül, **age**, 158.

Ali Kemal, öğrenim hayatına mahalle mektebi ile başlar⁸. Burada sıkı bir dinî eğitimden geçer. Ardından Kaptanpaşa Mekteb-i Rüştîyesi'ne⁹ devam etse de 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nden dolayı buradaki öğrenimi uzun sürmez ve Ruslar ile yapılan barış görüşmelerine müteakıben Gülhane Askeri Rüştîyesi'ne¹⁰ yazılır. Okulun ağır basan disiplinli yapısı çoğu zaman baskıdan bunalan Ali Kemal ve arkadaşlarının derslerini ihmal etmesine yol açar. Bu sebeple okula daha az gelmeye başlayan Ali Kemal, devamsızlıklarının artması sonucu okuldan atılır. Bunun üzerine babası işlerinde yardımcı olması için oğlunu yanına alır. Ali Kemal, bir taraftan babasına yardım ederken diğer taraftan da Süleymaniye Camisi'nde “İzhar, Kafiye Şerhi, İzzî, Merah, Tuhfe-i Vehbî, Gülistan, Baharistan” gibi dersler alır¹¹. Fakat annesi, oğlunun yarıda bıraktığı öğrenimini tamamlaması arzusundadır. Nihayetinde Ahmet Efendi'nin de ikna edilmesi ile birlikte Ali Kemal, Mülkiye Mektebi'ne kayıt olur¹².

Ali Kemal, yeni okulunda derslerine yoğun bir ilgi gösterir. İleride faaliyet alanlarına yön verecek her türlü ufuk açıcı gelişmelerle bu dönemde ilgilenmeye başlar. Zamanının büyük çoğunluğunu okuma ve yazmaya ayırır, çeşitli şiir denemelerinde bulunur. Bu ilk şiirlerinde, çok beğendiği Muallim Naci'nin tesiri belirgindir. Ona karşı derin bir sevgisi vardır. Yahya Kemal'in “Türk şiirinin son peygamberi gibi görürdü”¹³ diyerek ifade ettiği bu sevgiyi Ali Kemal, *Diyorlar ki*'de yayımlanan bir röportajında sebepleri ile teferruatlı bir surette izah eder ve der ki¹⁴:

“Naci ki lisanımızın Arap ve Acem'den istifazalarını, müterakkiyane, mütealiyane istifazalarını tayinde yegânedir. Bulunmaz bir hâce-i edebîdir. Belki devrinde ondan ziyade Arapça ve Acemce bilenlerimiz vardı. Fakat hiçbir muallimimiz bu iki lisanın lisanımızla irtibatını böyle itidal ile, selâmetle teşrih edemedi. Hiçbir Türk muharriri de Türkçeyi bu derece sıhhatle, selâbetle yazamadı. Ekrem'de, Hamit'te lisanca kaide hataları daima görüldü. Hatta Şinasi'de, Kemal'de bile yok değildi. Fakat Naci bu şaibelerden büsbütün münezzehten kalarak muallimliğini ispat eyledi”.

Ali Kemal'e fikirlerinde derinlik kazandıran bir diğer isim, beğenerek okuduğu Ahmet Mithat'tır. Ahmet Mithat, Ali Kemal'in Paris'teyken gönderdiği

⁸ age, 15, 16.

⁹ age, 17.

¹⁰ age, 18.

¹¹ age, 23.

¹² age, 25.

¹³ Beyatlı, age, 62.

¹⁴ Ruşen Eşref Ünaydın, **Bütün Eserleri-Röportajlar I: Diyorlar ki**, haz. Necat Birinci-Nuri Sağlam (Ankara:TDK Yayını, 2002), 208.

yazıların “Teceddüdâd-ı Edebiye” başlıklı yazısında başarısını dile getirirken bu beğenin tek taraflı olmadığını da göstermiş olur¹⁵.

Ali Kemal’in yazı yazmadaki kabiliyeti ilk olarak bu dönemde gazetelere verdiği yazılar ile kendini gösterir. Ali Kemal, yazı yazmadaki hünery ve üslup hususiyetleri bakımından Yahya Kemal’in de dikkatini çeker¹⁶.

“Çok müsellemler bir hakikat olmak üzere, Ali Kemal’in kendine has bir üslubu vardı. Denilebilir ki hiçbir Türk muharriri onun kadar üslup hususiyeti göstermemiştir. Kolay, çabuk, bol, sürekli ve tashihsiz yazardı. Kavgalı, dağdağlı, buhranlı bir matbaa hayatı ortasında, başmakale, tarihî makale, kitap faslı, mücadele fıkrası, hâsılı bu kabilden dört beş yazıyı birkaç saat içinde çıkarıverirdi. Kalemî garip bir tarzda, iki parmağını kırmaksızın, hafif tutar ve kâğıda fazla basmaksızın, cümleler üzerinde tevakkuf etmeksizin, cümlede gelişigüzel nahiv kıvraklıkları yapar, ıtnaptan, girizgâhlardan, tekrarlardan çekinmezdi. Yazısı sathî olmakla beraber açıktı”.

Ali Kemal’in arkadaşları ile birlikte *Gülşen* adlı bir mecmua çıkarmaları fikrî ve edebî çalışmaları için önemli bir faaliyettir¹⁷. Bu mecmuada dönemin önde gelen âlimleri olarak kabul gören Menememizade Tahir ve Hoca Hayret ile münakaşalarda bulunur¹⁸. Ali Kemal’de hayatı boyunca görülen ön saflarda yer alma arzusu, ilk olarak Mülkiye yıllarında kendini göstermeye başlar. Nitekim buna fikrî ve edebî faaliyetleri de eklenince hocalarının ilgisini üzerine çekmeyi başarır.

Ali Kemal, edebiyatın yanı sıra ülkenin siyasi ve idari durumu ile bu dönemde alakadar olmaya başlar. Bu alakada okulun ve hocaların tesiri ehemmiyet arz eder. Mekteb-i Mülkiye, Batı eğitimi ve medeniyetini üzerine tesis edilmiş bir kurum olarak Ali Kemal’de Batı medeniyetine karşı bir merak ve heyecan uyandırır. Bilhassa, tarih hocası Mizancı Murat’ın taraftarı olduğu meşrutiyet fikri ile ülkesinde icra edilen yönetim politikası arasındaki farklılıklar, Ali Kemal’i bu konu üzerinde düşünmeye sevk eder. Zamanla meşrutiyet idrakinin sebebiyet verdiği hür düşünce ve davranış şekilleri, Abdülhamit devrinin baskısından bunalan gençlerin ulaşmak istedikleri bir ideal olarak zihinleri meşgul eder.

Ali Kemal ve arkadaşları hayalini kurdukları hürriyeti bizzat yerinde, Avrupa’da görmek ve tanımak isterler. O dönemde siyasi fikirlerini harekete geçirmek isteyen muhalif Türk gruplarının yaptığı gibi onlar da Paris’i kendilerine kaçış yeri olarak seçerler. Nitekim o dönemde muhalif Türk gencine göre, siyasi

¹⁵ Ali Kemal, *Sorbonne Dârülfünûnu’nda Edebiyat-ı Hakikiyye Dersleri*, haz. Bahriye Çeri (Ankara, Hece Yayınları, 2007), 20.

¹⁶ Beyatlı, *age*, 62.

¹⁷ Mustafa Uzun, “Ali Kemal”, *İslam Ansiklopedisi*, c. 2 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989), 405.

¹⁸ *age*, 405.

hayat “Namık Kemal’in bırakmış olduğu bir an'aneydi: İçeride menfâ, Fransa'da firârî hayâtı idi”¹⁹.

Ali Kemal, Paris'e gitmeden evvel Fransızca'yı daha iyi öğrenmek maksadıyla Collège Français adlı bir lisan okuluna yazılır²⁰. Bir müddet sonra, babasının vefat etmesi üzerine bu dil okulundan ayrılan Ali Kemal, Mülkiye'de dördüncü sınıfı bitirdiğinde arkadaşı Uşşakizade Süleyman ile birlikte 1887 yılında Paris'e gider²¹.

Paris'te bulunduğu esnada bir taraftan lisanını geliştirmeye devam eden Ali Kemal, diğer taraftan da Jön Türkler ile tanışmaya başlar. Fakat Jön Türkler'in faaliyetlerini beğenmeyen Ali Kemal için Paris, tam manasıyla bir hayal kırıklığı olur ve Jön Türkler'den uzaklaşmak maksadıyla arkadaşı Sadık Belig'in tavsiyesi üzerine Cenevre'ye gider²².

Cenevre'de öğrenim hayatı açısından oldukça verimli seneler geçiren Ali Kemal, Gros'tan dersler alır²³. Rosenchilde adında bir Rus kızı ile dostluk kurar, fakat kızın Petersburg'a gitmesi üzerine Ali Kemal, İstanbul'a döner ve Mülkiye'de yarıda bıraktığı öğrenimine beşinci sınıftan itibaren devam eder²⁴. Ali Kemal, bir müddet sonra Avrupa'daki gibi fikrî ve siyasi görüşlerini dile getiren öğrencilerden müteşekkil bir grup çalışmasını tatbik etmek emelindedir. Bu maksatla bir toplantı gerçekleştiren grup, önce gözaltına alınıp sonra serbest bırakılsa da, bir süre sonra Ali Kemal'in Abdülhalim Memduh ile tekrar gizli bir surette birlik oluşturma teşebbüsü dokuz ay boyunca tutuklu kalmalarına sebebiyet verir²⁵. Bu tutukluluk döneminin ardından sürgün hayatı başlar. Ali Kemal, annesi ve iki kız kardeşini de alarak 1889'da Halep'e sürgün edilir²⁶.

Ali Kemal, Halep'te başarılı bir memuriyet hayatı geçirir. Mekteb-i idadîde tarih ve edebiyat derslerine girer²⁷. Arapça'yı daha fazla öğrenmek maksadıyla eski

¹⁹ Yahya Kemal Beyath, **Çocukluğum, Gençliğim, Siyasî ve Edebî Hatıralarım**, 4. bs. (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1999), 198.

²⁰ Gezgin, **age**, 27.

²¹ Orhan Karaveli, **Ali Kemal “belki de bir günah keçisi...”**, 3. bs. (İstanbul: Doğan Kitap, 2009), 30.

²² Özgül, **age**, 100.

²³ **age**, 108.

²⁴ Karaveli, **age**, 30.

²⁵ Özgül, **age**, 154.

²⁶ Ayşe Ulusoy, “Ali Kemal”, **Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi**, c.1 (Ankara: AYK, AKM Yayınları, 2002), 327.

²⁷ Özgül, **age**, 182.

Halep mebusu Şeyh Beşir Gaza'dan hadis ve tefsir dersleri görür²⁸. Bunun yanında edebî çalışmalarına ara vermez, *İki Hemşire*²⁹ ve *Çölde Bir Sergüzeşt*³⁰ romanlarını kaleme alır. Yahya Kemal, müellifin kaleme aldığı romanları “yavan ve acemice” bulur³¹. Okul kitapları yarışması için kaleme aldığı *İlm-i Ahlak* adlı eseriyle birincilik elde etse de Halep'e sürgün edildiği öğrenilince idadideki görevine son verilir. Nihayetinde, 1895 yılında ailesi ile birlikte İstanbul'a dönen Ali Kemal, tekrar sürgün edileceğini öğrenmesi üzerine ailesini İstanbul'da bırakarak aynı sene Paris'e gider³².

Paris'e ilk gelişinde aradığını bulamayan Ali Kemal, ikinci gelişinde hem çeşitli memuriyet görevleri hem de yazı çalışmaları bakımından verimli bir Paris dönemi geçirir. İlk olarak maddi kazancını temin edebilmek maksadıyla *İkdam* gazetesinin Paris muhabirliği görevini üstlenir. “Muharrerat”, “Musahabe”, “Makale-i Mahsusa” gibi başlıklar ile çıkan bu yazılar, Türk milletine Paris'teki tarih, edebiyat, kültür ve sanat çevresi vasıtasıyla Batı medeniyeti ve kültürü hakkında tanıtıcı bilgiler vermesi bakımından ehemmiyet arz eder³³.

Ali Kemal, Paris'te öğrenim hayatını zenginleştirecek faaliyetlerde bulunur. Mekteb-i Hukuk'ta sonra da Sorbonne Üniversitesi'nde derslere katılır. İstanbul'da yarım bıraktığı tahsilini tamamlamak için ise École Libre des Sciences Politiques adında bir siyasal bilgiler okuluna kayıt olur³⁴.

Ali Kemal'in Paris'teki faaliyet alanlarından bir diğeri de Jön Türkler teşkilatıdır. Jön Türkler, 1896 senesinde başkanlık seçimi konusunda ihtilaf yaşarlar³⁵. Bir grup, Ahmet Rıza etrafında toplanırken diğer bir grup da Mizancı Murat etrafında yerini alır. Ali Kemal ise Mizancı Murat'ın başkan seçilmesi için gayret gösterir. Nihayetinde aynı sene yapılan kongrede Mizancı Murat başkan seçilirken Ali Kemal de gazete yazılarından sorumlu olmakla görevlendirilir³⁶.

²⁸ age, 182.

²⁹ Ali Kemal, *İki Hemşire* (Dersaadet: Tahir Bey Matbaası, 1315).

³⁰ Ali Kemal, *Çölde Bir Sergüzeşt* (Dersaadet: Malumat Kütüphanesi, 1306).

³¹ Beyatlı, 2006, 64.

³² Karaveli, age, 32.

³³ Ali Kemal, age, 10.

³⁴ Gezgin, age, 68.

³⁵ age, 69.

³⁶ age, 69.

Teşkilat içinde cereyan eden huzursuzluk bir müddet sonra, Mizancı Murat'ın başkanlıktan istifa etmesine sebep olur³⁷.

Jön Türkler'in Paris'teki icraatından huzursuz olan Abdülhamit, Ahmet Celalettin Paşa'yı Jön Türkler sorununu çözmesi için görevlendirir. Ahmet Celalettin Paşa da Mizancı Murat'ın istifasını fırsat bilerek Mizancı Murat'ı, birtakım şartları da kabul ederek, ki Mizancı Murat bu şartların yerine getirilmediğini söyler, İstanbul'a dönmeye ikna eder³⁸.

Abdülhamit'in baskısından bunalıp hürriyet özlemiyle Paris'e giden Ali Kemal, başlangıçta Jön Türkler ile aynı kaderi paylaşıp da ardından bir yol ayrımına gider. Bu ayrılığın sebeplerinden birini Ali Kemal'in Ahmet Celalettin Paşa ile olan irtibatı oluşturur. Yahya Kemal, bu irtibatın şekline dair açıklayıcı bilgiler verir³⁹.

“Hürriyetten yüksek sesle bahseden, kendi gazeteciliği için geniş bir hürriyet meydanı isteyen Ali Kemal (in) tıynetçe ve ziynetçe muhafaza (kâr) olduğu bu senelerdeki vaziyetinden anlaşılır. Ahmet Celâlettin Paşa Paris'e gelip de Murat Bey'i ve etrafını Sultan Abdülhamid'le uzlaştırdığı vakit programını Ali Kemal'den almıştı. Ali Kemal bu gizli müşavirliğinin mükâfatı olarak Brüksel sefaret-i'nde bir kâtiplik elde etmişti. O devrin idare ve siyaset kafasına göre Avrupa'dan hiçbir Türk muharriri İstanbul gazetelerine yazı yazamazken Ali Kemal'in “Paris Mektupları” *İkdam* gazetesine muntazaman konulmuştu. İdâre-i Hâmîdiyye'nin Ali Kemal'e hususî bir itimadı olduğu daha o zamandan anlaşılır”.

Yahya Kemal'in verdiği bilgiye göre Ali Kemal, Ahmet Celalettin Paşa'ya Mizancı Murat'ın ikna edilmesi hususunda yardım eder. Bu yardımların neticesinde Ali Kemal'e önce “Paris talebe müfettişliği” görevi verilir⁴⁰. Fakat öğrencilerinden duyduğu memnuniyetsizlik bu görevi kısa bir süre içinde bırakmasına neden olur. Ardından Brüksel'de “Sefaret-i seniye ikinci kitâbeti”nde görevlendirilir⁴¹. Fakat Jön Türkler'i takip etmek, gazete çıkarmalarına mani olmak ve Ahmet Celalettin Paşa'yı bu konuda bilgilendirmek maksadıyla Cenevre'de kaldığını ve her zaman Brüksel'deki görevinin başında durmadığını 17 Teşrin-i Evvel 1897 tarihli mektubunda “Benim Cenevre'de bulunmaklığım bu neşriyatı men içindi. Nazif bilir, ben orada olmasaydım Eylül'de gazete çıkarıyorlardı... Bu herifler ne kadar meczûb!” sözleri ile doğrular⁴².

³⁷ age, 71.

³⁸ Ahmet Bedevî Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele**, 1. bs. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012), 194.

³⁹ Beyatlı, 2006, 67, 68.

⁴⁰ Birol Emil, **Jön Türklere Dâir Vesikalar I Edebiyatçı Jön Türklerin Mektupları (Ali Kemal ve Süleyman Nazif'den Mizancı Murad Bey'e)**, (İstanbul: İ.Ü Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1982), 25.

⁴¹ age, 25.

⁴² age, 25.

Ali Kemal'in Jön Türkler ile olan ilişkisi bu yol ayrımı ile birlikte giderek kötüleşir. Jön Türkler'den Abdullah Cevdet ve Tunalı Hilmi'yi gazete çıkarmak konusunda 21 Kasım 1897 tarihli mektubunda tenkit eder⁴³.

“Bugün yarın bir halt etmeleri -yani gazete çıkarmaları- melhûzdur. Fakat eti ne, budu ne! İki üç çocuğun ne hükmü olur? Bunlar için en güzel meslek tahsil-i irfan olduğunu kendilerine on kere söyledim, lâkin dinlemiyorlar...”.

Ali Kemal, Jön Türkler'i fikrî, edebî ve kültürel açıdan yoksun bulur ve nihayetinde devlet ile uzlaşma yoluna gider. 17 Ekim 1897 tarihli mektubunda da Jön Türkler'i sert bir üslupla tenkit eder⁴⁴.

“Bu adamlarda sabâvet-i efkâr var, önü arkayı kabil değil, düşünemiyorlar. Maksadları “imzamızla gazete, eser neşrolunsun”dan ibarettir. Menâfi-i vataniyyeyi ikinci dereceye bırakıyorlar... Mektep çocuklarıyla cemiyet böyle olur. Heriflerde kuru bir neşriyat merakından maada bir fikr-i siyaset, bir tedbir yok”.

Ali Kemal'in tenkitleri 11 Mart 1898 tarihli mektubunda sadece Jön Türkler için değil, anlaşılmadığı Salih Münir Bey gibi devlet adamlarının fesatlık içinde bulunmalarına da yöneliktir⁴⁵.

“Buradaki sersemlerin hali ağlanacak bir derecededir. O budala Abdullah Cevdetle, o meczûb Hilmi, Münir Bey gibi paradan maada bir şeye tapmayan, padişaha değil, Allah'a bile ihânetten çekinmeyen müfsidlerin sözüne ve ilkaâtına uydular, işi bu dereceye getirdiler. Rıza ma'tûhu ise hâlâ bildiğiniz havada, bildiğiniz emeldedir. Allah için söylensin, böyle gürûh-ı muhalifinden ne hayır beklenir?”.

Ali Kemal, hükûmet lehine çalışmalarda bulunduğu iddiasıyla Jön Türk kanadından ağır ithamlara maruz kalır. 18 Ocak 1899'da Mizancı Murat'a yazdığı mektup bu ithamlara cevap niteliği taşır⁴⁶.

“Benimçün yazdıkları iftiraları duysanız hayret edersiniz. Casus ben, ikbal-perest ben, padişahın nâmına Paris'te ma'âdin satan ben! Ben ki Münir'in ahîren yalvararak teklif ettiği başkitâbeti doğrudan doğruya Tahsin Bey'e yazarak reddeyledim. Ben ki her türlü ikbâlî kaleminde arayarak, o hezele kahvelerde, kumarlarda dolaşır çürürken, bir taraftan dârülfünunlara devam eyledim, diğer cihetten cilt cilt eserler vücuda getirdim. Ben ki peyderpey mahbes, menfâ, gurbet görerek bilhassa vatan derdiyle alîl oldum. Ben ki şâkirdlerimizin içinde meslek-i fazîletinize en çok imtisal ederek maaş, memuriyet her türlü ikbal hazır iken yine ye'sden, kahrından, elemden kurtulamadım. Lâkin o heriflerde bu idrak var mı? Bana en birinci hiddetlerine sebep İstanbul'a avdetinizden sonra tekâlîf-i vâkı'aya rağmen onlara iltihak etmediğimdir. İkincisi ise haseddir. İkdâm'daki yazılarımın bulduğu rağbeti bir türlü bu halk çekemedi... Matbuattan keseme giren birkaç yüz frank bu biçarelerin ciğerine battı”.

Ali Kemal, Jön Türkler'in yanı sıra kimi zaman Ahmet Celalettin Paşa'nın şahsında hükûmete yönelik tenkitlerde de bulunur⁴⁷:

⁴³ age, 29.

⁴⁴ age, 28.

⁴⁵ age, 28.

⁴⁶ age, 24.

“Bilseniz, Türk olarak dünyaya geldiğime, şu Avrupa’da Türk olarak bulunduğuma ne kadar nâdimim. Ne namus, ne haysiyet, ne ikbal, hiç bir emel kalmadı... Buna sebep de hep erkân-ı rezîle-i hükûmetimizdir. Hınzırların en büyük düşünceleri padişahı, mülkü, haysiyet-i Osmaniyyeyi enzâr-ı cihanda rûsvây ile bir gün mahv eylemektir. Yazık ki makam-ı âlî bu hâlî hâlâ görmedi, anlamadı. Hâlâ hayır ve şerri temyiz edemiyor”.

Jön Türkler’de aradığını bulamayan Ali Kemal, bazen de hükûmet kanadından ümidini kaybettiği zamanlarda bedbin bir ruh halinin içine girer. Bu ruh halini en iyi bir surette 1 Eylül 1900 tarihli mektubunda hayatına yönelik yaptığı bir değerlendirmede aksettirir⁴⁸:

“Ben hayattan yorgunum, bâhusus hayatımın hiçliğinden yorgunum. Yaşım otuza geldi, henüz otuz paralık bir hayır işleyemedim, ne nefsime, ne memlekete, ne aileme, ne de insaniyete hizmet edemedim, edemiyorum. İşte bu hâlettir ki beni perişan ediyor. Elimden gelse sefâhate döküleceğim, dökülemiyorum. Geçen senelerde neşr-i âsâr, o küçücük hizmet bir tesellî idi, şimdi o da kalmadı. İstanbul’a avdet ise benim için bir izmihlâl olur. Çünkü kolum kanadım büsbütün kırılır”.

Ali Kemal, kimi zaman hükûmet kanadına dair tenkitlerde bulunsa da padişaha derin bir hürmet beslediği Yahya Kemal’in “O buhran içinde epeyce entrikalı bir rol oynamış, mamafih Jön-Türk addedilmemişti; çünkü hiçbir zaman sarahatle Sultan Abdülhamid aleyhtarı olmamıştı” sözlerinden de anlaşıldığı üzere muhakkaktır⁴⁹. Ali Kemal, siyaseten muhafazakâr bir zihniyet ile hareket eder ve Abdülhamit’e karşı hiçbir zaman menfî bir tutum sergilemez. Bu tavrında babası Hacı Ahmet Efendi’nin padişaha karşı beslediği samimi sevginin de payı vardır. Ali Kemal, babasının padişaha duyduğu yakınlığı şu sözlerle ifade eder⁵⁰:

“...Hükûmetçe, idarece her türlü fenalıkları dâimâ vükelâyâ atfeyker; padişahı mutlak masum addederdi. Bazen umur-ı devlette seyyiata kani' olsa, yalnız “*Etrafindakilerin, baştakilerin gözü kör olsun*” der, yine zât-ı şâhâneyi her muahazenin fevkinde, her mesuliyetten berî tutardı... Mülkünün, milletin ne derece hâdimi, ne kadar saf, samimî bir Osmanlı idi. Bir Osmanlı ki her devlet için yıkılmaz bir temel teşkil eden o mümtaz efrattan, o polat kadar kavî ahâlindendi. İşte bu Hacı Ahmet Efendi benim babamdı”.

Padişaha karşı hürmeti küçük yaştan itibaren babasından aldığı anlaşılan Ali Kemal, 1900 yılında Ahmet Celalettin Paşa’nın Mısır’daki bir çiftliğin yönetimini üstlenme teklifini kabul ederek Kahire’ye gider⁵¹. Fakat bir müddet sonra bu görevini icra ederken de çeşitli sorunlarla karşılaşır.

Ali Kemal, Mısır’da edebî faaliyetlerini yoğunlaştırır. Kaleme aldığı *Mesele-i Şarkîyye* ile “şark meselesini”, *Tunus* adlı kitabı ile de Tunus’ta geçen bir hikâyeyi işleyen müellif, Yusuf Akçura’nın “Üç Tarzı Siyaset” makalesine

⁴⁷ age, 23, 24.

⁴⁸ age, 26.

⁴⁹ Beyatlı, 2006, 67.

⁵⁰ Özgül, age, 13.

⁵¹ Gezgîn, age, 86.

“Cevabımız” başlıklı bir tenkit yazısı kaleme alır.⁵² Müellif, bu yazıda Osmanlı Devleti’nin bekası adına icra edilebilecek en iyi fikrin Osmanlılık olduğunu açıklar. Bunun yegâne sebebi ise Osmanlı milletinin çok farklı etnik gruplardan müteşekkil olmasıdır. Yusuf Akçura’nın müdafaa ettiği Türkçülük fikrinin icra edildiği takdirde devletin feci bir akıbete sürükleneceği kanaatini taşır.

Ali Kemal’in Mısır’dan yaz tatili için İsviçre’ye gittiği dönem aile kurmasına sebebiyet vermesi bakımından ehemmiyet arz eder. Bu tatil esnasında tanıdığı İngiliz Winifred Brun ile bir yıl sonra Londra’da evlenir ve Selma adında bir kızı dünyaya gelir⁵³. Eşi ile birlikte Kahire’de kalan Ali Kemal, maddi sıkıntılar yaşaması üzerine 1908 tarihinde İstanbul’a döner⁵⁴.

Ali Kemal, İstanbul’da *İkdam* gazetesindeki görevine başmuharrir olarak devam eder. Ayrıca Mekteb-i Mülkiye’de siyasi tarih, Dârülfünûnu’nda ise Osmanlı tarihi derslerini verir. Bu esnada memlekette meşrutiyeti ilan ettiren İttihat ve Terakki yönetimi, muhaliflerin faaliyetlerinin durdurulması yönünde bir politika icra eder. Bu maksatla Mizancı Murat’ı tutuklayarak çıkardığı *Mizan* adlı gazeteyi kapatırlar⁵⁵. Bu sırada Ali Kemal, *İkdam* gazetesinde İttihat ve Terakki’yi hedef alan tenkit yazıları kaleme alır. Muhalif gruplara yönelik faaliyetlerinden dolayı İttihat ve Terakki yönetimini beğenmez, fikirlerini dile getirebileceği bir hürriyet ortamının teşekkül etmediğinden yakınır. Nihayetinde İttihat ve Terakki’ye muhalif olanların kurduğu Ahrar Partisi’nden seçime aday olur, fakat seçimi kazanamaz⁵⁶.

1909 yılında Meşrutiyet yönetimine karşı 31 Mart hadisesi vuku bulur. Mutlakiyeti isteyen grupların müsebbibi olduğu bu hadisenin esasında birçok sebebi mevcuttur. Bunlar, İttihat ve Terakki yönetimine karşı bazı muhalif grupların basın organları, yazı çalışmaları vasıtasıyla icra etmeye çalıştıkları faaliyetler, hükûmetin dâhilî ve hâricî siyaset anlayışının memleketteki yansımaları, hem ülkede hem de İttihatçılar arasında cereyan eden anlaşmazlıklar olarak sıralanabilir. İttihat ve Terakki meşrutiyetin ilanı ile yönetimde sadece bir güç elde etmekle kalmaz, ardından devletin ve ülkenin sorunlarını da üstlenmiş olur. Buna binaen bu müşkil koşullar altında bir memnuniyet sağlayabilmek, en azından bir sükûnet ortamı inşa

⁵² Tenkit yazısı için bkz.: Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset (Ali Kemal’in “Cevabımızı” ve Ahmet Ferit’in “Bir Mektubu” ile Birlikte)*, haz. Okay Bensoy (Ankara: Kilit Yayınları, 2011).

⁵³ Karaveli, *age*, 33.

⁵⁴ Gezgin, *age*, 119.

⁵⁵ Özsoy, *age*, 37.

⁵⁶ *age*, 37.

edebilmek müşkil hale gelir. Nihayetinde, bütün bu rahatsızlıklar İttihat ve Terakki yönetimine muhalif bir gazeteci olan Hasan Fehmi'nin Galata köprüsünde öldürülmesi ile nihai mertebesine varır⁵⁷.

Ali Kemal, bu hadisenin vuku bulduğu günlerde, Mülkiye'de Hasan Fehmi'nin ölümünden duyduğu üzüntüyü öğrencilerine aksettiren bir hitabette bulunur. Bunun üzerine Ali Kemal, hükûmete yönelik çıkan isyanların ve karışıklıkların sorumlularından biri olduğu gerekçesiyle töhmet altında bırakılır. Yahya Kemal "Meşrutiyet heyecanını birkaç ayda turfa eden, hürriyet havasını boğucu bir ufunet hâline getiren, nihayet 31 Mart sabahını infilâk ettiren muharrirlerin başlıcası oldu" diyerek Ali Kemal'in isyana yönelik bir galeyana sebebiyet verdiği yönündeki sözlerini dile getirir⁵⁸.

Ali Kemal, hadiselerin sorumluları olarak gösterilenler ile birlikte Beyoğlu Kroker Oteli'nde yaptığı bir toplantıda evvela meşrutiyetin muhafaza edilmesi ve basın organlarının bu maksat etrafında hareket etmeleri yönünde kararlar alınır⁵⁹. Fakat memleketin müşkil vaziyetteki iç siyaseti ve maruz kaldığı ithamlar neticesinde Ali Kemal, Mülkiye'deki görevinden istifa eder ve ailesini İstanbul'da bırakarak "yaşamının belki de en karanlık dönemi"ni yaşayacağı Paris'e firar eder⁶⁰. Bir müddet sonra Hareket Ordusu tarafından bastırılan bu isyan hareketi de II. Abdülhamit'in tahtından indirilip V. Mehmet'in tahtta çıkarılması ile neticelenir⁶¹.

Londra ve Paris arasında geçen bu sürgün hayatından bunalan Ali Kemal, Fakat Ali Kemal, vatan özlemi içindedir. Yahya Kemal, Lyon garında İstanbul'a hareket edeceği esnada Ali Kemal'in vatan özlemini aksettiren sözlerini dile getirir⁶²:

"Haydi mîrim... İstanbul'a giden böyle mahzun olur mu? Bırak azîzim... Sen de... Keşki ben gitseydim. Vallahi derhal *İttihad ü Terakki*'ye dâhil olur ve bir daha sesimi çıkarmam... Hele buralara yok mu bir daha ömrümde ayağımı atmam..."

Ali Kemal, İstanbul'a dönmek için bazı yetkili kişilerle irtibata geçse de müspet bir netice alamaz. Yahya Kemal, onun bu dönemde İstanbul'a dönebilmek maksadıyla çeşitli teşebbüslerde bulunduğunu şu satırlarla ifade eder⁶³:

⁵⁷ **age**, 126.

⁵⁸ Beyatlı, 2006, 69.

⁵⁹ Alınan kararlara yönelik detaylı bilgi için bkz.: Kuran, **age**, 517.

⁶⁰ Karaveli, **age**, 33.

⁶¹ Necdet Sakaoğlu, "Otuz Bir Mart Olayı" **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c.6 (İstanbul: Ana Basım, 1959), 188.

⁶² Beyatlı, 1999, 89.

⁶³ Beyatlı, 2006, 70.

“...Düştüğü vaziyetten kurtulmak için Paris sefareti ataşemiliteri Fethi Bey’i sık sık görürdü; hattâ bir aralık Paris’e gelen Cavit Bey’e de başvurdu. Cavit Bey, kendinden başka bir şey düşünmediği için kendisine türş-rû gösterdi. Fethi Bey bilâkis bir şeyler yapmaya çalıştı. Hakikaten İttihat ve Terakki, o devrede, arzu etseydi, Ali Kemal’i kazanırdı. Ta başta işaret ettiğimiz gibi, Ali Kemal, seciyece kuvvetli değildi; nitekim Paris’te o günlerde bir iki nüsha çıkardığı *Doğru Yol* gazetesinde İttihat ve Terakki erkânından bazılarını methetmek zaafını göstermiş ve orada kendi gibi menkûb muhalifleri gücendirmekten perva etmemişti. Bu teşebbüsler müsmir olmayınca Şerif Paşa’ya yanaştı; ayda iki yüz franklık bir maaşa mukabil ve kötü muamelelere tahammül ederek, Şerif Paşa’nın *Meşrutiyet* gazetesine yine şedit yazılar yazmaya girişti”.

İstanbul’a dönerek bu sürgün hayatından kurtulmayı isteyen Ali Kemal teşebbüslerinin neticesiz kalması üzerine İstanbul’da ikamet eden ailesini yanına aldırır. Fakat bir müddet sonra Osman Kemal’in doğumundan sonra eşi Wilfred Brun vefat eder⁶⁴. Bu ölüm, bunalımlı günler geçiren Ali Kemal’i derinden üzer.

1912’de hükûmet değişikliğinin yaşanması üzerine Ali Kemal İstanbul’a döner. Fakat İttihat ve Terakki, 1913’te Bâbîâli Baskını ile Kâmil Paşa hükûmetini düşürür ve yeniden hükûmetin başına geçer⁶⁵. Bu sebeple Ali Kemal için yaklaşık üç ay süren Viyana sürgünü başlar⁶⁶.

Viyana’dan döndükten sonra Büyükada’da ikamet etmeye başlayan Ali Kemal, Müşir Zeki Paşa’nın küçük kızı ile ikinci evliliğini gerçekleştirir. Bu evlilikten oğlu, Zeki Kuneralp dünyaya gelir. Büyükada’da edebî çalışmalarına devam eden müellif, tarih yazılarından müteşekkil *Bir Safha-i Tarih*⁶⁷ ile Fransız İhtilali’ni anlattığı *Rical-i İhtilâl*⁶⁸ yayımlar. Bir müddet sonra yazı yazması yasaklanan Ali Kemal; özel okullarda dersler verir, hatta ticaret hayatına atılır, fakat başarısız olur. Yahya Kemal, onun bu dönemdeki vaziyeti hakkında bilgi verir⁶⁹:

“Ali Kemal, Büyükada’da sâkit bir kenar hayat sürmeye başladı; kendini kumara verdi. İhtirasla ve çok oynadığı halde, iyi oynamayı bilmediği için kendisinin ve karısının beş on parasını kaybetti, ailesiyle geçinememeye başladı. Bir müddet sonra Ada’yı terk etti, Arnavutköyü’nde kendi ailesinin bıraktığı mirastan son bir enkaz parçası olan küçük bir eve yerleşti. Bir müddet zarfında eski kitaplar devşirdi, vaktini münzeviyâne geçirdi”.

Viyana’daki sürgünden sonra siyasetten uzak duran ve muntazam bir aile hayatına kavuşan Ali Kemal, 1918’de hükûmetin istifası üzerine siyasete girer ve tenkit yazıları kaleme almaya başlar⁷⁰. Müellif, İttihat ve Terakki aleyhindeki yazılarına ilaveten Kuvâ-yi Milliye hareketine yönelik tenkitlerini kaleme alır.

⁶⁴ Kareveli, *age*, 34.

⁶⁵ Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası (II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki’ye Karşı Çıkanlar)*, 2. bs. (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012), 210.

⁶⁶ Uzun, *age*, 406.

⁶⁷ Ali Kemal, *Bir Safha-i Tarih* (Dersaadet: Matbaa-i İkdâm, 1329).

⁶⁸ Ali Kemal, *Rical-i İhtilâl* (Dersaadet: Matbaa-i İkdâm, 1329).

⁶⁹ Beyatlı, 2006, 72.

⁷⁰ Karaveli, *age*, 35.

Yahya Kemal, bilhassa bu dönemde Türk milliyetçiliğini müdafaa etmesi yönünde Ali Kemal'e nasihatlerde bulunur ve der ki⁷¹:

“Büyük bir adam olmak için fırsat ayağına gelmiştir. Devleti yıkılmış, himaye edecek kimsesi kalmamış olan Türklüğü müdafaa etmek için ortaya atılırsan yâr ü ağyâr nazarında muazzam bir şahsiyet olursun. İttihat ve Terakki'ye yine dilediğin gibi söv. Lâkin milletin civanmert bir davacısı ol; etrafında azim bir ekseriyet bulacaksın; kendine yepyeni bir ufuk aç. İtilâfçı anasırından hayır görmedin, yine de görmeyeceksin, onlarla şimdiden görüşmemeye dikkat et! Türklüğün sevk-i tabiîsi hâlinde âteşin bir milliyetperverliğin başlaması zarurîdir, sen gazetende bu cereyanın alemdarı ol!”.

Ali Kemal, bu dönemde İttihatçı gruba karşı kurulan Osmanlı Sulh ve Selamet Cemiyeti'nin kurucusu ve idare meclisi üyesi ile Hürriyet ve İtilaf fırkasının genel sekreteri görevlerini müteakiben Damat Ferit Paşa'nın kurduğu birinci kabinede Maarif Nazırı olarak siyasette yer almaya başlar⁷². Ali Kemal, Maarif Nazırlığı görevindeyken Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile arasını bozarak milliyetçi bir siyasi güzergâh takip eder.

Ali Kemal, milliyetçi çizgiyi muhafaza ettiği Maarif Nazırlığı görevini, Damat Ferit Paşa'nın ikinci kabinesinde Dâhiliye Nazırı olarak devam ettirir⁷³. Fakat Ali Kemal'in milliyetperverlere karşı gösterdiği ılımlı tavır, 1919'da İzmir'in işgali ile birlikte devam etmez. Çünkü Ali Kemal, memleketin direnişi esas alan bir siyasi hareket ile değil, bilakis yabancı devletler ile barışı esas alan bir siyaset ile kurtulabileceğini düşünür. Bu nedenle işgallere karşı koymaya çalışan Kuvâ-yi Milliye hareketinin memleketi vahim bir akıbete sürükleyeceğine inanır ve onlara destek vermez. Halkın sükûneti muhafaza ettiği ve yabancı devletler ile iyi münasebetler kurulduğu takdirde işgallerin önlenebileceği fikrindedir. Bu nedenle İzmir'in işgaliyle ortaya çıkan Kuvâ-yi Milliye aleyhinde çalışmalarda bulunur. Ayrıca Paris'teki “Müttefikler Konseyi”ne barış görüşmeleri için bir heyet gönderir, fakat müspet bir netice alamayınca Dâhiliye Nazırlığı görevinden istifa eder⁷⁴. Bir müddet sonra, milli mücadeleye sert tenkitlerde bulunduğu için kendisine Artin Kemal denmeye başlanır⁷⁵.

1922 yılında Yunanlılar'a karşı yürütülen savaş kazanılır. Bu başarıya müteakiben Ali Kemal, zaferden duyduğu sevinci Türk halkı ile paylaşır. Ali

⁷¹ Beyatlı, 2006, 73.

⁷² Uzun, **age**, 406.

⁷³ Gezgin, **age**, 165.

⁷⁴ Karaveli, **age**, 35, 36.

⁷⁵ Gezgin, **age**, 187.

Kemal'in bu sevincini, oğlu Zeki Kuneralp babasına yöneltilen tenkitlere de cevap veren bir surette anlatır ve der ki⁷⁶:

“Sene 1922 idi. O yazı yine Büyükdere’de geçiriyorduk. Büyük Taaruz başlamıştı. Babamla beraber aynı odada idik. Ben, İstanbul’da Fransızca olarak çıkan bir gazeteyi okuyordum. Gazete cepheden gelen son haberleri yazıyor ve harita üzerinde Türk kuvvetlerinin ilerleyişini gösteriyordu. Heyecanla gazeteyi babama doğru uzattım ve “Papa, les grecs sont battus (Baba, Yunanlılar dayak yedi)” diye bağırdım. O da, sevinçle dolu bir sesle, “Mais oui, mon petit, ils sont battus à plate couture (Evet, yavrum, hem de temiz bir sopa yediler)” dedi. İhanetle itham edilen bir adam, böyle bir tepki gösterebilir mi? Gerici olduğu söylenen bir adam, kendi evladının bir ecnebî mürebbiye tarafından yetiştirilmesine müsaade eder mi idi, oğlu ile Fransızca konuşur mu idi?”.

Ali Kemal, zaferden memnuniyet duymakla birlikte kimi zaman benimsediği politikanın yanlış olmadığını da dile getirir. Yahya Kemal, Ali Kemal’in bu davranış değişikliğine dikkat çeker⁷⁷:

“...Ali Kemal, Yunan ordusunun savletli yürüyüşünü görür görmez birdenbire yine vaveylâya başladı, lâkin hiç intizar etmediği muzafferiyet olunca, o gün, akıntıya fazla kürek çekmemek için, İsmet Paşa’nın ve ordunun lehinde bir şeyler yazdı, müddeâsının bu güç merhalesini geçiriverdi, birkaç gün sonra yine eski nakaratına başladı. İkinci İnönü’de, Sakarya’da dâima harekâtı kollayarak galebe millî ordularda olunca Türk celâdetinden, lâkin Yunan ordularında olunca müddeâsının doğruluğundan bahisler açarak, binnetice inadında berdevam olduğunu isbat eder bir üslûp kullandı”.

Yunanlılar’a karşı savaşın kazanılmasına müteakıben Ali Kemal’in Ankara hükûmeti tarafından Ankara’ya sevki istenir, fakat Birinci Ordu Kumandanı Nurettin Paşa’nın emriyle Beyoğlu’nda bir berberden sivil polislerin eşliğinde alınıp İzmit’e getirilir. Nurettin Paşa’nın “kanunsuz” olarak nitelendirilen bir emri üzerine Ali Kemal, 1922’de halk tarafından linç edilir ve cesedi istasyondaki darağacına asılır⁷⁸. Hilmi Ziya Ülken, Ali Kemal’in maruz kaldığı akıbeti şu sözler ile değerlendirir⁷⁹:

“...Ali Kemal tek başına kalacak yaradılıştaki idi. Devlet ve millet olarak varlığımıza karşı içten tamamiyle kötümserdi. Muhafız olarak yaratılmıştı. Ali Kemal milliyetçilikten nefretini, azınlıklara sevgisini bu sırada gösterdi. “İtilâf-ı anasır” fikrini savundu. İstanbul işgal edilince toprakdaşlık diye Yunan istilasını meşrulaştırmaya çalışan bir Rum yazarının makalelerini gazeteye koyacak dereceye gelmişti. Milli tarafımızı iyi bilen bu adam, inadı yüzünden bu hale düştü”.

Yahya Kemal ise, nihai olarak bir değerlendirme yapar ve der ki⁸⁰:

“Bütün cidal esnasında ıztırapları hissettikçe:”Mel’unu Köprübaşı’na asmalı” demiştik. Akıbet kendisini bir köprü başında asılmış gördük. Milletlerin intikamı, fertlerin gelip geçici hassasiyetlerine uymuyor. Ali Kemal kurtulup Avrupa’ya gitseydi, bir müddet susar, sonra yine şahlanır, gazete çıkararak cidaline bir daha başlardı. Buna şüphe yoktu”.

⁷⁶ Zeki Kuneralp, **Sadece Diplomat** (İstanbul: İstanbul Matbaası, [t.y.]), 19.

⁷⁷ Beyatlı, 2006, 77.

⁷⁸ Gezgin, **age**, 224, 225.

⁷⁹ Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, 5. bs. (İstanbul: Ülken Yayınları, 1998), 342.

⁸⁰ Beyatlı, 2006, 81, 82.

Zeki Kuneralp ise babası hakkında yaptığı değerlendirmede şunları ifade eder⁸¹:

“Babam hakkında birçok şeyler yazıldı, lehde ve aleyhte, son zamanlara kadar daha ziyade aleyhte. Yazılan şeylerden bir kısmı doğru olabilir, bir kısmı herhalde yanlıştır. Doğruyu ve yanlışı ancak zaman birbirinden ayıracaktır, çünkü gerçeğin tek kâşifi odur. Yalnız şimdiden, gerçek dışına çıkmadan, bazı şeyler söylemek mümkündür. Ali Kemal kusursuz bir adam değildi, haşa! Herkesden evvel kendisi bunu kabul etmiştir, fırsat düştükçe de söylemiştir. Ancak, kusursuz insan var mıdır bu dünyada? Ve acaba etrafındakiler Ali Kemal’den daha az kusurlu mu idiler? Şüpheli. Vatan haini mi idi? İspat edilemedi. Yazıları, davranışı aksini gösteriyor. Gerici mi idi? Hayır. Yazıları, davranışı şahit”.

Sonuç olarak, Ali Kemal’in milli mücadele karşısında sergilediği menfi tutumun şahsi menfaat hesaplarından kaynaklanmadığını söyleyebiliriz. Çünkü Ali Kemal, bu hareketin memleket için daha kötü bir akıbete sebebiyet vereceğine samimi bir surette inanmıştır. Bu inancın arka planında ise İttihat ve Terakki düşmanlığı yatmaktadır. Ali Kemal, milli mücadeleyi Osmanlı Devleti’nin çökmesine sebep olan İttihat ve Terakki’nin faaliyeti olarak görmüştür. İttihat ve Terakki düşmanlığının milli mücadele düşmanlığına dönüşmesi, Ali Kemal’in feci akıbetinin başlıca sebebidir.

1.2. Ali Kemal’in Eserleri

Ali Kemal’in farklı konularda kaleme aldığı birçok eseri mevcuttur. Bunların çoğu siyaset, tarih, dil ve edebiyat meseleleri üzerinde kaleme aldığı inceleme ve tenkit yazılarından müteşekkildir. Bunun haricinde müellifin üç romanı da bulunmaktadır. Bu eserlerin ekseriyeti yayımlanmış olmakla birlikte ilanı verildiği halde basılmayan ya da tamamlanmayan eserler de mevcuttur.

1.2.1. Bir Mahkûmun İzdivacı yahut Istakad Köprüsü Cinayeti (1306/1890)

Faruk Gezgin, Alexis Pouillet’den tercüme edilen romanın dördüncü cildinde (Ayn) harfinin geçmesinden dolayı mütercimin Ali Kemal olduğu bilgisine ulaşır⁸².

⁸¹ Kuneralp, **age**, 18.

⁸² Müellifin bu kitabını görmek mümkün olmamıştır. Fakat Faruk Gezgin’in açıklamasına dair bkz.: **age**, 62.

1.2.2. Kadın Mektupları (1313/1896)

Ali Kemal'in Marcel Prévost'dan tercüme ettiği eser, konu itibarıyla kadınların sorunları, ruh dünyalarındaki akisler üzerine kurgulanmıştır. Eser, daha sonra *Yeni Kadın Mektupları* adıyla yeniden basılmıştır⁸³.

1.2.3. Sorbonne Dârülfünûnu'nda Edebiyât-ı Hakikiyye Dersleri (1314/1896)

Ali Kemal'in Sorbonne Üniversitesi'ndeki edebiyat derslerinden faydalanarak kaleme aldığı makalelerden müteşekkil bir eserdir. Müellif, bu makalelerde Türk edebiyatının sorunlarına yönelik fikirlerini ve tenkitlerini Batı edebiyatı ile mukayeseler yaparak açıklar. Bu yazılar ile birlikte “Hatırat-ı Edebiye”, “Haric-i Edebiyat”, “İstitrad” ve “Hatime” makaleleri de eserde yayımlanır⁸⁴. Eser, Batı edebiyatında cereyan eden edebî akımların ortaya çıkış sebeplerini, şahısların bu akımları edebî eserlerde kullanma şekillerini ve akımların bütün hususiyetlerini yansıtan bilgiler ihtiva eder. Bununla birlikte müellif, eserde edebiyat ile ilim arasında bir münasebet kurmaya çalışır. Yazarların tek bir alan yerine birden fazla alanda kabiliyet gösterme çabalarının edebî eserlerde nitelik bakımından zayıflamaya sebep olduğu kanaatini dile getirir. Ayrıca eski ve yeni edebiyat arasındaki farkı dile getiren fikirlerine tenkit anlayışımızdaki sorunları da ilave eder. Kenan Akyüz, bu yazılarda dile getirilen tenkitlerin “modern tenkit anlayışına tamamıyla uygun ve Ahmet Şuayb’inkilerle kıyaslanabilecek” ölçüde olduğu değerlendirmesini yapar⁸⁵.

1.2.4. İki Hemşire (1315/1898)

Ali Kemal, *İki Hemşire* romanı ile Halep'te yaşayan iki kız kardeşin hikâyesini anlatır⁸⁶. Müellif, bu kahramanların hayat hikâyelerinden yola çıkarak Halep'in içtimâi hususiyetlerine ve eğlence hayatına dair tenkitlerde bulunur. Ayrıca eser, müellifin Halep sürgününde edindiği izlenimleri yansıtmaları bakımından da önem taşır.

⁸³ Marcel Prévost, *Yeni Kadın Mektupları*, çev. Ali Kemal, (İstanbul: Muhtar Halid Külliyyatı, 1911).

⁸⁴ Ali Kemal, *age*, haz. Bahriye Çeri, 11.

⁸⁵ Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri 1860-1923* (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1995), 146, 147.

⁸⁶ Ali Kemal, 1315/1898.

1.2.5. Jülyet'in İzdivacı (1315/1898)

Ali Kemal'in Marcel Prévost'dan tercüme ettiği eser, “Kariin-i Kirama” adlı bir mukaddime ile başlayarak “Hayalet” bölümü ile sona erer⁸⁷.

1.2.6. Çölde Bir Sergüzeşt (1316/1898)

Ali Kemal'in Halep yaşantısının izlerini taşıyan roman, Halep'e yapılan yolculuk esnasında bir ailenin başından geçen vakaları ve bu vakalar etrafında gelişen bir aşk hikâyesini konu alır⁸⁸. Müellif, Halep'teki sürgün hayatının müşkil taraflarını ve bunların ruhunda bıraktığı akisleri eserine yansıtmıştır.

1.2.7. Paris Musahabeleri (1315/1898-1899)

Ali Kemal'in *İkdam*'ın Paris muhabirliği görevini icra ettiği esnada kaleme aldığı makalelerin bir bölümünü ihtiva eden eserinin adıdır⁸⁹. *İkdam* gazetesinde çıkan bu yazılar ile geniş bir okuyucu kitlesi kazanan Ali Kemal, Paris'teki edebiyat, tarih, kültür ve sanat ortamından verdiği bilgiler ile Türk milletini Batı medeniyeti hakkında fikir sahibi etmeye çalışır.

1.2.8. Muterizlere Ecvibe-i Müskite (1316/1898)

Eser, müellif hakkında yapılan bazı ithamlara karşı cevap verebilmek amacıyla kaleme alınmıştır. Bunun ile ilgili kısa bir izahat kitabın kapak yazısında okuyucuya sunulur⁹⁰.

1.2.9. Tunus (1900)

Ali Kemal'in Mısır'a yolculuğu esnasında gördüğü Tunus hakkında izlenimlerinin yansıdığı roman, konu itibariyle müellifin diğer romanlarından farklı bir yapı arz etmez. Eser, “Hikâyeden ziyade tarihe, felsefeye, hakikate temas eder bir sergüzeştir” kapak yazısıyla okuyucuya sunulur⁹¹.

⁸⁷ Ali Kemal, **Jülyet'in İzdivacı** (Kostantiniyye: Malumat ve Tahir Bey Matbaaları, 1315).

⁸⁸ Ali Kemal, 1316/1898.

⁸⁹ Ali Kemal, **Paris Musahabeleri** (Dersaadet: Matbaa-i İkdam, 1331).

⁹⁰ Ali Kemal, **Muterizlere Ecvibe-i Müskite** (İstanbul: İkdam Matbaası, 1316).

⁹¹ Ali Kemal, **Tunus** ([y.y.], Kütüphane-i Kemal, 1900).

1.2.10. Mes'ele-i Şarkıyye-Medhal (1900)

Ali Kemal'in "şark meselesi" hakkında teferruatlı bilgi veren eserinin adıdır⁹².

1.2.11. Üç Tarz-ı Siyaset (Ali Kemal'in "Cevabımız" ve Ahmet Ferit'in "Bir Mektup" ile Birlikte) (1907)

Ali Kemal, Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan fikir akımlarını bir değerlendirmeye tabii tutan Yusuf Akçura'ya karşı "Cevabımız" başlıklı bir yazı kaleme alır. Ali Kemal, bu yazıda Türkçülük fikrinin bir devlet politikası olarak benimsenmesi gerektiğini düşünen Yusuf Akçura'nın fikirlerine vurgu yaparak Osmanlı Devleti'ni ayakta tutan unsurun Osmanlıcılık fikri olduğunu iddia eder. Bunun sebebini de Osmanlı Devleti'nin çok unsurlu etnik yapısına bağlar. Ona göre, devletin akıbeti için bu çok unsurlu yapının ülkede muhafaza edilmesi gerekmektedir. Bu nedenle o dönemde devlet için en faydalı olanın Osmanlıcılık fikri olduğunu söylemekten kendini alamaz. Eser, Ali Kemal'in "Cevabımız" yazısı ile birlikte Ahmet Ferit (Tek)'in "Bir Mektup" başlıklı yazısını da ihtiva eder⁹³.

1.2.12. Tarih-i Siyasî (1324/1909)

Müellifin Ali Reşad Bey ile birlikte Charles Seignobos'dan tercüme ettiği eser, 19. Yüzyılda Avrupa ülkelerinin birbiriyle münasebetleri, Osmanlı Devleti ve Avrupa ilişkileri hakkında bilgi verir⁹⁴.

1.2.13. Yıldız Hatırat-ı Elimesi (1326/1910)

Ali Kemal'in Abdülhamit dönemine dair edindiği izlenimlerinin yansıdığı eseridir⁹⁵.

1.2.14. Edebiyat ve Siyaset (1326/1910)

Ali Kemal'in siyasi, edebî konulara yer veren yazılarından müteşekkil eseridir. Bunlardan bazıları, "Namık Kemal", "Lisanımız, Edebiyatımız", "Türkler-Avrupa", "Prut", Boğazlar ve Hukuk-ı Düvel" başlıklı yazılardır⁹⁶.

⁹² Müellifin bu eserine ulaşmak mümkün olmamıştır. Eser hakkında ansiklopedik bilgi için bkz.: Uzun, **age**, 407., Gezgini, **age**, 113.

⁹³ Yusuf Akçura, **age**, 57.

⁹⁴ Ali Kemal, **Tarih-i Siyasî** (Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1324).

⁹⁵ Ali Kemal, **Yıldız Hatırat-ı Elimesi** (Dersaadet: İkbâl-i Millet Matbaası, 1326).

1.2.15. Fetret Birinci Kitap (1329/1911), İkinci Kitap (1330/1912)

Ali Kemal'in "kısmen otobiyografi kısmen de kurgudan" müteşekkil roman türündeki eseridir⁹⁷. Ali Kemal'in oğlu Osman Ali'nin doğumundan bir süre sonra eşi, Winifred Brun hayatını kaybeder. Müellif, bu vakanın üzerine aile hayatı ile birlikte siyasi görüşlerini yansıttığı bu romanı kaleme alır. Eser, iki ciltten müteşekkildir⁹⁸.

1.2.16. İlm-i Ahlak (1330/1912)

Ali Kemal'in Halep'te öğretmenlik yaptığı sırada kaleme aldığı bir ahlak kitabıdır. Maarif Nezareti'nin okullarda ders kitabı olarak okutmak için açtığı ahlak kitabı yarışmasına Ali Kemal, *İlm-i Ahlak* adlı eseriyle katılır. Yarışmada birinci olmasına rağmen Halep'e sürgün edildiği öğrenilince ödülünü alamaz ve Halep'teki okullarda ders vermesi yasaklanır.

Ali Kemal, eserde ahlakı farklı yönlerden bir değerlendirmeye tabii tutarak, ahlak ilminin nasıl olması gerektiği konusunda bilgiler verir. Eserin sonunda bir de "Hatime" bölümü vardır⁹⁹. Baha Tevfik, esere yönelik tenkitlerde bulunmuştur¹⁰⁰:

"...Arapça'dan neler aldığını bilmiyorum. Fransızca'dan aldığı kitaplara gelince Paul Janet adlı skolastik bir adamın kitapları ve bir başka yazarın Ahlâk Felsefesi adlı kitabından faydalanmış, bir yandan şark tasavvufuna bir yandan garp yazarlarının bu acayip eserlerine başvurarak bir parça bohçası vücuda getirmiştir".

Netice itibariyle eser, muhteva bakımından müellifin diğer eserlerden farklı bir yere sahip olması ve Arapça konusundaki hâkimiyetini göstermesi bakımından ehemmiyet arz eder.

1.2.17. Bir Safha-i Tarih (1329/1913)

Ali Kemal'in "Plevne", "Romanoflar", "1813", "Clémenceau", "Vahdet-i Muazzama", Büyük Bir Müverrih", "Hazret-i Fatih", "Mehmet Ali" ve "Hatime" yazılarından müteşekkil eseridir. Ayrıca eserin sonunda "içtimâî, siyasî bentlerden müteşekkil" *Bir Safha-i Hayat* adlı kitabın basılacağına dair ilan verilir, fakat kitap basılmamıştır¹⁰¹.

⁹⁶ Ali Kemal, **Edebiyat ve Siyaset** (Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1326).

⁹⁷ Karaveli, **age**, 34.

⁹⁸ Ali Kemal, **Fetret** (Dersaadet, Muhtar Halit Kütüphanesi, 1330).

⁹⁹ Ali Kemal, **İlm-i Ahlak** (Dersaadet, Sabah Matbaası, 1330), 292.

¹⁰⁰ Ülken, **age**, 237.

¹⁰¹ Ali Kemal, **Bir Safha-i Tarih** (Dersaadet: Matbaa-i İkdâm, 1329), sondaki ilan sayfası.

1.2.18. Bir Safha-i Şebab (1329/1913)

Ali Kemal'in *İki Hemşire* ve *Çölde Bir Sergüzeşt* romanlarını bir arada yayımladığı eseridir. Eserin sonunda bir de “Hatime” bölümü yer alır¹⁰².

1.2.19. Ricâl-i İhtilâl (1329/1913)

Ali Kemal'in ilk olarak *İkdam*'da yayımladığı eser, 1329 yılında kitap olarak basılır. Eser, Fransız İhtilâli'nin önde gelen simalarından Marquis de Condorcet, Louis Antoine Léon de Saint-Just, Georges Jacques Danton ve Maximilien Robespierre'in anlatıldığı dört bölümden müteşekkildir. Bu şahısların her biri eserde ayrı birer bölüm olarak yer tutar. Müellif, şahısların biyografik bilgilerini, ihtilale bakış açılarını ve uygulamalarını bütün teferruatıyla birlikte verir. Ayrıca müellif, eser boyunca şahısların hayat hikâyeleri üzerinden Fransız İhtilali'nin bütün milletler adına ufuk açıcı gelişmelere sebebiyet verdiğini dile getirir. Eserin sonunda Fransız İhtilâli'nde müessir olan kadın kahramanların ele alındığı *Nisvân-ı İhtilâl* adlı eserin basıma hazır olduğunu bildiren bir ilan yer alsa da eserin basımı gerçekleşmez¹⁰³.

1.2.20. Ömrüm (1913)

Ali Kemal'in *Peyâm-ı Edebî*'de neşrettiği hatıralarından müteşekkil eserinin adıdır. Bu hatıralar, yazarın Halep sürgününün sonuna kadar olan dönemi ihtiva eder. Müellifin çocukluk, gençlik yılları, ailesi hakkında bilgiler verdiği hatıralarda okuyucu dönemin edebî ve sosyal faaliyetlerine yakından tanıklık etme fırsatını yakalar. Bu hatıralar kitap halinde önce Zeki Kunalalp, daha sonra da Mehmet Kayahan Özgül tarafından yayımlanmıştır¹⁰⁴.

1.2.21. Makaleler: Peyâm-ı Edebî'deki Dil ve Edebiyat Yazıları (1911-1917)

Ali Kemal'in siyasi, içtimâî, edebî, dil, tercüme, edebiyat, tarih, eğitim gibi konular üzerinde kaleme aldığı yazılarıdır. Ali Kemal'in bu konular üzerinde dikkate değer tavsiyeleri ve tenkitleri bulunmaktadır¹⁰⁵.

¹⁰² Ali Kemal, **Bir Safha-i Şebab** (Dersaadet: Matbaa-i İkdam, 1329), 200.

¹⁰³ Ali Kemal, **Ricâl-i İhtilâl** (İstanbul: Matbaa-i İkdam, 1329), sondaki ilan sayfası.

¹⁰⁴ Özgül, **age**.

¹⁰⁵ Hülya Avcı, **(Ali Kemal'in (1329/1911-1336/1917) Peyam-ı Edebi Gazetesindeki Makaleleri)** ([y.y.], 1980).

1.2.22. Raşit Müverrih mi? Şair mi? (1334/1918)

Ali Kemal'in, Ahmet Refik'in vakanüvis Raşit hakkında çıkan bir yazısı üzerine kaleme aldığı tenkit türündeki eseridir. Müellifin tarih ve müverrihlik konusunda fikirlerini aktardığı bu eserde Raşit'in "bir müverrihten ziyade sadece bir şair, kendi ifadesiyle "şâ'ir-i hakîm" olduğu ifade edilir"¹⁰⁶. Müellif, bu iddiasını şu sözlerle açıklar¹⁰⁷:

"Râşid'de fevkalâde bir şâ'irlik istîdâdı vardır. Fakat o şî'irde ne derece sâde, "belîğ", "lâtîf" ise nesirde o derece "muğlâk", "gîrân", "çirkin"dir. Nesirde böylesine karışıklıklar, lüzumsuz fazlalıklar, yalanlar, mübalâğalarla yazan bir kalemde elbette ki hiçbir hakîkatin çıkması beklenemez".

Ali Kemal, bilhassa tarih ve gazete yazarlarının sade, anlaşılır bir dil kullanmaları, gerçeği tarafsızca yansıtmaları ve ele alacakları her vakayı teferruatlı bir tetkik aşamasından geçirmeleri gerektiği kanaatindedir. Müellif, Mizancı Murat ve Ahmet Cevdet Paşa'yı diğerlerinden ayırmak suretiyle tarih yazarlarının bu tür prensiplere sahip olmadığını ifade eder. Bu nedenle çoğu tarihçiye "deryâ içinde deryâyı bilmez mâhîler" olarak nitelendiren Ali Kemal, devrindeki tarih anlayışının değişmesi için telkinlerde bulunur¹⁰⁸.

1.2.23. Diyorlar ki (1918)

Ruşen Eşref, Ali Kemal ile yaptığı bir röportaja *Diyorlar ki* adlı kitabında yer verir¹⁰⁹. Ali Kemal, bu röportajda eski edebiyat ile yeni edebiyat, Batı edebiyatı ile Doğu edebiyatı arasında şahıslar üzerinden yola çıkarak mukayeseler yapar. Ona göre, Edebiyat-ı Cedide bütün kültürünü ve birikimini eski edebiyattan almıştır. Arapça ve Farsça kullanılan ifadeler ise eski edebiyatın zenginliğini ortaya çıkaran unsurlardır. Fakat bu edebiyat, Batı edebiyatı ile mukayese edildiğinde çok zayıf kalır. Ali Kemal'e göre bunun en önemli sebebi, fikri esas alan nesir türlerinin olmayışıdır. Bunun yanında Arapça ve Farsça'nın kullanımına dair sorunlardan da bahseden Ali Kemal, bu dillerden alınan ifadeleri Türkçe ile birlikte en güzel şekilde kullananın Muallim Naci olduğunu söylerken ona karşı olan hayranlığının sebeplerini de dile getirmiş olur.

¹⁰⁶ Yaşar Şenler, "Ali Kemal "Raşid Müverrih mi Şâ'ir mi?" (Metin, İndeks)" (Mezuniyet Tezi, İÜ Edebiyat Fak. TDE Bölümü, 1980), 1.

¹⁰⁷ *age*, 5.

¹⁰⁸ *age*, 6.

¹⁰⁹ Ruşen Eşref Ünaydın, *age*.

1.2.24. Tercüme-i Şerife

Müellifin çocukluğunda aldığı dinî eğitim ile Halep'te gördüğü Arapça ve Farsça derslerinden istifade ederek kaleme aldığı “Kur'an tercümesi ve tefsiri”nden müteşekkil tamamlanmamış bir çalışmasıdır¹¹⁰.

1.2.25. Gazete ve Mecmualardaki Yazıları

Ali Kemal'in gazete ve dergilerde yayımlanmış çok sayıda siyasi, tarihi, sosyal, edebî, ilmî, kültürel konularda yazılmış çok sayıda yazısı mevcuttur¹¹¹.

Netice itibariyle Ali Kemal'in eserlerinde muhteva bakımından bir çeşitlilik olmakla birlikte genellikle tarih muhtevasını işlediği görülür. Müellifin bu tutumunda tarihe olan merakı ve sevgisi ile Mekteb-i Mülkiye'de ve Fransa'da aldığı tarih derslerinin tesiri vardır. Bunun haricinde, Ali Kemal'in sayısı pek fazla olmayan romanlarında aşk muhtevasının işlendiği görülür. Ayrıca müellifin dinî muhtevayı Arapça ve Farsça bilgisine istinaden göz ardı etmediği, az da olsa işlediği muhakkaktır.

¹¹⁰ Müellifin bu çalışmasını görmek mümkün olmamıştır. Fakat Faruk Gezgini, böyle bir çalışmanın varlığından kısa bir surette bahseder. Bkz.: Gezgini, **age**, 216.

¹¹¹ Bu yazılar için bkz.: Faruk Gezgini, “Ali Kemal Hayatı-Şahsiyeti-Siyasî ve Edebî Eserleri”, (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991)'den aktaran Faruk Gezgini, **Ali Kemal: Bir Muhalifin Hikâyesi**, (İstanbul: İsis Yayıncılık, 2010), 248, 249., Safiye Kıranlar, **Ali Kemal-Toplu Yazıları 1908-1909: bölüm I (Temmuz Teşrin-i Sâni 1908)**, (İstanbul: İsis, 2010), Safiye Kıranlar, **Ali Kemal-Toplu Yazıları 1908-1909: bölüm II (Kanun-i evvel 1908-Kanun-i evvel 1909)**, (İstanbul: İsis, 2010).

2. RİCÂL-İ İHTİLÂL'İN TAHLİLİ

18. yüzyıl, Batı'da siyasi, sosyal, ilmî, edebî ve kültürel yönden cereyan eden hadiselerin yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemde vuku bulan her türlü gelişmeyi önceki yüzyıllardan tevarüs eden bunalımların hazırladığı bir netice olarak değerlendirmek gerekir. İktisadî hayatın gelişmesi ile başlayan bu yenilenme süreci ile eski itikat ve fikir kalıplarından arındırılarak vücuda getirilen zihniyet ortaya konulan eserler ile güç kazanarak farklı siyasi ve sosyal eğilimlerin tanınmasını hazırlar bir mahiyete ulaşır. Batılı ülkelere farklı suretlerde sirayet eden bu gelişmeler, bilhassa Fransa üzerinde müessir olur.

Fransa, 18. yüzyılda Avrupa'da fikrî sahada cereyan eden gelişmelerin ciddi bir surette idrak edildiği ülkelerden biridir. Bu gelişmeler, Fransa'da önce sosyal ve iktisadî, sonra da siyasi mecraya yön veren belirleyici bir rol üstlenir. Fransa'da sosyal tabakalar arasında eşitlikçi bir surette icra edilmeyen iktisadî eğilimler, bilhassa halk nezdinde büyük bir bunalım yaşanmasına sebep olur. Bu müşkil vaziyet, halkın başta iktisadî olmak üzere sosyal ve siyasi mecralarda çeşitli haklar talep etmesine sebebiyet verir. Böylece iktisadî bir bunalım ile başlayan bu fikrî uyanış, zamanla halkın siyasi ve sosyal mecralarda kendini ifade edebilme hürriyetini talep etme arzusuna dönüşerek zihinleri meşgul etmeye başlar.

18. yüzyılda meydana gelen değişimlerden birini halk kavramının “ulusun en kalabalık ve varlığı en gerekli kısmı” olarak ifade edilmesi oluşturur¹¹². Bu ifade ile belli bir kıymete mâlik görülen, fakat iktisadî bakımdan zayıflayan ve eşit haklara sahip olmak isteyen halkın Fransız İhtilali'nden evvel gerçekleşen “Amerikan İhtilali ve Haklar Beyannamesi” ile yayılan eşitlik, adalet, hürriyet ve demokrasi fikirlerini benimsemesi zor olmaz¹¹³. Netice itibarıyla halkın 1789'da Bastille hapishanesine hücumuyla başlayan ve 1792'de cumhuriyetin tesis edilmesiyle birlikte devam eden ihtilal süreci, 1804'den sonra “evvelâ bütün milletten haklarını bir sınıf lehine, burjuva sınıfı lehine terketmesi”ni gerektiren “Directoire devri” ve onu müteakiben

¹¹² Ayferi, Göze, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, 13. bs. (İstanbul: Beta Basım, 2011), 188.

¹¹³ Sabiha Bozbağlı, **İhtilâller ve Darbeler Tarihi** (İstanbul: Yirminci Yüzyıl Yayınları, 1966), 209.

“bütün milletlerin haklarını bir adam, yani Napoléon Bonaparte lehine terketmesi”nin zaruri hale getirildiği bir “reyiam cumhuriyeti, (Consulat)” dönemi ile farklı bir sürece girer¹¹⁴. Napoléon döneminde ise ihtilal fikirlerinin ne derece tatbik edildiği mühimdir¹¹⁵.

“Fransız halk düşüncesinde Napoléon hâlâ muazzam bir millî şerefın timsalidir. O, mukaddes İmparatorluğu yıkmak ve papanın elinden dünyevî nüfuzunu almakla İhtilâlin dileklerini yerine getirmiştir. Bununla beraber Napoléon her şeyden evvel, şahsî gururu yüzünden memleketi emsalsiz bir faciaya sürükleyerek ona, tâmiri imkânsız bir zarar vermiş adam olarak bilinir”.

Fransız İhtilali tesirleri bakımından Fransa veyahut Avrupa sınırlarını ihtiva etmekle yetinmez. Aynı zamanda bu ihtilal, Doğu dünyası üzerinde de mühim neticelere sebebiyet veren tesirlerini gösterir. Bilhassa bu tesirlerin muayyen bir surette yaşandığı ülkelerden biri de Osmanlı Devleti’dir. 18. yüzyılda siyasi, askerî ve iktisadî olarak Avrupa’nın gerisinde kalmanın en derin akislerini idrak eden Osmanlı devleti, “Avrupa uygarlığından seçilmiş bazı unsurların taklidine ve benimsenmesine doğru ilk bilinçli adım”ı yine bu yüzyılda atar¹¹⁶. Bunun üzerine askerî mecrada başlayan reform hareketleri zayıf da olsa sosyal ve kültürel hayat üzerinde tesirini gösterir. 19. yüzyılda ise bu reformist hareketler yeni cereyanların önünü açacak surette devam eder. Bilhassa Fransız İhtilali’nden esasını alan hürriyet, eşitlik, millet gibi kavramlar Osmanlı aydınının zihinlerini meşgul etmeye başlar. 19. yüzyılda hürriyet sözcüğü “hem iç despotizme hem de emperyalizme karşı mücadelenin savaş nârası” suretinde idrak edilerek “örgütlenmiş hürriyet, anayasaları, temsilî hükûmeti ve hukukun egemenliğini” ve dolayısıyla “şeriat allâmelerinden ve eski zamanların otokratik idare memurlarından farklı bir hukukçular sınıfı ile lâik bir hükûmete ve kanunlara” geçişi zaruri hale getirir¹¹⁷. Eşitlik sözcüğü ise “yeni bir Batılı ilke olan millî özgürlük ilkesi” ile birlikte idrak edilirken “dini toplum içinde, ortak hanedan bağlılığı ile kuvvetlendirilmiş, iman kardeşliği” olarak bilinen millet kavramı aynı zamanda Batı’dan sirayet eden siyasi manası ile de adından söz ettirir¹¹⁸.

¹¹⁴A. Aulard, **Fransa İnkılâbının Siyasî Tarihi (Demokrasinin ve Cumhuriyetin Kaynakları ve Gelişmesi) 1789-1804**, çev. Nazım Poroy (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1944), 1.

¹¹⁵Ernest-Robert Curtius, **Fransa Üstüne Deneme**, çev. Sabahattin Eyüboğlu (İstanbul: Sanat Basımevi, 1953), 70.

¹¹⁶Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, çev. Metin Kırıatlı (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996), 46.

¹¹⁷age, 56.

¹¹⁸age, 56.

Osmanlı Devleti içerisinde bu kavramları Batılı manalarıyla kullanmak ve uygulamak isteyen teşkilatlardan biri de Jön Türkler'dir. Bu teşkilat “memlekette mutlak idareyi meşrutî idareye çevirmek” maksadıyla ortaya koydukları icraat ile “Şûrâ-yi Ümmet” yerine hürriyeti esas alan bir meclisin getirilmesini isterler¹¹⁹. Fakat bu hürriyet fikri, Osmanlı Devleti'nde farklı tezahürlere sebebiyet verir. Hilmi Ziya Ülken, bu tezahürleri şu cümlelerle açıklar¹²⁰:

“...İmparatorluğun çeşitli unsurlarında ayrı ayrı tesirler yaptı. Her biri bu hürriyeti kendine göre kullanmak istedi. Bir süre Osmanlı gevşek idaresi altında, onların yabancı baskısıyla imtiyazlar almasına yaradı. Fakat her fırsatta, bu imtiyazları, özerklik ve bağımsızlık derecesine kadar yükseltmeden başka bir şey düşünmediler. Böylece Osmanlı meşrutiyetçiliği, şekil bakımından, kendi kaynağı olan milletlerin milliyetçi hareketlerine benziyordu. Onların vecizelerine, heyecanlı ve romantik ifadelerine dayanıyordu. Fakat fiilde ve öзде bu meşrutiyetçilik, imparatorluğun parçalanmasına çalışan türlü unsurların her biri elinde ayrı ayrı milliyetçi hareketleri doğurmaktan başka birşey yapmadı”.

Jön Türkler, esasen Paris'te kaldıkları sırada aralarında bir birlik oluşturmazlar. Bu vaziyet Jön Türkler'i emellerinden uzaklaştıracak farklı güzergâhlara sevk eyler, faaliyetlerini dağınık bir vaziyette icra etmelerine hatta edememelerine sebebiyet verir. Jön Türkler'in bu vaziyetine yakından şahitlik eden isimlerden biri de Ali Kemal'dir.

Ali Kemal, mülkiye yıllarında aldığı eğitimin tesiriyle meşrutî fikirlerin ehemmiyetine itimat etmiş bir genç olarak Paris'e gider ve Jön Türkler'e katılır. Fakat Paris'teki Jön Türkler'in aralarındaki düzensizlikten rahatsızlık duyunca onlardan ayrılır ve şiddetli bir surette muhalefet etmeye başlar. Bununla birlikte Ali Kemal, padişaha olan hürmetini ömrü boyunca muhafaza eder, fakat Fransız İhtilali'nin getirdiği hürriyet, hukuk eşitliği, millet gibi değerleri kaleme aldığı *Ricâl-i İhtilâl* adlı eserinde takdir etmekten geri durmaz.

Ricâl-i İhtilâl, Ali Kemal'in Fransız İhtilali önderlerini kaleme aldığı telif eseridir. Müellif, eserin “medhal” başlıklı mukaddimesini Temmuz 1329/1913'te kaleme alır¹²¹. Eser, Ağustos 1329/1913 *İkdam*'daki tefrikasına müteakiben basılır¹²². *Ricâl-i İhtilâl*'in sonunda Honoré Gabriel Riqueti de Mirabeau, Camille Desmoulins ve Jean-Paul Marat'nın teşkil edeceği ikinci bir cildinin kaleme alınacağını duyurusu yapılsa da bunun gerçekleşmediği görülür¹²³. Bu bakımdan eserin tamamlanamamış olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca müellif, eserin sonuna

¹¹⁹ Ülken, **age**, 59.

¹²⁰ **age**, 63,64.

¹²¹ Ali Kemal, 1329, 10.

¹²² **age**, 201.

¹²³ **age**, sondaki ilan sayfası.

ihtilale hizmet etmiş kadın kahramanların anlatıldığı *Nisvân-ı İhtilâl*'in basıma hazır olduğunu bildiren bir ilan ekler, fakat bu eserin de basımı gerçekleşmez¹²⁴. Cemil Meriç'in "Fransız Devrimi'ni ben de *Ricâl-i İhtilâl*'den heceledim, bütün bir nesil gibi" diye bahsettiği eser, müellifin kendine özgü bir üslupla işlediği muhteva itibariyle döneminde oldukça rağbet görür¹²⁵. Ayrıca Milli Mücadele döneminde İstanbul ve Anadolu'nun vaziyetinin anlatıldığı *Sahnenin Dışındakiler* adlı eserde hürriyetin, hür olmanın ehemmiyetinden bahsedildiği bir esnada kitabın kahramanlarından Sabiha, "bu kitapta anlatılan şeyler, güzel şeyler" diyerek esasında *Ricâl-i İhtilâl*'den bahseder¹²⁶.

Ricâl-i İhtilâl, bir mukaddime ile dört bölümden müteşekkildir. *Ricâl-i İhtilâl*, Fransız İhtilalinin dört mühim simasının biyografik bilgilerini ihtiva eder. Her bölümde ihtilal ricâlinin bir ismi bütün teferruatıyla birlikte verilir. Bunlar sırasıyla Marquis de Condorcet, Louis Antoine Léon de Saint-Just, Georges Jacques Danton ve Maximilien Robespierre'dir. Ali Kemal bu şahısları aile, eğitim, fiziki ve karakteristik hususiyetleriyle bir tetkike tabii tutar. Bununla birlikte şahısların içinde bulundukları olayları Fransız İhtilali tarihçilerinin fikirlerinden faydalanarak ve gerektiğinde sayısal veriler kullanarak anlatan müellif, eserinde şahsi endişelere kapılmadan tarafsız bir tutum ile hareket eder. Ayrıca ele aldığı kahramanları tarihi hususiyetlerinin yanı sıra aileleri ile olan münasebetleri, hırsları, öfkeleri ve emelleriyle birlikte değerlendirir. Bu değerlendirmede dönemin siyasi, sosyal ve içtimâî koşullarını da şahıslara tesir eden birer etken olarak dikkate alır.

Ali Kemal, okuyucuya ihtilalin ehemmiyetini bir tarih kitabının resmiliğinden uzak bir dil kullanarak anlatmaya çalışır. Edebî bir üslup ile kaleme alınan eser, müellifin ilave ettiği nazım parçalarıyla da zenginlik kazanır. Böylece muhtevası tarih olan bu eser, okuyucunun hiç sıkılmadan okuyabileceği edebî ve akıcı bir üslupla, öğreticilik vasfı da dikkate alınarak tamamlanır.

Ricâl-i İhtilâl'den sonra Fransız İhtilali'ni konu alan eserlerden bir diğeri de Mustafa Nermi'nin 1927 yılında Ernest von Aster'in *Fransız İhtilâli'nin Siyasî ve İçtimâî Fikirleri* adlı eserini *Fransız İhtilâl-i Kebiri* başlığıyla Almanca'dan çevirdiği

¹²⁴ age, sondaki ilan sayfası.

¹²⁵ Cemil Meriç, *Bu Ülke*, 34. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 165, 166.

¹²⁶ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Sahnenin Dışındakiler*, 7. bs. (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005), 52.

eseridir¹²⁷. İhtilal adına oldukça müspet fikirlerin ortaya konulduğu eser, Hâkimiyet-i Milliye Matbaası'nda basılır¹²⁸. Çeviri niteliğindeki bu eserde Fransız İhtilali, millet olmanın bilincine varılabilmesi ve milletlerin haklarını elde edebilmesi noktasında büyük bir adım olarak telakki edilir.

Ali Kemal, ihtilale hizmet eden kahramanları anlatmaya başlamadan evvel; eseri kaleme alma sebebini, ele aldığı konu hakkındaki tespitlerini, takip ettiği yöntemi ve eserin Türk edebiyatına sağlayacağı katkı hakkında kısa değerlendirmelerde bulunduğu “medhal” başlıklı mukaddimesi ile söze başlar.

2.1. Medhal

Ali Kemal, eserin “medhal” bölümünde Fransız İhtilali’ni ehemmiyeti, tesirleri ve neticeleri bakımından bir değerlendirmeye tabii tutar. Bu değerlendirmelerde ilk evvel tesirleri büyük ehemmiyet taşıyan ihtilali ve onu müteakiben yaşanan vakaları kaleme almaktan duyduğu memnuniyeti dile getirir. İhtilalin ehemmiyetini ise müsebbibi olduğu “müsâvât-ı hukuk” ve “hâkimiyet-i milliyeye” nokta-i nazarından izah eder¹²⁹. Ona göre, ihtilalin milletlere en büyük hizmeti, bir halk hükûmetinin tesis edilmesi ve millet hâkimiyetine dayanan bir cumhuriyet yönetiminin inşa edilmesidir.

Fransız İhtilali neticeleri bakımından müspet gelişmelere sebebiyet verse de vuku bulduğu dönemde binlerce insanın idamına, çetin mücadelelere, adaletsizce yürütülen tatbikata ve bunun gibi pek çok müşkil vaziyetlere yola açar. İhtilalin bu menfi safhaları eserde yeri geldikçe izah edilir, fakat beşeriyetin aydınlık bir istikbale kavuşabilmesi için vermesi gereken mücadeleler olduğu inancı müellifin eser boyunca sahip olduğu bir bakış açısı olarak ehemmiyet arz eder.

Ali Kemal, ihtilali sadece Fransa’da meydana getirdiği neticeler bakımından değerlendirmekle yetinmez. Bilakis Batı dünyasında siyasi ve ilmî mecrada yaşanan değişimlere dikkat çeker. Batı’da hürriyet ile tanışan halk, yeni siyasi ve iktisadî güzergâhlara meylederken ilim dünyasında filozof, şair, ressam ve alimler hürriyet, eşitlik, adalet gibi ihtilale müsait fikirleri ve icraatı benimser. Müellif her ne kadar siyaset ve ilim dünyasında eserleriyle ve tatbikatıyla ihtilale hizmet etmiş şahısların

¹²⁷ Sinan Kunalp, “Bir Osmanlı Aydınının Gözüyle Fransız İhtilâlî”, **Tarih ve Toplum**, c. 12, s. 67, Temmuz, Yaz, (1989): 59.

¹²⁸ **age**, 59.

¹²⁹ Ali Kemal, **Ricâl-i İhtilâl** (İstanbul: Matbaa-i İkdâm, 1329), 3.

varlığından bahsetse de bu şahısların ihtilalin karanlık safhalarının birer kurbanı olduklarını üzüntülü bir dille ifade etmekten kendini alamaz ve neticede sözü ihtilal ricâline getirir. Bu noktada binlerce insanı idam ettiren Maximilien Robespierre’i ve Louis Antoine Léon de Saint-Just’ü ele alır. Müellif, vahim neticelere sebebiyet veren Maximilien Robespierre ve Louis Antoine Léon de Saint-Just’ün bile hakikatte zulmetmek niyetiyle yola çıkmadığını ifade eder. Müellife göre hiçbir şahıs tek bir hakikat ile değerlendirilemez. Nitekim, ihtilal ricâli eserde aileleri, eğitimleri, sosyal ve siyasi çevreleri, mizaçları, heyecanları, arzuları, hırsları gibi sosyal ve psikolojik birçok tesirin birer yansıması olarak işlenir. Şayet bütün bu tesirler dikkate alındığında bu ricâlin “gaddar olmaktan ziyade mağdur” oldukları fikri Ali Kemal’in eser boyunca devam eden müspet bakış açısının sebebini ortaya çıkarır mahiyettedir¹³⁰.

Ali Kemal, kısa bir surette ihtilal ricâlinden bahsettikten sonra eseri kaleme alma sebebini ihtilalin ehemmiyetine, neticelerine ve ricâlin ortaya çıkarılması gereken müspet ve menfî hususiyetlerine bağlar. Müellif, bundan sonra eseri kaleme alırken benimsediği düsturları okuyucuya iletme emelindedir. Bu maksatla vakaları ve şahısları ele alırken hakikate, Fransız İhtilali ile ilgili eserler vücuda getiren bazı tarihçilerin tarafsız bir surette tetkik edilmesine, fikirlerin sarıh bir dille okuyucuya aktarılmasına ve netice itibarıyla tarihin bu döneminden bir ders çıkarılması gerektiği inancına bağlı kaldığını ifade eder. Ayrıca müellif, eserde bahsedilenlerin hâricinde kalan diğer şahısları da kaleme alacağını duyurusunu yapar. Netice olarak tarihe dair faydalı bir eser vücuda getirmiş olma ümidini taşıyan temennilerde bulunarak mukaddimesini tamamlar.

2.2. Marquis de Condorcet

Ali Kemal, *Ricâl-i İhtilâl*’in birinci bölümünde 18. yüzyıl hakkında genel bir değerlendirme yapar. Müellif, 18. yüzyıldaki gelişmeleri dönemin filozofları üzerinden hareket ederek tetkik etmeye çalışır. Bilhassa François Marie Arouet (Voltaire), Jean Jacques Rousseau, Charles-Louis de Secondat, Baron de La Brède et de Montesquieu gibi filozofların eserleriyle bu yüzyıldaki ilerleme ve değişim hareketlerine önderlik ettiği kanaatine sahiptir. Ali Kemal’e göre, bu filozoflar eskinin dogmatik fikirlerinden kurtulmak için geçmişin geleneksel bakış açısıyla

¹³⁰ Ali Kemal, 1329, 6.

teşekkül eden eserlerini akıl, mantık, deney ve gözlem metotları ile bir tetkike tabii tutarlar. Böylece sebebiyet verdikleri fikir hareketleri ile yeni siyasi güzergâhlara rehberlik eden ve toplumların sosyal, siyasi ve iktisadî alanlarda kalkınmalarını sağlayan bu filozoflar, aynı zamanda Fransız İhtilali'nin alt yapısını hazırlayıcı nitelikte çalışmalar vücuda getirmiş olur.

18. yüzyıldaki fikir hareketleri hakkında müspet değerlendirmelerde bulunan Ali Kemal, fikrî hürriyeti müdafaa eden ve yeniliklere açık olmayı idealize eden bir aydın olarak ortaya çıkar. Hatta gençlik yıllarında Batı'dan gelen hürriyet, eşitlik fikirleri ile demokrasi hareketlerini hayatında ve ülkesinde tatbik etmek maksadıyla Fransa'daki Jön Türkler'e bile katılır. Zamanla Jön Türkler aleyhinde beslediği fikirler, Ali Kemal'i başka güzergâhlara sevk etse de Avrupa'daki yenilikçi hareketlere karşı hiçbir zaman menfî bir tutum sergilemez, hatta Batı'ya hayranlık derecesinde fikirlere sahiptir. Bu nokta-i nazardan hareketle 18. yüzyıldaki ilerleme ve değişim hakkında oldukça müspet bir dil kullandığı görülen Ali Kemal, bu dönemi kendi deyimiyle “saadet devri” nin başlangıcı olarak kabul eder¹³¹.

Eserin birinci bölümünde 18. yüzyıldaki ilmî, edebî, sosyal ve teknik gelişmeler hakkında kısa fakat müspet değerlendirmelerde bulunan ve dönemin siyasi vakalarını ele aldığı şahısların hayat hikâyeleri içerisinde veren Ali Kemal, sözlerine bu yüzyılda yetişen, fikirleri ve icraatıyla Fransız İhtilali'ne katkıda bulunan Marquis de Condorcet ile devam eder.

Marquis de Condorcet, 18. yüzyılda Fransa'nın siyasi, içtimâî ve sosyal hususiyetlerine dair fikirlerini dile getirdiği eserleriyle Fransız İhtilali'nin vuku bulmasına zemin hazırlayan bir ilim ve fikir adamıdır. Marquis de Condorcet, yaşadığı dönemin sorunları üzerinde fikir üreten ve memleketin her mecrada daha ideal olması maksadıyla çaba gösteren bir filozof olması hasebiyle ihtilalin bilhassa fikrî boyutu üzerinde oldukça müessir olmuş bir şahsiyettir. Fakat Marquis de Condorcet toplumun her bakımdan ideal gelişmeler gösterebilmesi ve bilhassa siyaseten arzu edilen konuma gelebilmesi için ihtilale sadece fikren öncülük etmekle yetinmez, aynı zamanda fiilî bir mücadelenin mümessillerinden olarak ihtilal ricâli içindeki yerini alır.

¹³¹ age, 12.

Ali Kemal, Marquis de Condorcet'nin ihtilale ilişkin fikrî ve fiilî mücadelelerine geçmeden evvel şahsi hususiyetlerine dair teferruatlı bilgiler verir. Müellif, bu bölümde dönemin siyasi vakalarına yer vermekle birlikte daha ziyade Marquis de Condorcet'nin karakterini teşkil eden unsurlardan söz eder. Çünkü Marquis de Condorcet, öncelikle karakteristik hususiyetleri bakımından müellife tesir eder. Ali Kemal, bu fikir ve ilim adamının kendisinde bıraktığı izlenimleri izaha başlamadan evvel “Fransa inkılâb-ı kebîrinin saf, lakin müşâ’şa’, necib, fakat mutantan bir simasıdır. Çünkü ilmen, fikren, halkan bülend-pâyedir, emsâlini gölgede bırakır” diyerek Marquis de Condorcet’yi okuyucuya takdim eder ve hayatını bütün yönleriyle bir tetkike tabii tutar¹³².

Marquis de Condorcet, 1842’de dünyaya gelir¹³³. Hendese ve riyaziyyâtın yanında felsefeye yakınlık duyarak; Anne Robert Jacques Turgot, Denis Diderot, François Marie Arouet (Voltaire) gibi dönemin önemli filozoflarının fikirlerine iştirak eder ve bu fikirleri icra edebileceği bir hürriyet ortamı inşa eder. Bundan sonra Marquis de Condorcet’nin esas gayesi keşfettiği bu hürriyet ortamını memleketin her yerinde tesis edebilmek olur. Bu maksatla ihtilali hazırlayıcı nitelikte fikirler ve eserler ortaya koyar. İhtilal vuku bulduktan sonra da “encümen-i dâniş-i ulûm”, “encümen-i dâniş-i kebîr”, “meclis-i beledîye” ve nihai olarak da “konvansiyon meclisi” üyesi olarak ihtilali gayesinden uzaklaştırmayan faaliyetleriyle ömrünün sonuna kadar cumhuriyetin tesisine çalışır¹³⁴.

Ali Kemal, Marquis de Condorcet’nin şahsi hususiyetleri hakkında oldukça müspet değerlendirmelerde bulunur. Bilhassa Marquis de Condorcet’nin adalete karşı olan hassasiyeti, dürüstlüğü ve vatan sevgisi müellifin en fazla takdir ettiği hususiyetleridir. Marquis de Condorcet, fikrî ve ilmî açıdan ideal olanı aramak ve tatbik etmek emelindedir. Marquis de Condorcet’ye göre ideal olabilmek ancak “ferd-i hakka hürmet, insaniyete riayet, zulümden nefret, vatana da hizmet” ile mümkün olabilir¹³⁵. Bunlar aynı zamanda müellifin bir insanda bilhassa bir siyasi ve tarihi kişilikte aradığı en önemli hususiyetlerdir. Bunun haricinde Ali Kemal’in Marquis de Condorcet’de tespit ettiği fikirlerde ve fiillerde ideale ulaşma çabasından etkilenmesinin bir sebebini de müellifin siyasi mücadelelerle geçen hayatında aramak

¹³² age, 11.

¹³³ age, 14.

¹³⁴ age, 14, 15.

¹³⁵ age, 13.

gerekir. Bu nokta-i nazardan hareketle eserde belirtilmemiş olsa da Ali Kemal ve Marquis de Condorcet arasında benzer yaşanmışlıklar, idealler ve davranışlar olduğu görülür. Bilhassa siyasi mecrada yaşadıkları bunalımlar, Marquis de Condorcet’ye ait fikirlerin Ali Kemal tarafından benimsenmesini ve idealleştirilmesini kolaylaştırır. Hatta müellifin Marquis de Condorcet’nin akıbeti karşısında duyduğu endişe Ali Kemal’in kendisine yöneltilen iddialar karşısında yaşadığı üzüntü ile aynıdır. Ali Kemal, düşmanlarının vatan haini ithamında bulundukları saldırılar karşısında kimi zaman hatalarını kabul etmekle birlikte fikirlerinde ve tatbikatında milletin menfaatini gözettiğini, vatana hizmet maksadından hiçbir zaman ayrılmadığını ömrünün sonuna kadar izah etmeye çalışır. Hayatı müddetince çalıştığı memuriyetlerde, bilhassa Halep yıllarında zamanın yönetiminden kaynaklanan haksızlıkların önünü almaya çalışan ve adil bir yöneticilik anlayışının gelişmesi için çaba gösteren Ali Kemal, vicdanına aykırı hiçbir harekette bulunmadığını fırsat buldukça ifade ederken Marquis de Condorcet’yi de tıpkı kendisi gibi bütün düşmanlarına rağmen doğru bildiği yoldan ayrılmayan ve vicdani hükümlerle hareket eden ideal bir insan olarak tasavvur eder. Ali Kemal, bu tür hassasiyetlerin sadece gelişme kaydetmiş Batılı ülkelerde değer bulduğunu belirterek sözü Doğu’ya getirir. “Şark’ta bir ferde “yalan söylüyorsun!” demek bir tahkir bile ad olunamaz, ekseriya latife yerine geçer, lakin Garp’ta birine isnâd-ı kizb eylemek en büyük bir hakarettir” diyerek ahlaki açıdan zayıf bulduğu Doğu memleketlerini geri kalmış ülkeler olarak değerlendirir¹³⁶.

Ali Kemal, Marquis de Condorcet’nin şahsi hususiyetlerini müteakıben ortaya koyduğu inkılâplar hakkında da müspet değerlendirmelerde bulunur. Müellif, Marquis de Condorcet’nin ihtilale bakış açısını, yöntemini ve inkılâplar konusunda icra ettiği siyaseti başarılı bulur, herhangi bir menfi değerlendirmede bulunmaz. Marquis de Condorcet, ihtilali müteakıben bir anayasa hazırlanmasını talep eder. Bu mevzuda *Amerika Devrimi’nin Avrupa Yasa Koyucularına Etkileri* isimli eserini kaleme alır¹³⁷. Marquis de Condorcet’nin bu anayasadan en büyük beklentisi, milletin hâkimiyetini tam manasıyla yansıtacak bir muhtevaya sahip olmasıdır. Marquis de Condorcet’ye göre millet hâkimiyetini tesis edebilmek için belirli hususiyetlere dikkat etmek gerekir. Bilhassa esasını dogmatik fikir ve inanışlardan alan hükümlerin, ön yargıların ve icraatın geçerliliğini kaybettiğini düşünür. Bunların

¹³⁶ age, 14.

¹³⁷ Sinan Kuneralp, age, 36.

yerine halkın fikirlerini hür bir şekilde dile getirebilmesine müsaade eden faaliyetlerin artırılması taraftarıdır. Bu maksatla ilk olarak idam cezasının kaldırılmasını, siyasi, içtimâî, iktisadî alanlarda aklın ve ilmin rehberliğinde hareket edilmesini, dini mevzular hakkında insanlara gereken hürriyet ortamının oluşturulması gerektiğini düşünür. Marquis de Condorcet'nin dile getirdiği bu siyasi ve sosyal görüşler, krallık rejiminin yerine millet hâkimiyetini en iyi şekilde tesis edecek yönetim şeklinin ülkeye hâkim kılınmasını hazırlar mahiyettedir. Ali Kemal, eski yönetim anlayışından kalan hükümlerin kaldırılması ve ihtilalle birlikte gelen hürriyet, demokrasi, eşitlik fikirlerinin iyi bir şekilde tatbik edilmesi maksadıyla ihtilalin çok iyi bir surette idrak edilmesi ve ettirilmesi gerektiğini düşünür. Bu bakımdan müellif, Marquis de Condorcet'yi ihtilalin gayesini ve ehemmiyetini iyi idrak etmiş bir fikir adamı olarak görür ve siyasetini başarılı bulur. Hatta müellif, Marquis de Condorcet'nin bu maksatla konvansiyon meclisinde hiçbir zümreye dâhil olmadığını, şahsi menfaatlerini bertaraf ederek bilhassa eşitlik ve hürriyetten esasını alan bir millet hâkimiyetinin egemen kılınması maksadıyla hareket ettiğini ve şahsiyet bakımından da ideal vasıflara sahip olduğunu düşündüğü için fikrî ve fiilî manada gösterdiği her çabanın samimi ve dürüst olduğuna kanidir. Marquis de Condorcet, millet hâkimiyetinin koşulsuz gerçekleşmesi maksadıyla muhaliflere bile bir düşman nazarıyla yaklaşmaz, bilakis onları da kazanmak gerektiği kanaatinde dir. Bu fikre binaen Marquis de Condorcet, “Muhaliflere düşman nazarıyla bakarsak onları öyle olmaya mecbur ederiz. Şevk ile intisâb eylediklerimizi hikmetle muhafaza etmeliyiz, hürriyet ve meşrutiyetimizi sevdirmeyi bilmeliyiz” diyerek esasını ılımlı siyasetçilik anlayışından alan bir siyasi güzergâh benimsediğini ifade etmiş olur¹³⁸. Fakat Ali Kemal, hürriyeti düşmanlarına bile sevdirmeye çabalayan bu fikir ve ihtilal adamının layıkıyla takdir edilmediğini, hatta en acımasız savunma şekillerini benimseyenlerce büyük bir nefretle karşılandığını ve nihayetinde de çeşitli ithamlarla ızdırap dolu bir akıbeta maruz kaldığını müteessir bir lisanla anlatır.

Müellif, Marquis de Condorcet'nin müdafaa ettiği siyasi anlayışa ilişkin bilgi verirken meclisin ihtiva ettiği siyasi gruplar hakkında da bilgi vermeyi ihmal etmez. Bu dönemde bilhassa cumhuriyetçi olarak ortaya çıkan ve ihtilal mensuplarını ihtiva eden Montagnardlar grubu ile radikal fikirlerin ülkede sert bir surette tatbik edilmesine muhalefet eden ve müellifin “O inkılâb-ı kebîrin âdeta mefâhirini ihtiva

¹³⁸ Ali Kemal, 1329, 18.

eyleyen fırka-i muazzama” dediği Girondinler denilen grup arasında siyasi bir mücadele yaşanır¹³⁹. Ali Kemal, bu ifade ile esasında Montagnardların siyasette tatbik etmeye çalıştıkları sert üsluba yönelik bir tenkitte bulunurken Girondinlere yaklaşır gibi görünür, fakat hiçbir grubun ya da vakanın müspet taraflarını anlatmakla yetinmez. Nitekim Marquis de Condorcet bir süre sonra Montagnardlar tarafından Girondinlere taraftar olmakla itham edilince müellif, Girondinlerin müdafaa ettiği “adem-i merkeziyet” fikrine Marquis de Condorcet’nin bir cumhuriyet taraftarı olarak iştirak etmediği kanaatindedir¹⁴⁰. Çünkü müellife göre Marquis de Condorcet, yaşadığı dönemde hem Montagnardları hem de Girondinleri teşkil edenlerden farklı bir karaktere ve siyaset algısına sahiptir. Buna binaen beşeriyet için fikren ve fiilen aydınlatıcı çalışmalar icra etmek emelinden başka gayesi olmayan bir ihtilal ve fikir adamının memleketi bölmekle itham edilmesine mana veremez. Nihayetinde Marquis de Condorcet, maruz kaldığı ithamlar karşısında Luxembourg’ta bir eve yerleşmek zorunda kalır¹⁴¹.

Ali Kemal, olayları sadece ihtilalde doğrudan müessir olan şahıslar üzerinden anlatmakla yetinmez. İhtilal ricâlinin en karanlık zamanlarında aileleriyle olan münasebetlerinden söz eder. Marquis de Condorcet’nin ızdıraplı zamanlarının en iyi tarafı olarak eşi Madam Condorcet’yi gösterir. Ali Kemal, Marquis de Condorcet’nin Luxembourg’ta saklanmaya başlamasına müteakiben eşi Madam Condorcet’nin ahvaline geniş yer ayırır. Müellif, Madam Condorcet’nin uğradığı sıkıntılar karşısında itidali elden bırakmadığını ifade ederken metanetli duruşundan etkilenir, fakat yaşadıkları ızdırap karşısında üzüntüsünü saklamaz. Condorcet ise hem eşinin desteğiyle hem de ihtilale olan sevgisi ve itimadı sayesinde doğru bildiği istikametten ayrılmadığı ve ihtilalin zulmeden saflarında yer almadığı için maruz bırakıldığı bu müşkil vaziyet karşısında huzurunu muhafaza eder. Marquis de Condorcet, düşmanlarına karşı “Bana ya zalim, ya mazlum ol, ikiden birini intihap et dediler... Felakete sarıldım, cinayeti onlara bıraktım” diyerek bir insan için çok mühim bulduğu adil olma hususiyetini vicdanen gerçekleştirmiş olur¹⁴². Marquis de Condorcet, hayatının geri kalanını milletlerin ilerlemesi maksadıyla eserler kaleme alarak geçirir. Madam Condorcet’nin “O bir günlük düşmanlarınızı bir tarafa

¹³⁹ age, 19.

¹⁴⁰ age, 26.

¹⁴¹ age, 19.

¹⁴² age, 22

bırakınız. Hayatınızın kâffe-i ef'âlinde ismet ve necâbet fitratınız derece-i kifâyede yazılıdır. Menfaat-i şahsiyyeye değil, fakat nev'-i beşerin fâidesine taalluk eder bir eser yazmalısınız” sözleri ile *Fikr-i Beşerin Cedvel-i Terakkiyatı* isimli eserini kaleme alır¹⁴³. Milletlerin daha iyi ve güzel bir istikbale sahip olması maksadıyla ele aldığı bu eserde samimi fikirlerini ve tavsiyelerini dile getirir. Bilhassa kızına cumhuriyeti sevdirmek ve insanlığa faydalı olmak adına söyledikleri, fikir ve ideallerinden müteşekkil olan hayat düsturunu açıklar mahiyettedir¹⁴⁴:

“Cumhuriyete mahsus fezâile meyleyle, hiss-i intikamdan daima münezzeh ol, hodpesend olma, ebnâ-yı nev'ine karşı derin bir şefkat besle. Çünkü en saf bir menba-ı saâdet ef'âl-i mün'imânede mündemictir. Başkalarından ancak bizzat yapabileceğinden biraz daha az iste. Vazife ve mesûdiyet bir diğeri için yaşamaktadır. Çünkü insan ancak o zaman kendi için yaşar”.

Ali Kemal, ihtilal ricâlinin aileleri ile olan münasebetleri hakkında müspet fikirlerini beyan ederken bu durumun siyaseten farklı sonuçlar vücuda getirebileceğini ifade eder. Ona göre Marquis de Condorcet'nin maruz kaldığı akıbetin sebeplerinden biri memleketin bir an bile rehavete kapılmaya müsaade etmeyen ağır siyasi vaziyetine mukabil aile münasebetleri ile gaflete düşmüş olmasıdır. Bu konuya eserin Georges Jacques Danton bahsinde de değinen müellif, Georges Jacques Danton'un da Marquis de Condorcet gibi aynı tabiatla olduğunu düşünür. Fakat müellifin icraatı sebebiyle gaddar olarak nitelendirdiği Maximilien Robespierre ve Louis Antoine Léon de Saint-Just için böyle bir fikir söz konusu değildir. Onlara göre, bu bir gaflet halidir ve bir ihtilal adamında bulunmaması gereken bir hususiyettir. Buna binaen Marquis de Condorcet'nin bu yönü düşmanlarının nefretini ve zulmünü artıran bir amil olarak değerlendirilebilir. Böylece müellif, ihtilalin Marquis de Condorcet ve Georges Jacques Danton'dan müteşekkil ılımlı tarafı ile Robespierre ve Saint-Just'ün başını çektiği gaddar tarafı arasındaki fikir ve davranış ayrılıklarını, hayatlarındaki önceliklerini bir mukayese ile verir. Ona göre Marquis de Condorcet ve Georges Jacques Danton'un kendilerinden ziyade sevdiklerinin düşüncesi düşmanlarının karşısında zayıflık göstermelerine sebep olur. Fakat bu duruma yaratılıştan gelen mazlum tabiatlarının sevkiyle düşmanlarının hıyanet dolu emellerine aynı tarzda karşılık verememe, hayatı daha mutedil yollarla ve daha ideal bir surette yaşama ve hareket etme isteğinin de tesiri vardır.

¹⁴³ age, 21.

¹⁴⁴ age, 21.

Ali Kemal, Marquis de Condorcet'nin ömrünün son anlarındaki vaziyetini gerçekçi bir lisanla tasvir eder. Bu tasvirde dikkat çeken husus, Marquis de Condorcet'nin ruhen ve bedenen bedbaht bir halde olduğu ve yüzüğündeki “habbe-i girân” zehri ile okumaya çalıştığı bir Latin şairinin kitabından başka bir varlığının olmadığıdır¹⁴⁵. Nihayetinde Paris'te bir gün perişan bir vaziyette dolaşırken yakalanır ve hapishaneye atılır, fakat hapishanede habbe-i girân zehrini içerek intihar eder.

Ali Kemal'in Marquis de Condorcet hakkında yaptığı değerlendirmelerde idealize ettiği en büyük hususiyet fikren ve kalben benimsediği idealleri tatbik etmek maksadıyla siyasete girerek beşeriyete hizmet etme fikridir. Marquis de Condorcet kendinden ziyade içtimâî menfaatleri eşitlikçi bir anlayışla fakat aşırılığa kaçmadan benimsetmeye çalışır. Fransız halkının mukadderatının her gün daha iyi olması maksadıyla önce ihtilalin mahiyetini ve ulaşılmak istenen gayeyi muhaliflere izah etme çabasıdır. Böylece ihtilalin esas gayesinin halkın refahı olduğunu her seferinde dile getiren Marquis de Condorcet, ihtilalin en büyük kazanımı olan cumhuriyetin bir zümrenin hâkimiyeti altında olmasına ve ihtilalin amacından saptırılmasına karşıdır. Bilhassa Maximilien Robespierre ve Louis Antoine Léon de Saint-Just'ün hükümlerine vicdanen ve ahlaken muhalefet eder. Bu zümrenin ezici tatbikatına karşı adaletin hukuka münasip bir surette tecelli etmesi gerektiğini düşünür. İhtilalin basit bir alet olarak tek bir zümre tarafından kullanılmasını ihtilalin ruhuna aykırı bulur. Ayrıca monarşiyi savunanların krallığı ülkenin yönetim biçimi olarak sürdürmeye çalıştıkları siyasi icraatı da meclis kürsüsündeki hitabetlerinde açıkça tenkit eder, fakat muhaliflerinin yaptığı gibi kimseyi töhmet altında bırakmaz ve halk için en iyi yönetim şekli olarak addettiği cumhuriyetin doğru ve adaletli bir surette tesisi için çalışmaktan vazgeçmez. Buna rağmen hayatı boyunca millet hâkimiyetinin teşekkül etmesi için çalışan Marquis de Condorcet, “devr-i i'tisâf”ın mağduru olmaktan kurtulamaz¹⁴⁶.

Ali Kemal, Marquis de Condorcet'nin karakter hususiyetleri, idealleri ve icraatı üzerinde menfî herhangi bir değerlendirmede bulunmaz. Bilakis kabiliyet gösterdiği her alanda muvaffakiyet elde ettiğini ifade eder. Marquis de Condorcet'nin

¹⁴⁵ age, 28.

¹⁴⁶ age, 56.

ihtilal adına takdire şayan hizmetlerinin olmasına rağmen bu ihtilal ve fikir adamının maruz kaldığı muameleden ve kıymeti bilinmediğinden öfkeyle yakınır¹⁴⁷:

“Düşünölsün? Bir fert fikriyle, irfanıyla, kalemiyle vatanına, insaniyetine en büyük hizmetleri etmiş, âlemde vicdana, insafa mugâyir hiçbir harekette bulunmamış, hatta ömründe yalan bile söylememiş, hiçbir kimseyi incitmemiş olsun, sonra bu derece mesaisinin, metâibinin mükâfatı, bu cihandan yegâne bir nasîbe-i saâdeti olmak üzere bir garâm-ı sâf ile sevdiği bir duhter-i pâkize ile evlensin, mesud, müferrih bir aile teşkil eylesin, nihâyet inkılâb-ı kebîrin infilâkını beşeriyet için beslediği fikr-i terakkîye pek müsait bularak hep öyle bülend emellerin sevkiyle sahne-i siyâsiyyâta atılsın, mahza hayr-ı âmm için yazsın, çizsin, söylesin, başka bir endişe bilmesin, gözetmesin, revâ mıdır böyle ulvî bir hayatın akıbeti bu derece elîm olsun, o vücûd-ı mübeccel bu kahr ve ezalara nâ-hak yere müstahakk görölsün...”.

Ali Kemal, Marquis de Condorcet’nin milletlerin yüce bir mukadderata ve istikbale nail olabilmeleri maksadıyla en müşkil zamanlarında gösterdiği sabır ve çalışkanlıktan, ölüm karşısındaki cesaretinden ve sahip olduğı erdem ve fazilet duygusundan etkilenir ve der ki¹⁴⁸:

“Bir devre-i ihtilâlde, öyle bir fıtratta, o buhran içinde bazen bir nura bedel bin zulmet muhiti istila eyler, fakat o nur ilelebet âtîyi tenevvür edeceğı için bu zulmetleri affettirir, mazur gösterir, hatta o zalâmın kurbanları bile bu hakikati ekseriyetle idrak ederler”.

Müellif, halkın ideallerinin gerçekleşmesi pahasına hayatlarından olan kahramanları karanlıklar içinde hem tarihi hem de insanların istikbalini aydınlatan tek bir nur olarak telakki eder, öyle ki bu nur yapılan zulümleri bile mazur gösterecek kadar kuvvetlidir. Müellif, “zalâmın kurbanları” ifadesi ile esasen Marquis de Condorcet gibi kahramanları kasteder. Ona göre böyle fedakar, çalışkan ve cesaret sahibi kahramanlar daha ideal bir beşeriyet algısının teşekkülü için gereklidir. Bu nedenle hataları her ne olursa olsun idealleri ve müspet hususiyetleri bakımından beşeriyetin gelişmesine hizmet ettikleri için takdire şayan birer tarihi kahraman olarak idrak edilmelidirler. Marquis de Condorcet, maruz bırakıldığı akıbet sebebiyle ihtilalin mağdur bir kahramanı olurken sahip olduğı ahlaki vasıflar ve fikir önderliği hususiyeti bakımından ihtilalin bir muzafferı ve 18. yüzyılın en müstesna ismi olarak değerdendirilir¹⁴⁹.

“Bugün yalnız inkılâb-ı kebîrin değil, fakat bütün on sekizinci asrın en bülend sîmaları, en parlak nâsiyeleri sayılırken bazen Charles- Louis de Secondat, Baron de La Brède et de Montesquieulardan, Jean-Jacques Rousseau’dan François Marie Arouet, (Voltaire)’lerden sonra, fakat bazen de letâfet-i ahlâk, ismet-i hayât, itibariyle onlardan bile evvel Marquis de Condorcet zikrolunur. Bu saadet âlemin milyonlarda bir ferdine her asırda nâdiren müyesser

¹⁴⁷ age, 30.

¹⁴⁸ age, 31.

¹⁴⁹ age, 32.

olunduğu için velev o fâciaları görmüş, geçirmiş olsa da bu feylesofa yine gıpta edilmez mi?... Yaşamaktan maksat nedir?”.

Ali Kemal, Marquis de Condorcet hakkında menfi bir ifade kullanmazken ihtilali bir baskı ve şiddet rejimine dönüştürmek isteyen ve bu amaçla indî hükümlerle birçok insanın idamına yol açan bazı ihtilal adamlarının tatbikatını gaddarâne bulur, ihtilalin ılımlı kanadına kendini yakın hisseder, fakat hiçbir zaman tek taraflı bir bakış açısıyla hareket etmez, ele aldığı ihtilal ricâlini müspet ve menfi hususiyetleri ile birlikte değerlendirir ve her durumda ricâlin ihtilale hizmet eden taraflarını görmeye çalışır. Eserin bu ilk bölümden itibaren gerçeğe sadık kalarak tasvir ettiği her vakanın, ki bunlar menfi durumlar olsa bile, ardından iyimser bir bakış açısıyla hareket ederek ihtilalin ve ricâlin müspet taraflarını okuyucuya gösterebilme çabasında olduğu söylenebilir.

2.3. Louis Antoine Léon de Saint-Just

Louis Antoine Léon de Saint-Just, 18. yüzyılda müsebbibi olduğu hadiselerle Fransa'nın ve ihtilalin mukadderatına yön vermiş bir ihtilal önderidir. Bu dönemde mâlik olduğu kabiliyetler, ihtilal adına verdiği kararlar ve ortaya koyduğu faaliyetler, bilhassa bütün siyasileri hayrete düşüren coşkulu nutukları ile ihtilalci çevrelerde kendine mahsus bir yer edinmeye muvaffak olmuş bir siyasi şahsiyettir. Louis Antoine Léon de Saint-Just'ü yaşadığı devirde tatbikatının niteliği hususundan evvel bütün siyasi mecralarda Fransız halkının sesini duyurmak maksadıyla ihtilale katkı sağlamış bir ihtilal kahramanı olarak idrak etmek gerekir. Nitekim Ali Kemal de ele aldığı diğer şahsiyetlerde yaptığı gibi Louis Antoine Léon de Saint-Just'ü de bu nokta-i nazardan hareket ederek tetkik eder. Ona göre, ihtilal ricâli hataları ve doğrularından evvel ihtilale emek vermiş olmaları hasebiyle tarihi bir kıymete mazhar olurlar ki müellifin gözünde Louis Antoine Léon de Saint-Just de böyle bir muvaffakiyeti elde etmiş tarihi ve siyasi bir kahramandır.

Ali Kemal, bu bölümde Louis Antoine Léon de Saint-Just'ün adını zikretmeden evvel kahramanın sebebiyet verdiği bir vakanın tetkikiyle sözlerine başlar. Bu vaka Fransız tarihinde bir döneme nihayet veren ve yeni bir dönemi başlatan kral XVI. Louis, kraliçe Marie Antoinette ve çocuklarının infazıdır. Müellif, bu infazın ehemmiyetini belirtmekle birlikte onu tarihi bir derinlikle tetkik etmez, sadece Louis Antoine Léon de Saint-Just'ün bu vakanın seyrinde nasıl bir vazife üstlendiği nokta-i nazarından hareket eder. Buna binaen bu infaz, eserde tarihi

kıymetinden ziyade Louis Antoine Léon de Saint-Just'ün siyasi hususiyetlerini ortaya çıkaran bir vaka olarak tetkik edilir. Hakikatte de müellif tarafından sözü edilen bütün vakalar, şahsiyetlerin hususiyetlerini ortaya çıkaran ve tanıtan bir unsur olarak eserde yerini alır. Dolayısıyla kral ve kraliçenin infazı Louis Antoine Léon de Saint-Just'ün idealleri uğruna fikirlerinde ne kadar sabit ve radikal olduğunu göstermesi bakımından kıymete değerdir. Bilhassa Louis Antoine Léon de Saint-Just, kral ve kraliçenin infazını talep ettiği nutuklarında çok müessir bir lisan kullanır. Müellif ise bu hitabetlerin mecliste sebep olduğu infialleri anlatırken mübalağa eder gibi görünür ama hakikatte gerçekçi bir lisan kullanarak Louis Antoine Léon de Saint-Just'ün hitabet bahsindeki başarısını okuyucuya inandırır ve der ki¹⁵⁰:

“Filhakika o zamana kadar bu meclis-i kebîr-i ihtilâl Georges Jacques Danton gibi âli-pâye hatipleri dinlemişti. Jean-Paul Marat gibi çılgın müfritleri görmüştü. İnkılâb-ı kebîrin o kutb-ı meczûb ve muhteşemini, Maximilien Robespierre'i de iştmişti. Lakin ifrât-ı efkârın bu mertebesine hedef olmamıştı. Böyle bir lisân-ı zehr ü gayz tanımamıştı, tatmamıştı. Felaket o ki lisân-ı müdhiş hem meclise, hem de sâmiîne harikulade tesir etti. Erkân-ı i'tidâl ve muhalefeti âdeta soğuk soğuk terletti, şiddet ve itisaf taraftarlarını ise vecde getirdi. O derece müessir idi”.

Ali Kemal, bu sözlerden de anlaşıldığı üzere Louis Antoine Léon de Saint-Just'ün etrafını hayrete düşüren hitabetinden etkilenir. Nitekim güçlü bir hatip olduğuna kanidir, fakat bu “lisân-ı zehr ü gayz”ın ne kadar doğru fikirler ihtiva ettiği konusunda şüphelidir. Çünkü müellife göre, Louis Antoine Léon de Saint-Just; fevri tabiatlı, aceleci, fikren ve kalben merhametten, hoşgörüden yoksun bir ihtilal adamıdır. Dolayısıyla bu fevri ve sert tabiat beraberinde şahsi menfaatler uğruna ihtilali maksadından uzaklaştıracak acımasız tatbikatı ortaya koyma ihtimalini de artırmaktadır. Bu ihtimal müellifin kralın idamı hususunda Louis Antoine Léon de Saint-Just'ün nutkundan aldığı şu ifadeler ile güç kazanır¹⁵¹:

“Kralı uzun uzadıya muhakeme etmeye hacet yoktur, sadece öldürüvermelidir, öldürüvermelidir. Çünkü onu muhakeme etmek için artık kavânin kalmadı. Kanunları hep mahveden odur. Öldürmelidir. Çünkü düşmandır. Muhakeme ancak efrâd-ı vatan içindir. O gaddar, muhakemeye mazhar olmak için evvel emirde bu vatanın evladından olabilmelidir. Öldürmelidir. Çünkü mücrimdir, eller kanda yakalandı. Zaten krallık bir cinâyet-i ebedîyyedir. Bir kral hâric-i tabiâttir. Ahaliden krala hiçbir münasebet olamaz”.

Ali Kemal, kralın idam edilmesi hususunda bir görüş belirtmez, sadece Louis Antoine Léon de Saint-Just'ün “böyle bir gaddarı affetmeye millet-i hâkimenin bile hakkı olmadığı” yönündeki sözleri müellifin nazarında ancak gaddarâne bir vicdanın hükmüyle teşekkül edebilir¹⁵². Müellif tam bu noktada Maximilien

¹⁵⁰ age, 35, 36.

¹⁵¹ age, 36.

¹⁵² age, 37.

Robespierre ile Louis Antoine Léon de Saint-Just arasında bir mukayeseye gider. Çünkü ihtilalin en kanlı safhalarının baş mimarı olan Maximilien Robespierre bile çoğu zaman Louis Antoine Léon de Saint-Just'un nutukları karşısında hayretini ve endişesini gizleyemez, hatta Louis Antoine Léon de Saint-Just daha ziyade bir hırs ve öfkeyle hareket ederek çoğu zaman muhalefette Maximilien Robespierre'i bile mutedil duruma getirecek dehşetvâri ifadeler kullanır. Hatta Maximilien Robespierre'i bile düşmanlarına karşı en iyi yine kendisi müdafaa eder. Dolayısıyla Maximilien Robespierre ve Louis Antoine Léon de Saint-Just'un aynı ideoloji ile hareket etmelerine mukabil aralarındaki fark, fikren ve fiilen gösterdikleri aşırılığın ölçüsündedir. Ali Kemal bu farklılığı bir örnekle izah etmeye çalışır. Louis Antoine Léon de Saint-Just kralın infazına yönelik itiraz hakkının tanınmasına kati surette muhalefet eder, hatta bu uğurda ihtilalin en değerli müracaat mercisi olan halka bile söz hakkı verilmesini istemeyerek muhalifleri tarafından ciddi tenkitler almaktan ve bir münakaşa ortamının oluşmasına zemin hazırlamaktan çekinmez, arzularını cesaretle, açıksözlülükle ortaya koyar ve tatbik etmekten çekinmez. Maximilien Robespierre ise bu infazı istemekle birlikte belki de o esnada daha mutedil davranması gerektiği için olacak ki kralın kendini müdafaa hakkı olduğunu belirterek mecliste sükûneti sağlar. Dolayısıyla kimi zaman sözlerini sarf ederken içinde bulunduğu çevrenin şartlarını dikkate alır, nabız yoklaması yapar; bazen de müellifin belirttiğine göre vaatlerini yerine getirecek olgunluktan ve cesarettten yoksun bir şahsiyet örneği olarak ortaya çıkar. Müellif, bu iki dostun farklı taraflarına dikkat çektikten sonra mukayese bahsini şu sözleriyle nihayete erdirir¹⁵³:

“Bu ihtilâl-ı ictihâddan, bu hadiseden de anlaşılmaz mı ki Louis Antoine Léon de Saint-Just öyle körü körüne Maximilien Robespierre'in peyrevi değildi. Bir müddet sonra Thermidor kazasına uğramasaydılar da yaşasaydılar bu iki rûkn-i ihtilâl birbirine mutlak hasım olur, bela olurlardı. Belki o zaman Louis Antoine Léon de Saint Just ustasının da başını yerdî”.

Ali Kemal, Louis Antoine Léon de Saint-Just'un karakteristik hususiyetlerini ve gösterdiği kabiliyetleri bir vaka üzerinden izah ettikten sonra biyografik bilgiler ihtiva eden sözleriyle devam eder ve Louis Antoine Léon de Saint-Just'un hayatını teferruatıyla vermeye çalışır.

Louis Antoine Léon de Saint-Just, 1767'de Fransa'da dünyaya gelir¹⁵⁴. Hukuk tahsili görür, fakat babasının bir asker olması hasebiyle zamanla kendisini daha yüksek mertebelerde görmek arzusundadır. Babasından gördüğü askeri disiplin

¹⁵³ age, 38.

¹⁵⁴ age, 40.

sayesinde sert, otoriter, çalışkan ve cesaretli olma gibi karakteristik hususiyetler kazanır. Ayrıca Roma tarihine hayran bir şahsiyet olarak çoğu zaman Roma eserlerini okuyarak ve şiirler söyleyerek zamanını geçirir. Louis Antoine Léon de Saint-Just'ün yüksek mevkilere kavuşma arzusu Maximilien Robespierre ile bir muharebe esnasında tanışmasıyla gerçeklik kazanmaya başlar. Maximilien Robespierre Louis Antoine Léon de Saint-Just'deki kabiliyetin farkına varır, onu yanına alır, zamanla en yakın dostu olur, siyasi mecrada aynı emelleri paylaşır, aynı düşmanlara muhalefet eder ve bir kutbun en güçlü simaları haline gelirler. Genç yaşta “konvansiyon meclisi”ndeki milletvekilliğini müteakiben “selâmet-i umûmiyye encümeni”ne girer¹⁵⁵. Bu nokta-i nazardan hareketle Louis Antoine Léon de Saint-Just'ün Maximilien Robespierre ile tanıştığı günü, Louis Antoine Léon de Saint-Just'ün hayatında arzularının gerçekleşmeye başladığı bir dönüm noktası olarak idrak etmek mümkündür.

Ali Kemal'in Louis Antoine Léon de Saint-Just'ün fiziki hususiyetlerine dair inşa ettiği tasvirler hakikati doğrudan aksettiren bilgiler ihtiva ettiği için oldukça başarılıdır. Müellif, hakikate yakın bir tasvirle okuyucunun nazarında âdeta bir Louis Antoine Léon de Saint-Just portresi tasavvur eder ve der ki¹⁵⁶:

“O mavi gözlerin serdeliği, sabitliği olmasaydı insan o latif simayı bir erkek çehresine bile benzetmekte müşkilât çekerti. Louis Antoine Léon de Saint-Just o derece vechen, beden narin idi. Etvâr-ı asilânesiyle o rikkat-i tabîyyesini artırıyor. Ancak alnı pek dar, kaşları pek çatık olduğu, âdeta saçları gözlerine yaklaştığı için simaca yine müstesna idi. Daima kabarık bir boyun bağı taşıyordu. Boynunu yakalıyla da büsbütün kapıyordu. Böyle yaptığı için bazı düşmanları bu gencin boynunda uğurlar, şişler olduğunu rivayet ederlerdi, fakat hakikat öyle değildi. Gururundan ya fitraten sertliğinden mi idi, ne idi? Louis Antoine Léon de Saint-Just ahlakan olduğu gibi cismen de demir gibi, câmid idi. Öyle dimdik yürüyordu, dönerken birdenbire bütün gövdesiyle dönüyordu. Şüphe yok ki kalben de öyle kapkırı idi. Lakin bu evzâ'-ı garîbesiyle gülünç değil, korkunç görünüyordu”.

Ali Kemal, Louis Antoine Léon de Saint-Just hakkında hakiki bir değerlendirme yapılabilmesi için onun tatbikatından evvel ihtilali idrakini ve gayelerini okuyucuya verme emelindedir. Müellif, eserde ele aldığı diğer şahsiyetler hakkında da aynı metodu benimser ve tatbik etmeye çalışır. Dolayısıyla peşin hükümlü davranmaz, hiçbir ferdi hatalarının kurbanı olarak telakki etmez, onları da sıradan insanlar gibi hataları ve doğrularıyla kabul eder. Fakat müellif, iyimser bakış açısıyla hareket ederek bu şahısların daha ziyade müspet taraflarını görme eğilimindedir. Çünkü ihtilal ricâli nihayetinde halkın sesini yüceltmek maksadıyla

¹⁵⁵ age, 40.

¹⁵⁶ age, 39, 40.

yüksek mevkilerde vazife görmüş kimselerdir. Dolayısıyla ihtilal ricâlinin gayesi halkın emellerini en iyi surette temsil edebilmektir. Louis Antoine Léon de Saint-Just de bu emelden başka bir emele, hevese, arzuya kapılmayan güçlü bir siyaset adamıdır. Hakikatte halkın iradesinin ülke yönetimine egemen kılınması ve halkın siyasi, iktisadî ve sosyal alanlarda refah içinde yaşaması maksadıyla zuhur ettiğine vakıftır. Bu gayenin Fransa’da gerçekleşebilmesi için demokrasinin inşası ve cumhuriyetin tesis edilmesi zaruridir. Louis Antoine Léon de Saint-Just ve Maximilien Robespierre cumhuriyete tam manasıyla inanır ve ülkede hâkim kılmak isterler. Nitekim eskinin en güçlü temsili olan kraliyet ailesine, aristokratlara karşı ellerinden gelen muhalefeti yapar ve nihayetinde infazlarına sebep olurlar. Bütün ihtilal ricâli aynı gaye ile hareket etmelerine rağmen yöntemleri, icraatı ve karakteristik hususiyetleri bakımından birbirlerinden ayrılır. Marquis de Condorcet ve Georges Jacques Danton bu ihtilalin merhametli tarafını, Louis Antoine Léon de Saint-Just ve Maximilien Robespierre ise acımasız tarafını ihtiva eder. Çünkü Louis Antoine Léon de Saint-Just ve Maximilien Robespierre diğerlerinin aksine cumhuriyetin ancak çok kanlar dökülerek tesis edilebileceği kanaatindeydi. Hakikatte bu kanlı siyaseti çok uzun süre devam ettirmek niyetinde değillerdir, fakat iç sorunlar yaşayan Fransa’da ihtilalin amacına uygun bir düzen kurulabilmesi için bu kanlı sürecin en azından ihtilalin başlangıç safhalarında yaşanması gerektiğini düşünürler. Nitekim krallığın nihayete ermesi Fransız İhtilali’nin henüz dördüncü senesine tekabül etmektedir. Ali Kemal ise tarihin ancak insanların kendilerinden feragat ettikleri dönemler sayesinde güçlenebileceği kanaatini aksettirdiği şu sözleri ifade eder¹⁵⁷:

“Fransız İhtilâli, bütün taşkınlıklarına rağmen, bir süre boyunca ‘Lavoisier, André Chénier, Marquis de Condorcet gibi dehalara kıyıp her cins fikrî harekete sekte vurmuş olsa da her ülkenin tarihi için böyle sayfalar ancak şeref verir”.

Fakat Louis Antoine Léon de Saint-Just ve Maximilien Robespierre bu düşüncelerinde çoğu kez aşırıya kaçan fikirleri ve tutumları nedeniyle çok sayıda düşman kazanırlar. Bilhassa farklı fikirlere, inanışlara ve faaliyetlere hiçbir surette izin vermeyen siyasetleri ve bunları yasal zeminde meşrulaştıran kanunları, yasaları ile meclis ve halk üzerinde nihayetinde infial yaşatacak bir ruh hali hazırlarlar. Mesela, Louis Antoine Léon de Saint-Just “Kan, kan akıtmak hakiki vatanperverlerin alâmet-i fârikasıdır” diyerek fikrî ve fiilî manada ne kadar aşırıya kaçabileceğinin

¹⁵⁷ Sinan Kunalp, **age**, 57.

daha baştan işaretini verir¹⁵⁸. Louis Antoine Léon de Saint-Just, başlangıçta genç olmasından mütevellit muhalifleri tarafından hor görülmüş, ciddiye alınmamamış olsa da fikren ve fiilen yüksek emelleri gerçekleştirebilecek cesarete mazhar olduğunu gösteren bu sert sözleri ile başta kral taraftarları olmak üzere herkesi korkutur. Ona göre ilk üstesinden gelinmesi gereken husus kraliyetin ortadan kaldırılmasıdır. Bu nokta-i nazardan hareketle kralın infazını istememek ya da bu fikre binaen farklı çözüm yolları inşa etmeye çalışmak cumhuriyeti hakiki manada benimsememiş olmaktan ileri gelir. Bu nedenle Fransa’da krallığın bütün izlerini silmek ve bu sayede Fransız halkına yeni bir istikbal inşa etmek iyimser bir siyasi düstur ile muvaffak olunabilecek kadar kolay değildir. Fakat Marquis de Condorcet’de hâkim olan cumhuriyet idealinin bütün müşkillere rağmen muhaliflerin bile kazanılması şeklinde tatbik edildiği dikkate alındığında, Louis Antoine Léon de Saint-Just’ün müdafaa etiği bu kanlı siyaseti sadece dönemin menfî koşullarına değil, aynı zamanda şahısların karakteristik hususiyetlerine de bağlamak gerekir. Çünkü Louis Antoine Léon de Saint-Just’ün idealleri uğruna savaşı ve kan dökmeyi göze alabilen sert, acımasız bir ruh hali ve askerî bir disipline sahip olması belirleyici bir unsur olarak kabul edilebilir. Bunun hâricinde şahısların yetiştikleri ortam, aile ve eğitim çevreleri, meşguliyet kazandıkları alanlar tatbik ettikleri politikaları üzerinde oldukça müessir bir konumdadır.

Maximilien Robespierre ve Louis Antoine Léon de Saint-Just’ün hâkimiyeti altında geçen bu dönem eserde bir “devre-i meşhûre-i i’tisâf” olarak ifadesini bulur¹⁵⁹. Bu ifadeyi kahramanların zulüm ve haksızlıklarla dolu tatbikatının bir neticesi olarak ele almak gerekir. Bu dönemde Montagnardlar denilen ve mecliste hâkim güç durumunda olan ihtilal taraftarı kesim müfrit fikirleri ve icraatıyla sadece ihtilal düşmanlarını imha etmekle yetinmez, fikren kısmi farklılıklar olmakla birlikte siyaseten aynı ideolojide oldukları arkadaşlarını da bu uğurda infaza götürmekten çekinmezler. Halk ise sadece sayısız insanın infazına şahit olmakla bu dönemi idrak etmeye mecbur bırakılır.

Ali Kemal’in bu dönemde konvansiyon meclisini teşkil eden siyasi gruplar hakkında verdiği teferruatlı bilgiler Fransa’da siyasi farklılıkları göstermesi açısından ehemmiyet taşır. Fransa’da farklı görüşleri ihtiva eden üç grup mecliste kendi

¹⁵⁸ age, 45.

¹⁵⁹ age, 46.

hükümlerini tatbik etmek için çabalar. Bunlardan ilki, “taşra mebuslarından mürekkep” olan Girondinlerdir¹⁶⁰. “Bunlar mutedil ve liberal cumhuriyetçilerdi. Jacobin’lere göre sağdaydılar. Başlıca temsilcileri “La Gironde” bölgesinden olduğu için bu ismi almışlardı. İhtilâl Meclisinde Jacobin’lere karşı gruptular”¹⁶¹. İkinci grup da “Paris’in müntehibleri”nin teşkil ettiği Montagnardlardır¹⁶². “Meclisin yukarı sıralarında oturdukları için kendilerine “Dağlılar” anlamına gelen bu isim verilmişti. Bunlar Jirondenlerin (mutedil cumhuriyetçilerin) karşısındaydılar. Marat ve Robespierre bu hizbin başlıca temsilcileriydi”¹⁶³. Son olarak “mutavassıt” denilen ve fikren diğer iki cenahın arasında kalmış olan grup ise mecliste varlığını muhafaza eder¹⁶⁴. Ali Kemal, okuyucunun dikkatini bilhassa Montagnardlar üzerinde celbetmeye çalışır. Montagnardlar esasen Maximilien Robespierre’in başını çektiği Jacobinler grubunun meclisteki diğer adıdır. Müellif, Fransa’da kati hükümleri icra eden ve meclis üzerinde de sorgulanamaz bir hâkimiyet kurmaya çalışan grubun en önemli simalarından Georges Jacques Danton, Maximilien Robespierre ve Jean-Paul Marat hakkında kısa mukayeseler yapar. Bu mukayeseler, bu üç simanın aynı ideoloji altında bir araya gelmelerine rağmen hakikatte birbirinden ne kadar farklı hususiyetler ihtiva ettiklerini göstermesi ve siyasi fikirlerine dayanak oluşturması açısından dikkate şayandır. Müellife göre Georges Jacques Danton, bu itisaf devrinde yaşayıp zulümler karşısında masum kalabilen simalardan biridir. Karakteri itibariyle de haksızlığa, zulme ve baskıya aşina olmayan hâlet-i rûhiyyesi hasebiyle hayatı pahasına da olsa Maximilien Robespierre ve arkadaşlarından ayrılır. Fakat tenkit kabul etmeyen ve kendinden olmayanı çeşitli töhmetlerle idam sehпасına gönderen Maximilien Robespierre ve Louis Antoine Léon de Saint-Just diktatoryası Georges Jacques Danton’u önce cumhuriyeti istememekle itham edip ardından da en yakın arkadaşının infazını isteyecek kadar ileri gitmişlerdir. Ancak bu surette Maximilien Robespierre ihtilalin tek ismi olarak Fransa’da hâkimiyet kurabilir. Jean-Paul Marat ise Jacobinleri fikrî ve fiilî bakımdan destekleyerek meclis içinde mevcudiyetini muhafaza etmeye çalışan bir ihtilal taraftarıdır. Georges Jacques Danton ve Jean-Paul

¹⁶⁰ **age**, 46, 47.

¹⁶¹ Bozbağlı, **age**, 268.

¹⁶² Ali Kemal, 1329, 47.

¹⁶³ Bozbağlı, **age**, 275.

¹⁶⁴ Ali Kemal, 1329, 47.

Marat, daha sonra Jacobinlerden ayrılır ve Cordelierler adında yeni bir grubun başına geçer¹⁶⁵.

Ali Kemal, bu bölümde Louis Antoine Léon de Saint-Just ve Maximilien Robespierre’i aynı siyasi fikirlerin ve emellerin en şiddetli taraftarları olmaları hasebiyle çoğu zaman birlikte ele alır. Müellif, bu iki yakın dostun emellerini gerçekleştirmek maksadıyla birtakım faaliyetlerde bulunduklarından kısa bir şekilde bahseder. Bunlardan ilki, bölümün başında da zikredildiği üzere krallığa nihayet verilmesi ve cumhuriyetin ilan edilmesidir. Buna müteakiben “meclis-i millîyi tasfiye eylemek, vilayetleri merkezden ayırmak” için çalışmalarda bulunurlar¹⁶⁶. Fakat en önemli gayeleri muhalif grupların meclisteki mevcudiyetini imha etmektir. Bu amaçla ilk evvel, Girondinleri sonra da Hébertistler denilen grubu meclisten imha etmeye çalışır ve bu emellerinde de muvaffak olurlar. Hébertistler mecliste Jacobinlerden ayrı bir grup olarak ortaya çıkmaz, bilakis Jacobinlerin içinde mevcut olan fakat müfrit birtakım fikirleri ile onlardan ayrılan küçük bir kesimin adıdır¹⁶⁷.

“Bunlar Jakoben’ler içinde en solcu akımı temsil ediyorlardı. İhtilalin bir çeşit komünist devrimi gerçekleştirmesi taraftarıydılar. Bu akımın lideri Hebert, Paris’in en büyük gazetesinin sahibiydi. İhtilâl Komiteleri ile Güvenlik Komitesinde de taraftarı vardı. Bir ara Jakoben’ler arasında çoğunluğu elde ettiler. Mülkiyetin ve dinin kaldırılmasını istiyorlardı. Robespierre tarafından tasfiye edildiler. Şefleri giyotine gönderildi”.

Girondinler, “adem-i merkeziyeti tervic eylemek” ile töhmet altında bırakılırken Hébertistler, din karşısındaki menfi fikirleri hasebiyle aynı akıbeti iştirak ederler¹⁶⁸. Ali Kemal, Maximilien Robespierre ve Louis Antoine Léon de Saint-Just’ün gazabına uğrayanları sıralarken son olarak Georges Jacques Danton’dan bahseder. Fakat Georges Jacques Danton’dan daha evvel bahsedilmesi ve eserin bütün bölümlerinde mevzû-i bahs olması hasebiyle müellif, bu bahiste sadece Georges Jacques Danton’u bir zulmün kurbanı olarak değerlendirmekle yetinir. Müellif, Fransa’da bu zulmü inşa eden yegâne ismin Maximilien Robespierre olduğunu söylemekle birlikte esasen fikirleri, cesareti, hırsı ve en önemlisi de sözünün eri olması hasebiyle Louis Antoine Léon de Saint-Just’ün hem karakter hususiyetleri hem de siyasi duruşu bakımından Maximilien Robespierre’den çok daha üstün bir mertebede olduğu kanaatindedir. Hatta bu fikrini “Louis Antoine Léon de Saint-Just olmayınca Maximilien Robespierre hiçti, o dâstân-ı fecî’in hakiki

¹⁶⁵ Bozbağlı, **age**, 250.

¹⁶⁶ Ali Kemal, 1329, 48.

¹⁶⁷ Bozbağlı, **age**, 289.

¹⁶⁸ Ali Kemal, 1329, 48.

bir nâşidi, o mu'tesif-i ma'rûfun sağ kolu Louis Antoine Léon de Saint-Just idi” şeklinde dile getirmekten kendini alamaz¹⁶⁹. Hakikatte Louis Antoine Léon de Saint-Just, Maximilien Robespierre’in düşmanlarına bile en iyi muhalefeti yine kendisinin edebileceğini Girondinleri, Georges Jacques Danton’u ve Hébertistleri infaz ettirerek göstermiştir.

Louis Antoine Léon de Saint-Just’ü müessir kılan faaliyetlerinden biri de konvansiyon meclisinin bünyesinde mevcut olan ve Fransa’nın idaresinde en yetkili merci durumunda olan “selâmet-i âmme encümeni”ndeki çalışmalarıdır¹⁷⁰. Louis Antoine Léon de Saint-Just, bu encümende iki önemli vazife ile mükelleftir. Bunlardan ilki, “irticâ ile maznûn olanları tevkif eylemek, muhâcirlerin, yani kral taraftarı oldukları için Fransa’dan gidenlerin emvâl ve emlakini müsâdere etmek”¹⁷¹ diğeri ise “huddadaki ordulara me'mûriyet-i mahsûsa ile murahhaslar göndermek”¹⁷² tir. Louis Antoine Léon de Saint-Just, hem vazifesinin bir gereği olarak hem de babasının bir asker olmasından dolayı savaş meydanlarına ve askerlere duyduğu yakınlık neticesinde sınır boylarını ziyaret ederek ordulara destek veren faaliyetlerde bulunur.

Ali Kemal, Louis Antoine Léon de Saint-Just’ün encümendeki vazifelerine müteakıben siyaset meydanında yükselişine sebebiyet veren faaliyetlerini mevzû-i bahs etmeye devam eder. Bu maksatla ele alınan faaliyetlerin başlıcasını Georges Jacques Danton’un infazı teşkil eder. Bu infaz, Louis Antoine Léon de Saint-Just’ün emellerine erişmesi için en müşkil icraattan biridir. Nitekim Georges Jacques Danton ihtilale hizmetleri olan bir ihtilal ricâli olarak mecliste güçlü bir ağırlığa ve taraftara sahiptir. Dolayısıyla Georges Jacques Danton’u ortadan kaldırmak müşkil olduğu kadar gerçekleştiği takdirde Jacobinlere göre Louis Antoine Léon de Saint-Just ve Maximilien Robespierre’in hâkimiyeti güçlenecektir. Bu hadise Jacobinler için kısa vadede bir güç kazanımı olarak idrak edilebilir, fakat uzun vadede ihtilalin akıbetini hazırlayan ehemmiyetli bir vakadır. Nitekim konvansiyon Georges Jacques Danton’un infazını unutmayacak ve hatta bu hadiseyi Maximilien Robespierre ve Louis Antoine Léon de Saint-Just infaza götürülürken bile bir misilleme konusu yapacaktır. Georges Jacques Danton infazının ihtilalin en cevval isimlerini peşinden

¹⁶⁹ age, 49.

¹⁷⁰ age, 49.

¹⁷¹ age, 49.

¹⁷² age, 50.

sürüklemesi, bir devrin kapanışına sebebiyet vermesi ve müellifin Georges Jacques Danton ile arasında bir kader birliği kurması nokta-i nazarından hareketle eserde en çok bahsi geçen vaka olduğunu söylemek mümkündür.

Konvansiyon meclisinde en ufak bir tavizin, ihmalin olması ya da meclisten uzak kalınması durumlarında hükûmete mugayir fikirlere meylin artması Louis Antoine Léon de Saint-Just ve Maximilien Robespierre'in en büyük endişesidir. Nitekim mutlak hâkimiyetlerini muhafaza etme isteği bütün koşulların Jacobinler lehine teşekkül ettirilmesi ile mümkündür. Robespierre bir ara geçirdiği hastalıktan, Louis Antoine Léon de Saint-Just ise sınırdaki orduların başındaki vazifesinden dolayı mecliste Louis Antoine Léon de Saint-Just ve Maximilien Robespierre diktatoryasına muhalif olanlar hükûmet adına oluşan boşluktan istifade ederek seslerini yükseltmeye başlar. Bu seslerden biri de Louis Antoine Léon de Saint-Just'un uzun süreden beri galebe çalmaya çalıştığı Georges Jacques Danton'a aittir. Buna binaen Louis Antoine Léon de Saint-Just, muhaliflerin en ağır şekilde cezalandırılmasına yönelik nutuklarını verir ve bir encümen toplantısında “Şayet biz Georges Jacques Danton'u idam ettirmezsek, emin olmalıyız, o bizi ettirir” diyerek bu infazın gerekliliğini açık bir dille ifade etmekten çekinmez¹⁷³. Fakat Georges Jacques Danton, bu sözleri dikkat-i nazara almaz ve nihayetinde mecliste ciddi münakaşalara sebebiyet verecek tevkif kararına en yakın arkadaşlarıyla birlikte mahkûm bırakılır. Georges Jacques Danton meselesinde müellifin belirttiğine göre, Louis Antoine Léon de Saint-Just ile Maximilien Robespierre arasında birtakım farklar ortaya çıkar. Louis Antoine Léon de Saint-Just ihtilal adına tasavvur ettiği emellerine ulaşabilmek için Georges Jacques Danton'u töhmet altında bırakmaktan, kanunları bertaraf etmekten, nutuklarında sert ifadeler kullanmaktan Georges Jacques Danton taraftarlarının hücumuna maruz kalacağını bilmesine rağmen çekinmez, karşılaşacağı bütün menfî durumların üstesinden gelebilecek gücü ve cesareti kendinde bulur. Fakat Robespierre bu infazı istemekle birlikte Louis Antoine Léon de Saint-Just kadar fikirlerinde ve fiillerinde kendinden emin bir vakar ile hareket etmez. Nitekim mecliste muhaliflerin sözlü saldırıları karşısında da bu infazı en iyi şekilde müdafaa eden Maximilien Robespierre değil, Louis Antoine Léon de Saint-Just'dür. Bu bakımdan Louis Antoine Léon de Saint-Just, çoğu zaman Maximilien Robespierre'i bu gibi müşkil durumlardan cesareti ve kabiliyeti sayesinde kurtarır.

¹⁷³ age, 193.

Bu nokta-i nazardan hareketle Maximilien Robespierre'in siyasi mecrada en büyük kazanımı Louis Antoine Léon de Saint-Just gibi her müşkil durumun üstesinden gelebilecek cesarete ve güce mâlik bir dava arkadaşına sahip olmasıdır. Buna binaen Maximilien Robespierre esasında Louis Antoine Léon de Saint-Just'un varlığı ile bu derece güçlenebilmiş ve emellerinde bu derece muvaffakiyet sağlayabilmiştir. Nitekim Ali Kemal, bu devri hakikaten en iyi şekilde idame ettirenin Louis Antoine Léon de Saint-Just olduğu söylerken onu Maximilien Robespierre, Jean-Paul Marat ve hatta Georges Jacques Danton'dan bile üstün bir konuma getirir ve der ki¹⁷⁴:

“İnkılâb-ı kebîrin takriben bir buçuk sene kadar devam eden bu fasl-ı eliminde en ileri gelenlerden olmak itibariyle ekser müverrihler sırf Georges Jacques Danton, Maximilien Robespierre, Jean-Paul Marat'dan bahs ederler. Fakat biz öyle hükmederiz ki Louis Antoine Léon de Saint-Just yukarıdan beri tasvire, tarife çalıştığımız o medhûl fakat parlak, fakat müeessir endişe-i âmâliyle, o hûnhâr hilkat-i garrasıyla o zulmet içinde nur ile bu devr-i merdûd ve muazzamı daha mükemmel temsil eyler”.

Ali Kemal, Louis Antoine Léon de Saint-Just'un Georges Jacques Danton meselesinde ve daha birçok tatbikatında hatalı olduğunu kabul eder, bilhassa Georges Jacques Danton'un infazı karşısında üzüntüsünü dile getirir, Louis Antoine Léon de Saint-Just'ü Georges Jacques Danton'dan üstün kılarak devrin hakiki mümessili olduğunu beyan eder. Fakat bu durum Georges Jacques Danton'un başarılı bir ihtilal adamı olmadığı manasını taşımaz. Nitekim müellif de çok sevdiği Georges Jacques Danton için böyle bir ifade kullanmaz, kullanmamıştır da. Fakat bu devrin zulüm ve haksızlıklara gark olmuş hususiyeti dikkat-i nazara alındığında bu devrin icraatıyla hakkını veren yegâne isim Louis Antoine Léon de Saint-Just'tır. Müellif, Georges Jacques Danton'un kişilik itibariyle bu devrin hiçbir zaman zulmeden tarafında olmadığını ancak iyimser bir kişilik hususiyetiyle ihtilale hizmet ettiğini ve Louis Antoine Léon de Saint-Just gibi hayatını sadece siyasi emeller peşinde yaşamadığını bilir. Çünkü Georges Jacques Danton hakkında infaz kararı verilirken bile eşi ile olan münasebeti Marquis de Condorcet gibi Georges Jacques Danton'u da zulme ve haksızlığa karşı durabilecek hırstan ve güçten mahrum eder. Bilhassa hayatın diğer safhalarından feragat etmiş, siyasi emellerini gerçekleştirmekten başka gayesi olmayan Louis Antoine Léon de Saint-Just ile mücadele etmek için gaflete kapılmamak, en az onun kadar cesaretli ve fadakâr olmak gerekir. Hakikatte Georges Jacques Danton gibi zulümden nefret eden bir ihtilal adamının da bu haksızlığa güçlü bir şekilde meydan okuması beklenir. Fakat o dönemde bütün kurumların, yasaların ve hatta meclisin bile Maximilien Robespierre ve Louis Antoine Léon de Saint-Just

¹⁷⁴ age, 55, 56.

hükümlerine göre tesis edildiği dikkate alınırsa bu zulme karşı direnebilmek müşkil hale gelir. Neticede Louis Antoine Léon de Saint-Just gibi zulmedici icratta bulunan kahramanların varlığı Maximilien Robespierre gibi şahsiyetleri kurtarıırken Georges Jacques Danton gibi kahramanların da akıbetini hazırlar.

Louis Antoine Léon de Saint-Just ve Maximilien Robespierre ihtilalin her sahasında mutlak bir hâkimiyet tesis etmek ve memlekette hükümlerinin geçmediği en ufak bir merci bırakmamak kaydıyla her gün sayısız insanı idam ettirmekten çekinmezler. Hatta kendilerinin hedefinde bu kez “selâmet-i âmme encümeni”, “emniyyet-i umûmiyye” ve “meclis-i millî” vardır¹⁷⁵. Louis Antoine Léon de Saint-Just ve Maximilien Robespierre aristokratların, eski yönetimi müdafaa edenlerin, din adamlarının ve hatta yabancıların ülkede ikamet etmemelerini yasaklayan bir kanunu meşrulaştırır. Fakat konvansiyon meclisi altında teşekkül eden bu encümenler ile meclisteki çoğu muhalif bu merteye müfrit fikirlerin meşrulaştırılmasına yönelik faaliyetlere karşı boyun eğmezler ve mecliste şiddetli tartışmalara sebebiyet verirler. Hatta bu tartışmalar Georges Jacques Danton’un infazını müteakıben bardağı taşıran son damla olarak Louis Antoine Léon de Saint-Just ve taraftarlarının akıbetine sebebiyet verecek bir merteye kazanır. Louis Antoine Léon de Saint-Just, mecliste son nutkunu okumaya başlar başlamaz muhaliflerin saldırısına uğrar ve mukavemet kullanılarak hitabet kürsüsünden indirilir. Bu hadise, tarihte 9 Temmuz (Thermidor) vakası olarak geçer¹⁷⁶.

Ali Kemal, meclisin yaşadığı bu hadiseleri hakikate binaen yansıtmakla birlikte bu hadiselere müteakıben verilen infaz hükmü karşısında Louis Antoine Léon de Saint-Just’ün tavrını oldukça gerçekçi bir lisanla tasvir eder¹⁷⁷:

“İşte o gün, o müzâkerât-ı fecî’yi müteakıben Louis Antoine Léon de Saint-Just de Maximilien Robespierre ile ve diğerleriyle beraber tevkif olundu, mahbese atıldı, haric-i kanûn ilan edildi. Nihayet kırk sekiz saat kadar süren birçok dağdağalardan, kıyıamlardan sonra başta bütün bu devr-i fecî’-i ihtilâlin o rûkn-i muhteşemi olduğu halde refikasıyla beraber bilâ-muhakeme yed-i cellâda teslim kılındı. Fakat aynıyla yaşadığı gibi merdâne ölmeyi bildi. Kellesini ecel taşına koyarken o dimdik vaz’ını, o keskin vakarını bir lahza olsun gâib etmedi”.

Ali Kemal, Louis Antoine Léon de Saint-Just’ün infaz anını tasvire çalışırken Fransız halkının durumuna ilişkin herhangi bir bilgi vermez. Halkın Jacobinler idaresinde infazların bir neticesi olarak sıkıntılı bir ruh haline sahip olduğunu ifade eder, fakat Fransız halkının bu infaza bakış açısı hakkında bu

¹⁷⁵ age, 62.

¹⁷⁶ age, 69.

¹⁷⁷ age, 69.

bölümde menfi ya da müspet bir değerlendirme yapmaz. Maximilien Robespierre ile Louis Antoine Léon de Saint-Just'ün 1794'te birlikte idam sehpasına gönderildikleri düşünüldüğünde müellifin bu değerlendirmeyi ikinci kez tekrarlamak yerine eserin bu bölümünde değil, Maximilien Robespierre bahsinde uzun uzun ele aldığı görülür. Nitekim Maximilien Robespierre'in infazına sevinen Fransız halkının Louis Antoine Léon de Saint-Just'ün infazına karşı farklı bir tepki vermesi beklenemez. Fransız halkı gayeleri cumhuriyet olsa da memlekette krallık idaresine benzeyen bir dikta rejimi kurmalarından ve birçok insanın ölümüne sebebiyet vermelerinden mütevellit bir öfke ve intikam arzusuyla bu iki simayı aynı kulvarda değerlendirir. Fakat müellif, bu bölümün başından beri Louis Antoine Léon de Saint-Just ve Maximilien Robespierre arasındaki fikren, kalben ve fiilen öne çıkan farklı hususiyetleri vererek okuyucunun ihtilalin her bir şahsını doğru idrak etmesini ve değerlendirmesini ister. Fakat müellif, bunu yaparken kendi bakış açısını okuyucuya benimsetmek emelinde değildir, fikirlerini doğru kabullendiği bir hükmün peşinde sürüklemekten ve okuyucuyu da bu hükme inandırmaktan eser boyunca sakınmıştır. Bu maksatla ele aldığı şahısları kati surette tek taraflı bir değerlendirmeye tabii tutmaz, onları kendi hatalarının kurbanı etmez, onların müspet yönlerini görmeye okuyucuyu davet eder. Bu maksatla menfi hususiyetler taşıyan her vakanın ardından ele aldığı şahsın bir meziyetini, kabiliyetini ortaya çıkarmaya meyleder, iyimser davranır. Fakat bu iyimser bakış tarzı tarafsız bir değerlendirme yapmasına mani olmaz. Bu nokta-i nazardan hareketle müellifin Fransız halkı gibi meseleye tek bir hakikat üzerinden yaklaşması beklenemez. Eser boyunca bu üslubu elden bırakmayan müellif, bu bölümde de Louis Antoine Léon de Saint-Just'ün müspet taraflarına yönelik geniş bilgiler verir. Bu bilgiler aynı zamanda Louis Antoine Léon de Saint-Just'ü Maximilien Robespierre'den farklı kılan tarafları ve Marquis de Condorcet'ye yaklaştıran hususiyetleri ihtiva etmesi bakımından ehemmiyet taşır¹⁷⁸.

“İbtidâdan beri tasvir ettiğimiz hayât-ı husûsiyye ve siyâsiyyesinden de istidlâl olunmaz mı? Louis Antoine Léon de Saint-Just bir hayalperest, son derece hayalperest idi. Hakikatte ne mertebe meyyâl-i i'tisâf, gaddar ise hayalen o kadar müşfik, insaniyetperver idi. Hatta bu nokta-i nazardan Marquis de Condorcet'ye yaklaşıyor, öyle hikemiyâta düşünüyordu”.

Louis Antoine Léon de Saint-Just ve Maximilien Robespierre gibi siyasi şahıslar her ne kadar kötü icraata sebebiyet vermiş olsalarda Ali Kemal'in nazarında birer kahramandırlar. Çünkü bu kahramanlar ihtilalin ortaya çıkış sebebini doğru

¹⁷⁸ age, 62.

idrak etmişlerdir. Bunun en iyi kanıtı da krallığa nihayet vermeleri ve cumhuriyeti ilan etmeleri olarak gösterilebilir. Nihayetinde ihtilal halkın siyasi, iktisadî, içtimâî alanlarda söz hakkı elde edebilmesi maksadıyla ortaya çıkmış bir halk ayaklanmasıdır. Maximilien Robespierre ve Louis Antoine Léon de Saint-Just ise hayatlarını bu yegâne fikir etrafında idame ettirmişler, hatta bu maksatla aile münasebetlerine dâhil olmayarak kendilerini bu gayeden uzaklaştıracak her türlü icraattan ve meşguliyetten feragat etmişlerdir. Fakat hataları müdafaa ettikleri cumhuriyet idealinden değil, benimsedikleri yöntemler neticesinde ortaya koydukları icraattan kaynaklanır. Çünkü Fransa’da cumhuriyet, ancak krallık yönetimlerinde görülebilecek sosyal ve demokratik hakların kısıtlanması, söz ve itiraz hakkının tanınmaması, baskıcı bir devlet düzeninin inşa edilmesi anlayışıyla tesis edilemez. Fakat Fransız İhtilali’nin eskiye dair her şeyi yıkan bir zihniyet değişikliğine sebebiyet vermesi ihtilalin bütün kesimler tarafından kabul edilmesini müşkil hale getirir. Bilhassa o dönemin şartları, şahısların karakteristik hususiyetleri dikkate alındığında Maximilien Robespierre ve Louis Antoine Léon de Saint-Just’ün otoriter bir idare anlayışı benimsemeleri çok tuhaf karşılanmaz. Netice itibarıyla Maximilien Robespierre ve Louis Antoine Léon de Saint-Just, krallık rejimini müteakıben ihtilalci fikirlerini muhafaza etmeleri ve cumhuriyeti kurmaları noktasında Fransız İhtilali’nin birer tarihi kahramanıdır.

2.4. Georges Jacques Danton

18. yüzyılda karakteri, zekası, hitabet kabiliyeti, mensubu olduğu zümre ve davaları ile adından bahsettiren Georges Jacques Danton, Fransız Devrim tarihinin unutulmaz simalarından biridir. İhtilali müteakıben rejim konusunda ortaya çıkan bunalımlar, tatbik edilmeye çalışılan yöntemler ve çoğu zaman yanlış siyaset düsturunun yol açtığı menfî neticeler Fransa’da halkın ve siyasilerin nazarında sıkıntılı bir dönemin yaşanmasına sebep olur. Georges Jacques Danton ise şahsi kabiliyetleri, inançları ve fikirleri doğrultusunda farklı bir bakış açısı ile hareket ederek ülkenin içinde bulunduğu bu sıkıntılı dönemin üstesinden gelmeye çalışır. Bu maksatla önceliği halkın ve ülkenin siyasi, içtimâî ve iktisadî birçok alanda esasını eşitlik ve hürriyetten alan siyasi fikirlere ve tatbikata verir. Fakat fikrî bir hürriyete mecliste, siyaset meydanlarında, mahkemelerde ve daha birçok mecrada müsaade

etmeyen dönemin siyasi zihniyeti ihtilalin en samimi taraftarı olan Georges Jacques Danton'u maksadına nail olamadan idama mahkûm ettirir.

Ali Kemal, Georges Jacques Danton'un menşei, ailesi ve eğitimi hakkında teferruatlı biyografik bilgiler vermesinin yanında, bilhassa onun ihtilal ricâli içinde kazandığı ehemmiyeti okuyucuya izah edebilme fikri ve endişesi içinde olduğu görülür. Müellif, diğer şahısları da ele alırken aynı maksadı ve endişeyi bütün bir eser boyunca taşımasına rağmen Georges Jacques Danton'u doğru bir şekilde idrak edebilme ve okuyucuya hakkıyla anlatabilme endişesi eserin bu bahsinde artarak devam eder. Müellifin yaşadığı bu endişenin iki önemli kaynağı vardır. Bunlardan ilki Georges Jacques Danton'un, diğeri ise Ali Kemal'in hayatıdır. Sinan Kuneralp, bu iki hayat arasında bir münasebet kurulabileceği yönünde beyanatta bulunur ve "Yazar, kendini en ziyade Danton'a yakın buluyor, ona karşı sempatisini gizlemiyor. Kimbilir, belki kendi kaderini Georges Jacques Danton'unkine benzetiyor..." diyerek müellifin Georges Jacques Danton'a olan sevgisinin ortak yaşanmışlıklardan kaynaklanmış olabileceği bilgisini verir¹⁷⁹. Eserde ele alınan her şahsa tarafsız olmak maksadıyla eşit mesafede yaklaşma eğilimi, müellifi bu sempatiyi kontrol etme çabasına iter, eserde açık açık hiçbir şahsın hayatı ile kendi hayatı arasında bağdaştırma yapmaz, kendi hayatından söz bile etmez. Fakat eserde Georges Jacques Danton'a olan sevgisini açığa vuran ibareler vardır. Georges Jacques Danton'un hayatında mecbur bırakıldığı müşkil durumlar, mücadeleler ve nihayetinde haksız bir hükme kurban edilişi ile müellifin yaşadığı bunalımlar, düşmanlarının çokluğu ve bunların şahsi hayatına yaptığı menfi tesirler bazı ufak farklılıklar olsa da hemen hemen aynı olduğu söylenebilir. Nitekim müellif, Georges Jacques Danton'un idamına hem müteessir hem de öfkeli bir lisanla meydan okurken aynı zamanda kendisinin maruz kalacağı akıbeti önceden görür ve bu akıbete karşı çıkar gibidir. Fakat, müellifin bile kendi akıbetinin Georges Jacques Danton'unkinden daha acı olabileceğini tasavvur etmemiş olması muhtemeldir. Çünkü Ali Kemal'in ölümünün vahameti dikkate alındığında müdafaa ettiği fikirlerin, inançların ve faaliyetlerin bedelini Georges Jacques Danton'a kıyasla çok daha acı bir akıbete maruz kalarak ödediği anlaşılır. Buna binaen Georges Jacques Danton ile yaşanmışlıkların benzer nitelikte olması müellifte yoğun bir fikrî ve hissî birikime sebebiyet verir. Öyle ki müellif, eserin bütün bölümlerinde sözü Georges Jacques

¹⁷⁹ Sinan Kuneralp, **age**, 58.

Danton’a getirmeye muvaffak olur. Böylece müellif, ihtilal ricâlî içinde en geniş yeri Georges Jacques Danton’a ayırmış ve Georges Jacques Danton bahsiyle de eserin en uzun bölümünü vücuda getirmiş olur.

Ali Kemal, Georges Jacques Danton’u tam manasıyla okuyucuya tanıtabilmek maksadıyla sadece tarafsız bir tetkik yapmakla yetinmez. Georges Jacques Danton’un Fransız tarihinde sahip olduğu ehemmiyeti kendi dışında ortaya koyabilecek şahıslara ve fikirlere ihtiyaç duyar. Bu nedenle tanınmış tarihçilerin Georges Jacques Danton hakkındaki değerlendirmelerine yer verir. Müellif, sadece bu bölümde değil, eserin diğer bölümlerinde de bazı tarihçilerin alıntılarından faydalanır. Bu sayede müellif, hem alelade bilgiler doğrultusunda değerlendirmelerde bulunmadığını göstererek fikirlerini güçlendirmeye hem de ele aldığı şahısların tarihçiler nazarındaki müspet ya da menfî yönlerini okuyucuya vermeye çalışır. Bu maksatla müellif, ilk evvel tarihçi Hippolyte Adolphe Taine’in Maximilien Robespierre ve Louis Antoine Léon de Saint-Just’un aksine Georges Jacques Danton hakkındaki müspet fikirlerine yer veren sözlerini okuyucuya aksettiren bir elçi görevi görür ve der ki¹⁸⁰:

“Georges Jacques Danton asla meczûb değil. Bilakis en selim bir fikre, hatta bir kudret-i siyâsiyyeye mâliktir. O mertebe mâliktir ki bu cihetçe gerek muârizlarından gerek hempâlarından hiçbirine benzemez. Bütün ricâl-i ihtilâlî içinde ise ancak Honoré Gabriel Riqueti de Mirabeau ile hem-kevkebe olur. O kadar büyüktür, büyük bir dehâ-yı acıbtir, dehâ-yı nâ-gehândır”.

Hippolyte Adolphe Taine, Georges Jacques Danton’u sahibi olduğu siyasi güç ve kabiliyet noktasında ele alır. Ona göre, Georges Jacques Danton yaşadığı dönemde hiçbir makam ve mevki sahibi ile ölçülemeyecek kadar derin bir siyasi bilgiye vakıf olmasının yanı sıra bu bilgiyi eyleme dönüştürecek güç ve zekaya sahip bir ihtilal önderidir. Dolayısıyla Hippolyte Adolphe Taine’in nazarında Louis Antoine Léon de Saint-Just ve Maximilien Robespierre başta olmak üzere hiç kimse Georges Jacques Danton’daki kudrete muvaffak değildir.

Ali Kemal, Hippolyte Adolphe Taine’in fikirlerine müteakiben Albert Sorel’in Georges Jacques Danton hakkındaki değerlendirmelerine yer verir. Albert Sorel’in “İnkılâb-ı kebîr –ma’nâ-yı hakikîsiyle– üç insan yetiştirdi: Krallıkta: Honoré Gabriel Riqueti de Mirebeau, cumhuriyette: Georges Jacques Danton, imparatorlukta: Napoléon Bonaparte” sözleri âdetâ Georges Jacques Danton’u cumhuriyeti yıkmakla itham eden düşmanlarına karşı verilmiş bir cevap niteliği

¹⁸⁰ Ali Kemal, 1329, 73.

taşır¹⁸¹. Ali Kemal'in Albert Sorel gibi, Georges Jacques Danton bahsinde üzerinde durduğu en önemli noktalardan biri cumhuriyeti talep etmesi ve bu maksatla ihtilale hizmet etmiş olmasıdır. Çünkü Georges Jacques Danton, Maximilien Robespierre ve Louis Antoine Léon de Saint-Just tarafından cumhuriyeti hakiki manada istememekle töhmet altında bırakılır. Müellif, bu ithamların hakikati yansıtmadığını göstermek maksadıyla eserin Maximilien Robespierre, Louis Antoine Léon de Saint-Just ve Georges Jacques Danton bahsinde bu mevzuyu yeri geldikçe işler.

Ali Kemal, tarihçi François Victor Alphonse Aulard'ın Georges Jacques Danton hakkındaki fikirlerine de yer verir¹⁸²:

“Hayatı kâffe-i dakaikiyle vesikalara müsteniden en mükemmel o yazdı. Aleyhindeki o günâ gün iftiraları yine o reddeyledi. Hâsılı Maximilien Robespierrelere, Honoré Gabriel Riqueti de Mirabeaulara, Louis Antoine Léon de Saint-Justlere, bütün o gürûh-ı meczûbuna her cihetçe hiç benzemediğini hep o isbat etti”.

Müellif, Georges Jacques Danton hakkındaki sözlerine tarihçilerin değerlendirmelerinden alıntılar yaparak başladıktan sonra, bu bölümde Georges Jacques Danton'u anlatabilmek için nasıl bir yöntem ile hareket edeceğini okuyucuya bildirir. Evvela, Georges Jacques Danton'un hayatını üç safhaya bölerek işleyeceğini söyler ve bu safhaların açılımlarına dair bilgi verir¹⁸³:

“Bu kısımlarda evvela ta ibtidâ-yı şebâbından itibaren 10 Ağustos 1792 kıyâmına, sâniyen o tarihten 1793 senesinin evâhirine, sâlisen ise o demden yevm-i i'dâmına kadar geçen müddetlerdir”.

Georges Jacques Danton, orta halli bir ailede yetişir, başarılarla geçen eğitim hayatını hukuk alanında devam ettirir. Mecliste bir nutuk okuma imkânını ele geçiren Georges Jacques Danton, o tarihten sonra adından bahsettirir. Fakat Georges Jacques Danton'un siyasete girişi esasen Fransız İhtilali ile gerçekleşir. Ali Kemal, Georges Jacques Danton'un ihtilalde üstlendiği görevi anlatırken yine kurucularından birinin Georges Jacques Danton olduğu bir gruptan, Cordelierlerden bahseder. Fakat, onların faaliyetlerine dair teferruatlı bilgiler vermez, Georges Jacques Danton'un ihtilalde nasıl bir varlık gösterdiğini vermek maksadıyla bu bölümde sadece grubun adından bahsetmiş olmakla yetinir. Fakat Cordelierlerin genel temayülünü, ideolojisini ve cumhuriyet rejimini tesis etmek istemeleri

¹⁸¹ age, 73.

¹⁸² age, 73.

¹⁸³ age, 74.

maksadıyla içinde bulundukları faaliyetleri tanıtmak adına kısa bir bilgilendirmede bulunmak gerekir¹⁸⁴.

“İhtilâlin ikinci yılı “İnsan Hakları Dostları Cemiyeti” adında bir cemiyet kuruldu. Kurucuları Jakoben’lerden Marat ile Danton’dur. Eski Kordelye keşişleri manastırında toplandıkları için bu ismi almışlardı. Jakoben klüplerinin aidatı yüksek olduğu için bunlara giremeyen zanaatkarlarla işçiler bu cemiyette teşkilâtlandırıldı. Bunlar da krallığın kaldırılmasını, halk reformlarını istiyorlardı. Birçok grevler tertipleddiler. Krallığın kaldırılması için 17 Haziran 1792’de Paris’te Champs de Mars’ta tertipleddikleri gösteride, meşrûfî krallığa bağlı kuvvetler tarafından dağıtıldılar. 100’ e yakın Kordelye öldürüldü. Danton İngiltere’ye kaçtı. Ancak 1791 anayasasının kabulü ve genel afla dönebildi. Daha sonra Danton ve arkadaşları Jakobenler içinde sağcı cumhuriyetçi akımı, Hebert ve arkadaşları ise solcu akımı temsile başladılar”.

Georges Jacques Danton, Cordelierler içerisinde isyan hareketlerini tertipleyip “ilk defa olarak” ihtilal sahnesinde kendisini gösterir¹⁸⁵. Georges Jacques Danton, Jacobinlerden ayrılıp Cordelierleri kurduğu sırada Jacobinlere karşı bir hareket tertip etmek niyetinde değildir. Georges Jacques Danton, Jacobinlere düşmanlık etmek maksadıyla bu grubun başkanlığını üstlenmez, onların varlığına da karşı çıkmaz. Georges Jacques Danton, Jacobinlerin daha fazla müessir olabilecek bir teşkilata sahip olduğunu bildiği için her iki cemahtaki yerini de muhafaza etmeye çalışır.

Ali Kemal, Georges Jacques Danton’un krallık yönetimine karşı isyanlara destek verdiğini ve ihtilalin vuku bulmasında aktif olarak hizmet ettiğini söylemekle birlikte Fransa’da yükselmeye başlayan cumhuriyet fikrine hem Jacobinlerin hem de Georges Jacques Danton’un başlangıçta taraftar olmadığını öne sürer. Bu kanaatini dile getirirken iki önemli hadiseden yola çıkar. İlki, Georges Jacques Danton’un bir “heyet-i vesâyet”in kurulmasını temenni eden sözleridir¹⁸⁶. Buna binaen, Georges Jacques Danton’un bu fikri, cumhuriyetin aleyhinde gelişebilecek vakaları hazırlayıcı niteliktedir. İkinci önemli hadise ise Georges Jacques Danton’un kralın akıbetine yönelik Marquis de Lafayette ile girdiği münakaşalarda ortaya çıkar. Müellife göre, Georges Jacques Danton’un bu münakaşalarda asıl gayesi, “krala karşı gazab-ı umûmiyyi Marquis de Lafayette’in aleyhine çevirmek”tir¹⁸⁷. Müellif, buna karşılık cumhuriyet fikrini yüksek sesle dile getirenlerin “Marquis de Condorcet gibi bazı ricâl-i ihtilâl ve Cordelierler mahfili” olduğunu beyan eder¹⁸⁸. Nihayetinde müellif, bu ilk dönemde Maximilien Robespierre’in tamamen cumhuriyet aleyhinde olduğunu

¹⁸⁴ Bozbağlı, **age**, 262.

¹⁸⁵ Ali Kemal, 1329, 78.

¹⁸⁶ **age**, 81.

¹⁸⁷ **age**, 81.

¹⁸⁸ **age**, 80.

dile getirir. Ayrıca Georges Jacques Danton'un genel temayülünün krallık yönetimini reddetmek olduğunu söylemekle birlikte hakiki manada bir cumhuriyet taraftarı olmadığını söyler. Burada dikkat edilmesi gereken husus, cumhuriyet fikrinin Jacobinlerde ilelebet değil, sadece başlangıçta gelişmediğidir. Fakat zamanla halkın ihtiyaçlarına cevap verecek en iyi yönetim şeklinin cumhuriyet olduğuna inananların ve cumhuriyeti kuranların Georges Jacques Danton ve Maximilien Robespierre'in içinde bulunduğu ihtilalci Jacobinler kadrosu olduğunu ve bu uğurda hayatlarından feragat ettiklerini unutmamak gerekir.

Ali Kemal, yukarıda arz edilen fikirlerine müteakiben kralın akıbetiyle ilgili yapılan toplantılarda Georges Jacques Danton'un yer aldığı cepheyi göstermek ister. Fakat bunu yaparken herhangi bir değerlendirmede bulunmaktan kaçınır, sadece vakalara müdahale etmeden kronolojik bir sıra ile vererek hem ülkenin iç siyasetindeki karışıklığı hem de tarafların krallık yönetimi karşısındaki tavırlarını okuyucuya iletmek ister. Ali Kemal, her ne kadar bir tarih kitabı olarak tertip etmese de, vakaların çoğu zaman tarih ve şahıslar ile, sebep-sonuç ilişkisi içerisinde ve tarafsız bir lisanla verilmesi, bu esere Fransız tarihi konusunda başvurulacak önemli bir kaynak olma özelliği kazandırır.

Müellifin belirttiğine göre, kralın akıbeti hususunda Georges Jacques Danton'un Jacobinler ile birlikte sergilediği tavır aynıdır. Ayrıca bu dönemde Georges Jacques Danton'u bir Jacobin olarak görmek ve değerlendirmek gerekir. Georges Jacques Danton'un da içinde yer aldığı ve kralın idamını talep eden grup ile kral taraftarları arasında şiddetli münakaşalar meydana gelir. Nihayetinde Georges Jacques Danton, Londra'ya kaçmak mecburiyetinde kalır. Fakat müellife göre, İngiltere'de geçen zaman Georges Jacques Danton için oldukça verimli olur. Çünkü Ali Kemal "Fransa âzamı için İngiltere âdeti bir mekteb-i siyasettir" sözleriyle Georges Jacques Danton'un dış siyaset bilgisini artırdığını ve rakiplerine mukavemet edebilecek siyasi kabiliyetini geliştirerek Fransa'ya döndüğünü ifade eder¹⁸⁹.

Georges Jacques Danton, memlekete döndükten sonra kral taraftarlarıyla mücadeleye devam eder. Fransa'daki bu dâhili karışıklıklar 10 Ağustos isyanına sebebiyet verir. Bu isyan krallığın aleyhinde gelişen ve ihtilale hizmet eden bir vaka olarak ehemmiyet taşır. Fakat, isyanın neticelerine geçmeden evvel Ali Kemal,

¹⁸⁹ age, 85.

Georges Jacques Danton'un bu isyandaki ehemmiyetinden ve üstlendiği vazifelerden şu sözlerle bahseder¹⁹⁰:

“Evvela Palais-Royal şubesinde re'y-i âmme usulen mevki-i tatbika koydurdu. Sâniyen Marsilya taburunu Cordelierlerin mahfiline naklettirenlerin biri oldu. Sâlisen leyle-i isyânda asilerle beraber meclis-i beledîde bulundu. Râbian yeni murahhaslarla birlikte teşkilât-ı cedîdeye çalıştı. Hâmisen kralın reis-i muhâfaziyetini eliyle tevkif kıldı. Filhakika, dediğimiz gibi, yegâne sâni' o olmadı. Çünkü o olmasaydı o saltanat yine öylece devreleyecekti. Lakin denilemez mi ki Georges Jacques Danton o akl-ı selîmiyle işe karışmamış olsaydı bu ihtilâl daha müşevveş, daha şedîd, daha hûnîn olabilirdi. İşte bu sebebe mebnî der ki ekser müverrihler “10 Ağustos'u yapan odur.” derler”.

Müellif, 10 Ağustos isyanını Fransa'nın dönüm noktalarından biri olarak kabul eder. Bu nedenle isyanı sebepleri, sonuçları ve neticeleri bakımından teferruatlı bir değerlendirmeye tabii tutarken, hadisenin nasıl cereyan ettiği hususunda da oldukça gerçekçi tasvirler yapar. Müellif “10 Ağustos isyanı Fransa inkılâb-ı kebîrin bir devre-i garrasıdır, kısmen siyeh-nâk olsa bile yine bir devre-i garrasıdır. Çünkü krallığın sukutu, hükûmet-i avâmın ilk inkılâb-ı demektir” sözleriyle kralı istemeyenlerin emellerinde muvaffak olduğunu ifade eder¹⁹¹. Georges Jacques Danton ise bu vakanın seyrinde gösterdiği başarıdan dolayı daha fazla güven ve sevgi kazanarak “adliye nezareti”ne atanır¹⁹².

Ali Kemal, bir taraftan dönemin siyasi vakalarını ihtiva eden bilgiler verirken diğer taraftan Georges Jacques Danton'un şahsiyeti hakkında da bir değerlendirme yapmayı ihmal etmez. Georges Jacques Danton'un fiziki ve karakter hususiyetlerini gerçekçi bir lisanla uzun uzadıya tasvirine çalışır. Böylece müellif, Georges Jacques Danton'u ihtilal ricalinden farklı kılan hususiyetleri ile okuyucuya tanıtır ve der ki¹⁹³:

“Nutkan sâika-engîz idi, fakat bilahire fikren itidal gösterir; o sâikaların tesirini izâleye çalışırdı. Dehşet kelâmını etvâr-ı müdhîşesiyle artırır, simaca Honoré Gabriel Riqueti de Mirabeau'dan daha mehib, amiyane mehib idi. Kısmen bir puldog köpegini, kısmen arslanı andırırdı. Georges Jacques Danton ki damarlarına kadar samimiyetle, safvetle memzucdur; hiddetinde, muhabbetinde, merhametinde, vahşetinde, hep samimi, hep saftır. Evet, hayatı sever, fakat öyle sever ki o sevda ile memâtı bile hiçe sayar, uzun uzadıya hesap nedir? bilmez, nefsinin düşünmez, nutuklarını ölçmez, bî-muhâbâ söyler, kinden münezzehtir, kalben rakiktir, gareze tenezzül etmez, gördüğü fenalıkları unuttur, ettiklerine ise candan müteessir olur, hatta bazen kan ağlar, parayı sevse de istikametten asla ayrılmaz, fakat ayrılanlara da o derece gayz etmez, öyle mülkiyet iddiasına kalkışmaz, insanlığın zillet-i zarûriyesini bilir”.

Ali Kemal, Georges Jacques Danton'u ihtilalin çeşitli simaları ile mukayese ederek izah etme yolunu seçer ve bu mukayeselerde genel itibariyle Georges Jacques

¹⁹⁰ age, 107.

¹⁹¹ age, 99.

¹⁹² age, 108.

¹⁹³ age, 114.

Danton'u üstün konuma getirir. Öyle ki Georges Jacques Danton, ilk olarak Honoré Gabriel Riqueti de Mirabeau ve Maximilien Robespierre'den daha müspet vasıflarla okuyucunun karşısına çıkarılır. Hakikatte Sinan Kunalp'ın müellifte dikkat çektiği Georges Jacques Danton sevgisini, onu diğerlerinden ayıran vasıflarda aramak mümkündür. Çünkü Georges Jacques Danton, müellifin nazarında karakter hususiyetleri bakımından ideal bir insandır. Fakat sadece Georges Jacques Danton'un değil, eserin birinci bölümünde bahsedilen Marquis de Condorcet'nin de sahip olduğu vasıflar müellifin dikkat-i nazarını cezbeden unsurlar taşır. Ali Kemal, hakikatte ele aldığı şahısların her birinde ayrı ayrı kabiliyetlerin ve müspet hususiyetlerin varlığından bahseder, fakat karakter itibariyle Marquis de Condorcet ve Georges Jacques Danton birbirine yaklaşır. Buna sebebiyet veren en önemli husus, bu iki kahramanın düşmanlarına ve siyasi hadiselerle aynı emeller doğrultusunda ve aynı tarzda karşılık vermeleridir. Maximilien Robespierre ve Louis Antoine Léon de Saint-Just ise bu hususta zulüm eden tarafta olmayı tercih ederek Marquis de Condorcet ve Georges Jacques Danton'dan ayrılırlar.

Georges Jacques Danton için yapılan tasvirlerde dikkat çeken önemli hususlardan biri de, Georges Jacques Danton ile Ali Kemal'in benzer karakter hususiyetlerine sahip olmasıdır. Müellif, ilk olarak Georges Jacques Danton'un hitabet kabiliyetinden ve nutuklarının tesirinden bahseder, hatta onu ihtilal ricâli içinde herhangi bir ön hazırlığa ihtiyaç duymadan fikirlerini samimi ve güçlü bir üslupla ifade edebilen bir hatip olarak değerlendirir. Ali Kemal'in ise hayatı ve eserleri bir tetkike tabii tutulduğunda dikkati çeken en önemli husus, müellifin kullandığı lisandır. Ali Kemal, fikirlerini güçlü bir üslup ile kolaylıkla kaleme alabilen ve düşmanlarını kelimeleri kullanma kabiliyeti ile mağlup edebilen bir siyaset adamıdır. Ayrıca gazeteci kimliğinin de tesiriyle hayatı boyunca muhalifleriyle münakaşalara girmekten çekinmeyen müellif, bulunduğu her ortamda kendini fark ettiren cesarete ve kabiliyete sahiptir. Ayrıca samimi ve doğru olduğuna inandığı her fikri hayatı boyunca müdafaa etmekten ve bu uğurda ölümü bile göze alarak dikbaşlılığını muhafaza etmekten çekinmemiştir. Bu nokta-i nazardan bakıldığında Ali Kemal'deki bu hususların ihtilal ricâlinde genel itibariyle var olduğu görülür. Hakikatte, bir insanın siyasi bir kimlik edinebilmesi için çoğu zaman şahsi hayatından feragat edebilmesi ve mücadelesinde ısrarcı olması gerekir. Ali Kemal, bu hususlar itibariyle ihtilal ricâli ile birleşir. Fakat hedefler, yöntemler ve

icraat noktasında şahısların birbirinden ayrılan hususiyetleri vardır. Ali Kemal ile Georges Jacques Danton siyasetlerini icra edebilmek için benimsedikleri yöntemler konusunda yakınlaşır. Her ikisi de öncelikle siyaset bilgisine ve tecrübesine vakıf olan, bu yöndeki kabiliyetlerini dâhilî ve hâricî siyasette kullanabilen, kimi zaman mutedil, fakat yeri geldikçe de sert bir mizaçla hareket edebilen siyasi kişiliklerdir. Buna binaen Ali Kemal, Georges Jacques Danton'un en çok siyasi gücünü ve hâkimiyet anlayışından etkilenir. Maximilien Robespierre ve Louis Antoine Léon de Saint-Just ise Georges Jacques Danton gibi ihtilale hizmet eden tarihi birer kahramandır, fakat bu uğurda sayısız insanın kanını dökmeleri, siyasetlerinin de kısa ömürlü olmasına neden olur. Georges Jacques Danton, yaşadığı müddetçe bir vatanperver olarak kıymetli hizmetlerde bulunur, fakat Fransa'da kısa vadede daha fazla hizmeti kalıcı bir surette icra edemediyse bunun en önemli sebebi, Maximilien Robespierre ve Louis Antoine Léon de Saint-Just zulmünün koşulsuz bir surette icra edildiği bir dönemde yaşamış olmasıdır.

Ali Kemal, Georges Jacques Danton'un sadece müspet hususiyetlerinden bahsederek tek taraflı bir tespit ile okuyucuyu karşı karşıya bırakmaz. Müellifin Georges Jacques Danton'a duyduğu sevgi, menfî taraflarını gözardı etmesine sebebiyet vermez. Fakat müellifin ele aldığı bütün şahıslarda yaptığı gibi, Georges Jacques Danton'un da menfî hususiyetlerini genel itibariyle müspet bir yön ile verdiği şu sözlerden de anlaşılacağı üzere aşıkardır¹⁹⁴:

“Georges Jacques Danton tab'an tembel idi, lakin hîn-i iktizâda bir fa'âliyyet-i harikulade göstermekten geri kalmazdı. Uzun bir işe muktedir değildi, hatta hiçbir kimseye uzun uzadıya adâvet bile etmezdi, edemezdi, öyle müteaddid maksatlar tayin eylemezdi; muayyen, mahdûd fikirlere mâlik idi. Eylûl kıtâlinde yüzlerce rehânın imhalarına göz yummuş olsa da mezhepçe müsâade-perver idi. O devr-i ihtilâl ve i'tisâfta ikinci dafa evlenirken bir katolik papazın önünde diz çökmekten çekinmedi, korkmadı”.

Ali Kemal, Danton'un 10 Ağustos isyanını müteakiben ülkenin dâhilî ve hâricî konularına ilişkin emellerini gerçekleştirmek arzusuyla çalışmalarda bulunur. Georges Jacques Danton, bilhassa hâricî sıkıntılara öncelik verilmesi gerektiğini düşünerek Fransa'nın bir savaşın içinde zayıflamasını istemez. Bu maksatla savaş halinde olduğu Prusya, Avusturya ve İngiltere ile barış görüşmeleri yapar. Ona göre, ülkenin dâhilî düzeni ne kadar karışık olursa olsun, hâricî sorunların varlığından daha büyük bir ehemmiyet taşımaz. Çünkü öncelikle düşmanın Fransa'nın sınırlarından çıkarılması gerekmektedir. Bu nedenle Fransa'nın yabancı ülkelerle olan

¹⁹⁴ age, 115.

münasebetini iyi tutmak maksadıyla çalışmalar yapılmalıdır. Georges Jacques Danton'un emellerinden bir diğeri de Fransa'da bir hükûmet kurmaktır. Müellifin belirttiğine göre Georges Jacques Danton, hem Fransa'yı yabancı devletlerin saldırılarından kurtararak hem de başında kendisinin olduğu bir hükûmet kurarak emellerinde muvaffak olur. Böylece Georges Jacques Danton, müellife göre, dâhilide birlik ve düzenin, hâriçte ise galibiyetin ve mukavemetin mimarı olur. Müellif, Georges Jacques Danton'un yabancı devletlere karşı başarılı mücadelesini gerçekçi bir lisanla ve bütün teferruatıyla anlatır. Fakat cumhuriyeti ve ihtilali kurtaran Georges Jacques Danton, kendi ülkesinde acı bir akıbete maruz kalmaktan kurtulamaz.

Ali Kemal, Fransa'nın hâricî ahvaline dair geniş yer ayırdıktan sonra, ülkede vuku bulan ve çok kanlı neticelere sebebiyet veren bir vakadan bahseder. Fransa'da ihtilal taraftarı müfrit kesimler ile kral taraftarları arasında gerçekleşen bu vaka, “eylül kıtâli” olarak geçer¹⁹⁵. Müellif, vakayı sebep-sonuç ve cereyan etme şekli ile bir değerlendirmeye tabii tutarken Georges Jacques Danton'un bu vakada nasıl bir rol üstlendiğine dair tespitlerde bulunur. Fransa'daki bu hadise müfrit sol kesimlerin kral taraftarlarının bulunduğu hapishanelere saldırılar düzenlemesi suretinde cereyan eder. Müellif, sayısız insanın ölümüne yol açan bu saldırıların en büyük sorumlusu olarak Georges Jacques Danton'un gösterilmesine karşıdır. Ona göre Georges Jacques Danton, bir mahkeme kurulmasını talep ederek esasında adalet yoluyla suçluların cezalandırılmasını ve halkı öncelikle düşmanı vatandan çıkarmaya sevk ederek, Fransa'da kan dökülmesine sebebiyet veren dâhilî hadiselerin vuku bulmasını engelleyici çalışmalarda bulunur, fakat bu hadisenin Paris'ten dışarı yayılmasına engel olmaktan başka muvaffakiyet elde edemez.

Georges Jacques Danton, bu gelişmeleri müteakıben kendisine yöneltilen “hâkimiyet-i mutlaka” iddiası nedeniyle adliye nazırı görevinden istifa eder¹⁹⁶. Bir süre sonra “selâmet-i âmme encümeni”nde çalışmalarda bulunur, fakat Maximilien Robespierre'in “dâhilde itisafi devam ettirmek için hâriçte müzâkerât-ı sulhiyyeye asla girişmemek, muharebeye devam eylemek” maksadıyla birtakım girişimlerde bulunması neticesinde Georges Jacques Danton, encümendeki görevinden, hatta

¹⁹⁵ age, 135.

¹⁹⁶ age, 147.

hükûmet reisliği görevinden alınır¹⁹⁷. Bu sırada Jacobinler ile Girondinler arasındaki şiddetli münakaşalar birçok Girondinin infaz edildiği “31 Mayıs ve 2 Haziran kıyıamları” ile neticelenir¹⁹⁸.

Ali Kemal, Georges Jacques Danton’un bu hadiseleri müteakiben Georges Jacques Danton’un şahsi hayatına ilişkin izahatta bulunur. Georges Jacques Danton, ikinci evliliğini gerçekleştirdiği sırada düşmanlarının saldırılarına maruz kalmayı göze alır gibidir. Çünkü müellife göre, Georges Jacques Danton’un siyasi karşılıkların yaşandığı bir sırada aile münasebetleriyle meşgul olması, “İftira ediniz, ediniz. Daima o müftereyattan bir eser kalır..” zihniyetiyle hareket eden düşmanlarının saldırılarını görememesine neden olur¹⁹⁹. Nihayetinde, Maximilien Robespierre “krallığı yeniden tesis eylemek ve cumhuriyeti mahvetmek” iddiası ile Georges Jacques Danton ve eşini infaza kadar götüren bir hareketin ilk adımını atmış olur²⁰⁰. Uzun süren ve esasında infaz kararı başından beri belli olan muhakemelerin neticesinde, Georges Jacques Danton “Maximilien Robespierre mutlak arkamdan gelir, o da helak olur...” diyerek idam sehpasına götürülür²⁰¹. Ali Kemal, Georges Jacques Danton’un ölüm anını gerçekçi bir lisanla okuyucunun gözleri önüne serer ve der ki²⁰²:

“Ortalığı bir sükût-ı mehîb istilâ eyledi. Bir dakika kimse nefes bile alamaz oldu, sonra bir köşede mahsus tertip olunmuş kâselîslerden mürekkebe bir heyet: “Yaşasın cumhuriyet!” diye yalancıklardan bağıştılar. Fakat milletin hakiki efrâdı kemâl-i teessürle: “Fransa’nın şimdi başı kesildi.” diye ilân-ı mâtem eyliyorlardı... Hakikat de böyle idi...”.

Ali Kemal, Georges Jacques Danton’un ölümüne dair üzüntüsünü eserinde diğer bölümlerini de kaleme alırken dile getirir. Müellifin en çok hiddet gösterdiği husus, Fransa’da ihtilali husule getiren halkın, ihtilali kurtaran ve cumhuriyeti dâhilî ve hâricî güçlere karşı muhafaza etmeye çalışan bir ihtilal adamının bu tür bir akıbeta maruz bırakılmasına müsaade etmesidir. Bu nedenle Fransa halkı ihtilale hizmet edenleri müdafaa edememe hususunda eserde tenkit edilir. Fakat müellif hakkaniyet sahibi insanların varlığını da gözardı etmez. Onlara göre, Georges Jacques Danton’un infazı, Fransa için büyük bir mağlubiyettir. Şüphesiz ki eser boyunca, Georges Jacques Danton’un Fransa adına büyük ehemmiyet arz eden muvaffakiyetlerini ihtiva eden bilgilerle okuyucuyu aydınlatmak ümidinde olan Ali

¹⁹⁷ age, 154.

¹⁹⁸ age, 157.

¹⁹⁹ age, 159.

²⁰⁰ age, 160, 161.

²⁰¹ age, 170.

²⁰² age, 171.

Kemal için de Georges Jacques Danton'un infazı, Fransa'nın kendi içinde aldığı büyük bir mağlubiyettir.

2.5. Maximilien François Marie Isidore de Robespierre

18. yüzyılda yetişen, fikirleri ve faaliyetleriyle Fransız İhtilali'ne yön veren Maximilien Robespierre, ihtilalin en müessir simalarından biridir. Bilhassa ihtilali idraki, tatbikatının niteliği ve müsebbibi olduğu neticeler itibariyle Maximilien Robespierre, ihtilal ricâli içinde münferit bir kişiliğe sahiptir. Yaşadığı devirde Fransız halkının iftihar ettiği bir kahraman olarak ortaya çıkıp arkasından kitleleri sürüklerken infazı sırasında da yine aynı halkın hücumlarına maruz kalan bu ihtilal adamı bazen tenkitlerle bazen de övgülerle tarih sayfasındaki yerini alır.

Ali Kemal'in Maximilien Robespierre'i hem müspet hem de menfi bir değerlendirmeye tabii tuttuğu görülmektedir. Müellif, okuyucuya Maximilien Robespierre'i “İşte Fransa inkılâb-ı kebîrinin bir rûkn-i acîbi, fakat acîb olduğu kadar müthiş, hatta muhteşem bir rûknü ki az zaman içinde çok iş gördü” diye takdim ettikten sonra hayatını bütün teferruatıyla anlatır²⁰³.

Maximilien Robespierre 1758'de doğar, 1794'de infaz edilir²⁰⁴. Bu kısa süreli hayatında, bilhassa otuz bir yaşından itibaren mebus olarak girdiği “meclis-i millî”de ihtilalin muhafızlığını yapar²⁰⁵. Fakat Ali Kemal'in kaydettiğine göre, bu hayatın “yalnız bir sene”si ihtilâli maksadından uzaklaştıracak surette siyaset sahnesinde teşekkül eder²⁰⁶. Buna binaen, Fransa'nın “devr-i i'tisâf” olarak nitelendirilen ihtilalin kanlara bulanmış safhasını, Maximilien Robespierre'in hayatının son demlerinde icra ettiği siyasetin bir neticesi olarak idrak etmek mümkündür.

Ali Kemal, bu eserde incelemeye tabii tuttuğu diğer ihtilal ricalinde olduğu gibi Maximilien Robespierre'e de herhangi bir ön yargı ile yaklaşmaz. İlk surette Maximilien Robespierre'in ihtilale yön verirken benimsediği tutumu bütün gayeleriyle birlikte ele alarak doğru bir şekilde idrak etmeye çalışır; ihtilale bakış açısını, yöntemini ve neticelerini müspet ve menfi yönleriyle verdikten sonra da kendi şahsi değerlendirmelerini hakikate bağlı kalacak şekilde ortaya koyar. Bu

²⁰³ age, 172.

²⁰⁴ age, 172.

²⁰⁵ age, 172.

²⁰⁶ age, 172.

nokta-i nazardan hareketle Maximilien Robespierre’in siyasi mecrada faaliyetlerine geçmeden evvel daha ziyade hayata bakış tarzını ve karakterini teşkil eden unsurlardan bahseder²⁰⁷:

“...Servet, ihtişam, aşk gibi âlâyîş-i cihândan müstağnî idi. Hemdem-i ma'rûfu Jean-Paul Marat'nın dediği gibi, asla ızlâl olunamaz bir ferd idi. Hilken müstakîm idi. Bir müddet Fransa'nın hâkim-i mutlakı oldu, lakin yine hiç hevesâtını düşünmedi, hiç hevesâtına hizmet etmedi. Bir doğramacının evinde misafir saffetiyle yatar, kalkardı. Maaşından başka bir îrâda mâlik değildi. Maddeten fevk-al-hadd mahviyyetle yaşardı; sadeliğin, fakrın, lakin sadelik, fakr içinde azamet, kudretin bir misâl-i müşahhası idi. Nüfûz-ı ma'nevi itibariyle dünyalara sığmıyor idi, ulûhiyete yaklaşmak istiyordu; ismet fitratına, nezâfet-i hilkatine o derece mağrur idi. Hep o gururun sevkıyla hareket eyliyor, âlemi fisk u fesada müstağrak görüyor, ıslah etmek diliyordu. Hiç olmazsa zevâhir haliyle öyle görünüyordu. Çünkü riyadan münezzeh değildi, asla değildi”.

Ali Kemal, Maximilien Robespierre'in manevi ve maddi bakımdan takdire şayan hususiyetlerinin olduğunu kabul eder, bilhassa beşeriyetin ahlaki boyutu üzerinde gördüğü eksiklikleri yaradılışından gelen meziyetleri ile tamamlamayı ve idealize etmeyi gaye edindiği bilgisini verir. Fakat müellif, Maximilien Robespierre'in ideallerini tatbik ederken maksadında ne kadar dürüst olduğundan emin değildir. Çünkü diğer taraftan “riyadan münezzeh değildi” diyerek Maximilien Robespierre'in gösterişi seven, mağrur tabiatının tenkidini yapar²⁰⁸. Ayrıca daha evvel Marquis de Condorcet bahsinde de geçtiği üzere Maximilien Robespierre'in siyasi kanaatleri uğruna aile münasebetlerine yabancı kalması, bilhassa “yârân-ı sabâveti” ve “yârân-ı şebâbı” olan Georges Jacques Danton'u acımasızca idam sehпасına gönderişi müellif tarafından kati surette ve sert bir dille tenkit edilen hususiyetleridir²⁰⁹. Fakat müellif, Georges Jacques Danton'un ölümü hâricinde bu bahisler üzerinde fazla durmaz, daha ziyade iyimser bir tutum sergiler. Bu yönüyle müellif, bütün bir eser boyunca ele aldığı şahısların müspet bir yönünü ortaya çıkarma endişesi içindeymiş gibi görünür. Hatta ihtilalin çok kanlar akıtan vakalarını müteessir bir dille tenkit etmekle birlikte bu vakaların vuku bulduğu dönemleri izaha çalışırken bile müspet bir yön bulmaya muvaffak olduğu şu sözlerle devam eder²¹⁰:

“Fakat niyetleri tâmîk olunacak olursa yine Maximilien Robespierre'i insan öyle cihanın kanına susamış vahşi bir mahlûk addedemez. Mübhem olsa da hayır ile, hasenât ile muttasıf bir gâye-i âmâlin meczûbâne sâliki bulur. Öyle redâetler, zulmetler, küçüklükler içinde bile bir fâzilete, bir nura, bir büyüklüğe mazhar görür, aynıyla o teşhis eylediği devr-i müheyyic-i inkılâb gibi”.

²⁰⁷ age, 173.

²⁰⁸ age, 173.

²⁰⁹ age, 174.

²¹⁰ age, 174.

Maximilien Robespierre, siyasi mecrada en müessir zamanlarını Jacobinler denilen gruba dâhil olduğu dönemde yaşar. Bu dönemde konvansiyon meclisinde hükümlerini sert bir tarzda harekete geçiren Montagnardlar denilen baskın zümrenin bir ferdi olarak ortaya çıkar ki esasında bu zümre ile de Jacobinler grubu kastedilir²¹¹. Konvansiyon meclisinde Jacobinlerin yenilik karşıtı olarak addeddikleri Girondinlere karşı muhalefet halinde oldukları ve nihayetinde de başını Maximilien Robespierre’in çektiği müfrit kesimin gazabına uğradıkları daha önceki bölümlerde de geçtiği üzere maruftur. Müellif, Girondinler hakkında “mefâhir-i ihtilâl” diyerek esasen ihtilalin iftiharla bahsedilecek simalarını bu mutedil grubun ihtiva ettiği kanaatini taşır²¹². Bu nokta-i nazardan hareketle müellifin değerlendirmelerinde tarafsız olmakla birlikte kendini ihtilalin mutedil cenahına daha yakın hissettiğini söylemek mümkündür.

Maximilien Robespierre, Girondinlere müteakıben Jacobinlerin içinde fikri açıdan en sol kanadı teşkil eden Hébertistleri ihtilalin siyasi ve idari bütün mecralarından ihraç ederek giyotine gönderir. Bu grup bilhassa dinin bir zaruret olarak telakki edilmesine karşı olmaları hasebiyle Maximilien Robespierre tarafından bu akıbeta maruz bırakılırlar.

Ali Kemal’in kısa bir şekilde üzerinde durduğu diğer bir bahis XVI. Louis’nin ve kraliçe Marie Antoinette’in infazıdır. Eserin son bölümünde bu bahis yalnızca Maximilien Robespierre’in kati bir surette, vakit kaybedilmeden hatta müdafaasına bile izin verilmeden kralın ve kraliçenin infazını istemesi nokta-i nazarından ele alınır²¹³.

Ali Kemal, Maximilien Robespierre’in gazabına maruz kalanları izaha çalışırken bölümün başında yaptığı gibi nihayetinde de sözü yine Georges Jacques Danton’a getirir. Müellif, en çok Maximilien Robespierre’in gaddarâne icraatının bir kurbanı olarak telakki ettiği Georges Jacques Danton’un idamına üzüldür. Bu maksatla Maximilien Robespierre ile Georges Jacques Danton arasında uzun uzun mukayeseler yapar ve umumiyetle Georges Jacques Danton’u üstün duruma getirir. Ali Kemal’in bu mukayeselerde üzerinde durduğu birinci hususiyet Georges Jacques Danton’un vicdanen ve ahlaken şahsi menfaatlerden ve gösterişten uzak, sadece

²¹¹ Detaylı bilgi için bkz. Bozbağlı, **age**, 250.

²¹² Ali Kemal, **age**, 175.

²¹³ Detaylı bilgi için bkz. Bozbağlı, **age**, 275-285.

içtimâî menfaatleri tatbik etmek maksadıyla ortaya koyduğu samimi fikirleri ve hissiyatıdır. Müellif, Maximilien Robespierre'in aksine Georges Jacques Danton'un maksadında dürüst ve samimi olduğuna emindir. İkinci önemli hususiyet ise Maximilien Robespierre ile Georges Jacques Danton'un hatiplik kabiliyeti konusunda ortaya çıkar. Müellife göre, hitabette bulunmadan evvel muhakkak titiz bir ön hazırlık gerçekleştiren Maximilien Robespierre elbette ki güçlü bir hatiptir, fakat Georges Jacques Danton'un çok daha sağlam, akıcı ve müessir hitabetleri olduğu kanaatindedir. Fakat bu derece yetkin bir siyaset adamının idam sehvasına götürülmeden evvel hiçbir itiraz hakkının olmaması müellifin üzüntüyle karşıladığı bir durumdur ki Georges Jacques Danton'a böyle bir imkân verilmesi halinde kendini en iyi şekilde müdafaa edeceğinden de hiç şüphesi yoktur.

Ali Kemal, Maximilien Robespierre'in idam ettiği diğer bir şahsiyet olarak ihtilalin öne çıkan isimlerinden Camille Desmoulins'i gösterir. Maximilien Robespierre, Georges Jacques Danton gibi Camille Desmoulin'in çocukluk arkadaşı hem de yakın bir aile dostudur. Fakat önce, Camille Desmoulin'i ardından da eşi ve çocuğunu idam ettirmekten çekinmez. Bunun hâricinde bu dönemde çoğu zaman keyfî hükümlerle birçok insanın infazı söz konusudur. Bütün bu idamları, Maximilien Robespierre ve etrafındakilerin ihtilal düzeni üzerindeki hâkimiyetlerinin koşulsuz kabulünü sağlamak maksadıyla icra ettikleri siyasetin bir neticesi olarak değerlendirmek gerekir. Bu nedenle bu dönem, Fransa'nın oldukça kanlı sahnelerle şahit olduğu bir "terreur" dönemi olarak Fransa tarihinin sayfaları arasındaki yerini alır²¹⁴.

Ali Kemal, okuyucuyu sadece Fransa'daki dâhilî gelişmeler, mücadeleler ve sorunlar hakkında bilgilendirmekle yetinmez, Fransa'nın hâricî siyasetine ilişkin gelişmelere de değinir. Fakat burada esas olan müellifin ele aldığı şahıslar, hayat hikâyeleri ve bu hikâyelerin içine yerleşen vakalardır. Dolayısıyla müellif, sadece bir tarihçinin bakış açısıyla vakaları ve şahısları ele almaz, aynı zamanda ele aldığı şahıslara doğrudan veya dolaylı olarak etki eden her hadiseyi gazeteci kimliğinin vermiş olduğu okuyucu ile arasındaki mesafeyi azaltan bir rahatlıkla ve bir tarih kitabının resmiliğinden uzak bir üslupla vermeye çalışır.

Müellif, Maximilien Robespierre'in dâhilî siyasette gözetdiği politikanın hâricî siyasette nasıl bir algı oluşturduğuna ilişkin genel bir değerlendirmede

²¹⁴ Göze, *age*, 597.

bulunur. Fransa'daki ihtilali aleyhinde gelişen bir vaka olarak değerlendiren Prusya ve Avusturya, Maximilien Robespierre'in politikasından oldukça memnun bir vaziyettedir. Çünkü Maximilien Robespierre'in kendini mutlak hâkimiyet sahibi olarak addetmesi, ihtilalin hürriyet, demokrasi ve eşitlik anlayışıyla tecelli eden ruhuna ters düşmekte ve "insanın elinden alınamaz haklarını, bir şiddet rejimi içinde boğmaktan başka çaresi bulunmayan insafsız bir diktatorya" oluşturmaya sebep olmaktadır²¹⁵. Dolayısıyla dâhilî siyasette cereyan eden bu hadiseler, sadece Fransa ile muharebe halinde olan ülkelerin değil, bütün bir Avrupa'nın lehinde bir görünüm arz etmektedir. Onlara göre, Avrupa'nın Fransa ile savaşarak göreceği vazifeyi, Maximilien Robespierre zaten ihtilalin bir düşmanı olarak görmektedir. Buna binaen Avusturya ve Prusya, Fransa ile olan savaşında geri çekilmeye ve diğer ülkelerle meşguliyet kazanmaya başlarlar.

Ali Kemal, Avrupa'nın Fransa'ya karşı benimsediği bu siyasi fikirler hakkında kısa bir değerlendirmede bulunurken Maximilien Robespierre'in Avrupa'nın sandığından daha farklı düşündüğü kanaatindedir. Maximilien Robespierre, cumhuriyeti ayakta tutabilmek ve ihtilal düzenini ne pahasına olursa olsun yaşatmak emelindedir. Bilhassa gayelerini gerçekleştirmek için kendini yükümlü gördüğü vazifeler, muhaliflerinin saldırıları, düşmanlarının çokluğu ve buna rağmen hâkimiyetini sürdürmeye çalışması pek kanlı hükümleri icra etmesine sebep olur. Ali Kemal'in bu noktada söyledikleri Maximilien Robespierre'in zalimâne icraatına bir altyapı oluşturacak mahiyettedir. Müellif, Maximilien Robespierre'in tatbikatını şahsi hususiyetlerinden ziyade ülkenin siyasi ve içtimâî vaziyetinin ağırlığına bağlar. Dolayısıyla böyle bir ortamda her zorluğa mukavemet etmek, her düşmana galip gelebilmek için rehavete kapılmaya bir an bile müsaade etmeyecek bir hâlet-i rûhiyyeye sahip olmak gerekir. Bu nedenle müellifin de belirttiği üzere Maximilien Robespierre, her anını tedirgin ve huzursuz bir psikoloji içinde geçiren bir siyaset adamıdır. Ayrıca Ali Kemal, Maximilien Robespierre'i "faziletin timsâl-i müşahhası" olarak görür ve icra ettiği bütün hükümlerin bir sebebini de sahibi olduğu bu erdem duygusunda ve inanişinde bulur²¹⁶. Hatta müellif, "ona adâvet etmek düşman-ı fazîlet olmakla bir idi, âlemde en büyük cezaya istihkak kesb eylemekti" sözleriyle hakikatte Maximilien Robespierre'e husumet edenlerin bir gün bu sebeple idama mahkûm olacaklarını bile bile muhalefetlerini

²¹⁵ age, 277.

²¹⁶ age, 182.

sürdürdüklerini izah etmeye çalışır²¹⁷. Ali Kemal, bu uğurda Maximilien Robespierre'in düşmanlarına galip gelebilmek için biraz da haset dolu fikirlerinin tesiriyle baskı, şiddet, hile ve iftiraya müracaat ettiğini ifade eder. Fakat Maximilien Robespierre, bütün bunları hakikatte sahibi olduğu fazilet inancını yaymaya vesile olmak ve beşeriyetin menfaatine çalışmak suretiyle icra ettiği kanaatindedir. Bu nokta-i nazardan hareket edildiği takdirde müellifin gözünde Maximilien Robespierre'in çok kanlı neticeler veren faaliyetlerinin sebepleri bile makul karşılanabilecek bir manaya kavuşur. Tam da bu noktada Sinan Kunalalp, Ali Kemal'in bakış açısını şu cümlelerle tahlil eder²¹⁸:

“Olayları kendi konumları içinde tahlil edersek, günahları çok hafiftir Ali Kemal’e göre. Mizaç olarak, zalim ruhlu değillerdi. Robespierre başlangıçta ölüm cezasına karşıydı. Ama, zamanın koşulları, ortamın etkileri, kişisel dürtüler, adamların tabiatını adeta değiştirdi. Bunun yanı sıra, fikri dürüstlükleri, ahlâki metanetleri ve idealizmleri inkâr edilemez”.

Ali Kemal, Maximilien Robespierre'in hâkimiyetinin tam manasıyla idraki için verdiği mücadelenin haklılığını beyan eden fikirlerinin ardından onun fiziki ve şahsi hususiyetlerine geçer. Bu değerlendirmelerde bilhassa Maximilien Robespierre'in kadın ve aile bahsindeki düşüncelerine dair beyanatlar dikkat çeker ki müellif, bu bahsi daha evvel Marquis de Condorcet'yi anlattığı bölümde de işlemiştir. Bu eserde kadın ve aile münasebetleri şahısların sahip olduğu iki farklı bakış açısından hareket edilerek verilmeye çalışılır. İlki, Georges Jacques Danton ve Marquis de Condorcet'nin aile hayatına ve kadınlara olan hoşgörülü ve merhametli tabiatları, diğeri ise Maximilien Robespierre ve Louis Antoine Léon de Saint-Just'ün kadın ve aile münasebetleri hususunda gaddarlık derecesine varan tutumlarıdır. Müellif, eserin birinci bölümünde tarafsız bir değerlendirme yapmakla birlikte genel itibarıyla kadın ve aile sevgisi taşımanın insani bir değer olduğu kanaatinde olduğu söylenebilir. Bu son bölümde ise sadece Maximilien Robespierre'in kızkardeşinden bile uzak kalacak kadar kadınları sevmediği, sevenlere de husumet beslediği ve birçok kadını idam ettirdiği bilgisini okuyucuya vermekle yetinir. Bunun yanı sıra, “İlk defa olarak Fransa'yı, bu mütehassis, bu handan Fransa'yı kadınlığın, şevk ve şetâretin bir düşmanı idare eyliyordu” diyerek Fransa ile Maximilien Robespierre arasında siyasi ve içtimâi hususiyetlerin hâricinde bir mukayeseye yapar ki bu, daha evvel eserde verilmeyen bir bakış açıdır²¹⁹.

²¹⁷ age, 182.

²¹⁸ Sinan Kunalalp, age, 58.

²¹⁹ Ali Kemal, 1329, 181.

Ali Kemal, diğer şahıslarda da yaptığı üzere Maximilien Robespierre'in fiziki hususiyetlerini ihtiva eden tasvirlerde bulunur²²⁰:

“Maximilien Robespierre şahsen çirkin değildi, dikkatle giyinirdi, saçlarını tarar, tuzlar, süsüne, traşına ihtimam ederdi, yalnız bir kere bu nezakete riâyette kusur etti, üstünü, başını kan ile, çamur ile kirletti, o da idam olunduğu gündür”.

Ali Kemal, Maximilien Robespierre'i hâkimiyeti konusunda güçlendirecek bir kanunun tatbikinden bahseder. Bu kanuna göre, hükûmete husumet besleyenler fikrî ya da fiilî bir harekette bulunmaları halinde somut bir delile dayandırmaksızın, izafî hükümlerle bile olsa idam cezasına maruz kalabilmektedir. Dolayısıyla devrin hâkimiyetini elinde bulunduran Maximilien Robespierre ve taraftarlarına karşı yapılacak her muhalefetin idam ile karşılık bulacağı hükmü bu surette yasal zeminde geçerliliğini kazanmış olur. Bu kanun bilhassa vekillerin aleyhinde bir durum arz ederek meclis içinde Maximilien Robespierre'in başını çektiği Jacobinler grubuna istisnasız bir otorite sağlar. Ayferi Göze, bu dönemi şu cümlelerle anlatır²²¹:

“Bu dönem tek kişinin mutlak diktatörlüğü monakrasi diye de adlandırılmaktadır. Meclis içinde ve ülkede Robespierre'in uyguladığı terör -tedhiş- sonucu, Konvansiyon içindeki gruplar birbiri ardından temizlenir, -Girondins'ler, Enrages'ler, Dantonistes'ler- ve Konvansiyon içinde muhalefet yok edilir. Konvansiyon sinmiştir, korku ve dehşet içindedir. Ülke içinde de dehşet hüküm sürmektedir. Kimin, ne zaman, neyin ve kimin aleyhine işlediği iddia edilen bir suçla suçlanıp giyotine ya da darağacına gideceği belli değildir. Bu kural herkes için geçerlidir ve uygulanmaktadır...”.

Bu durum bir zamanlar kralın yönetimde teşekkül eden otoriteye mukabil bir dikta rejiminin Fransa'da yeniden tatbik edildiği anlamına gelir. Bu surette kral ve Maximilien Robespierre'in otoriteleri sadece sahibi oldukları ideolojiler bakımından birbirinden ayrılır. Kral, toplumun alt sınıflarına söz hakkı vermediği monarşik bir yönetim şeklini hâkim kılarken Maximilien Robespierre, cumhuriyetin ayakta kalması için çok kanlar dökülmesine sebep olduğu dikta rejimini ülkede sorgulanamaz hale getirir. Ali Kemal, bu dönem için “Kanundan evvel on üç ay zarfında 1225 kişi idam olunmuştu. Bu kanundan sonra kırk dokuz gün içinde 1376 ferdin başları kesildi” diyerek Fransa'da oldukça vahim neticelere sebebiyet veren Maximilien Robespierre diktasının bu defa sayısal verilerle ifadesine çalışır²²².

Maximilien Robespierre, meclis içindeki hâkimiyetinin tam manasıyla teşekkül etmesi için kendisine muhalif olanların imhasını zaruri hale getiren

²²⁰ age, 182.

²²¹ Göze, age, 600.

²²² Ali Kemal, 1329, 184.

tatbikatına ara vermeksizin devam eder. Ancak bu surette düşmanlarına galebe çalabilecek ve mecliste kendi aleyhindeki fikirlere netice verebilecektir. Bu maksatla Maximilien Robespierre, mecliste yahut meclis dışında siyasi emellerini hakikate dönüştürmek adına yaptığı çalışmalarla iştigal olmakta ve her anını bu emellere mahkûm olarak yaşamaktadır. Buna binaen siyasette hâkimiyeti arttıkça endişesi, huzursuzluğu ve tedirginliği de artar. Çünkü sahip olduğu gücü muhafaza etme ve siyasetteki muvaffakiyetini artırarak devam ettirme gayesi mukabilinde sakin ve huzurlu bir hayatı kendisi için imkânsız hale getirir. Nihayetinde de Maximilien Robespierre, hâkim güç durumuna gelip ulaşabildiği en yüksek mertebeden Fransa'nın kaderini belirleyen hükümleri ihtiva eden son nutkunu “8 Thermidor (26 Temmuz 1794)” senesinde mecliste okur²²³.

Ali Kemal, Maximilien Robespierre'in meclisteki bu son nutkunu muhteva itibariyle bir değerlendirmeye tabii tutar. Müellifin “bir acîbe-i fesâhat ve belâgat” olarak nitelendirdiği bu nutuk, Fransa'nın mukadderatıyla ilgili olarak 18. yüzyıl filozoflarının ideal fikirlerini hakikate dönüştürecek temennileri ama daha ziyade muhaliflerine galip gelebilmek için hile, iftira ve yalanlar ile hakikatten uzaklaştırılmış bir muhtevayı ihtiva eden bir beyanat niteliği taşır²²⁴. Bu nutka tepki gösteren Pierre Joseph Cambon kürsiye çıkar ve Maximilien Robespierre hakkında şu sert ifadeleri kullanır²²⁵:

“Böyle şeref ve namusça rüsvây edilmeden bütün Fransa'ya tevcih-i kelâm edeceğim, edeceğim de diyeceğim ki servet-i umûmiyyeye ihanet eden şirzemeleri hep meydana çıkaran ben idim. Onlar bu vadiye beni daima karşılarında buldular. Artık hakikati söylemek demidir. Meclis-i millîyi haysiyetten düşüren, kötürüm eden bir ferddir. O fert ise Maximilien Robespierre'dir. Hükümünüzü veriniz”.

Maximilien Robespierre'in meclisteki üstünlüğü bu münakaşalardan sonra zedelenir. Nitekim mecliste cereyan eden bu hadiselerden cesaret bulan muhalifler, bugünden sonra kimi zaman iftiralarla kimi zaman da hakikate binaen ithamlarla Maximilien Robespierre'in Fransa'da inşa ettiği hâkimiyeti imha etmeye çalışırlar. Bu yok oluşun ilk ibaresi ise Robespierre'in 26 Temmuz 1794'deki nutkunun meclis çoğunluğu tarafından oy çokluğuyla reddedilmesidir. Bunun üzerine Jacobinler arasındaki dayanışma artar, muhaliflere karşı olan öfkeleri gittikçe büyür ve Fransa'nın mutlak hâkimi olarak addettikleri Maximilien Robespierre'e destek verirler. Hatta mecliste Maximilien Robespierre'in aleyhinde gelişen hadiselerin

²²³ age, 185.

²²⁴ age, 186.

²²⁵ age, 187.

yaşandığı günün gecesinde Maximilien Robespierre, arkadaşlarına “İşte vasiyetnâmem, şeref namına size bırakıyorum, elbette müdâfaa edersiniz, katre-i mergi içmek lazımsa içeceğim, beni yine âsûde göreceksiniz” diye seslenince galeyana gelen Jacobinler “Hep beraber, hep beraber..” diyerek Robespierre’e olan bağlılıklarını dile getirirler²²⁶.

Ali Kemal, Maximilien Robespierre’in bu son gelişmeleri müteakiben muvaffakiyetini muhafaza etme endişesi duymakla birlikte ümitsiz olmadığını da ifade eder. Fakat 26 Temmuz’dan sonra mecliste yapılan görüşmelerde Robespierre, vatana ve millete muhalif faaliyetlerde bulunmak suretiyle töhmet altında bırakılır. Hatta meclis “Seni böyle boğan George Jacques Danton’un kanıdır”²²⁷ sözleriyle Georges Jacques Danton’un idamını hala unutulmamış acı bir vaka olarak Maximilien Robespierre’in önüne getirir. Maximilien Robespierre, bu müzakerelerden sonra mecliste Jacobinler hâricinde hiçbir cenahtan destek göremeyeceğinin idrakiyle tam manasıyla bir hezeyan yaşar. Ali Kemal, Maximilien Robespierre’in düşüşünü, bilhassa meclisteki son halini oldukça gerçekçi bir lisan kullanarak ifade eder²²⁸:

“Bu sırada meclisin en mutî, en sakın azasından ikisi: “Tevkif! Tevkif!” diye bağırıldılar. Tevkif kararı reye kondu, meclisçe ârâ-yı umûmiyye ile kabul olundu, bütün aza hep birden ayağa kalktılar: “Yaşasın hürriyet! Yaşasın cumhuriyet!” diye bağıştılar. Maximilien Robespierre: “Cumhuriyet mahvoldu, haydutlar galebe çalıyorlar.” dedi”.

Maximilien Robespierre, meclisin tevkif kararının ardından kardeşi ve yanındakiler ile birlikte hapishaneye gönderilse de o günün gecesinde “meclis-i beledî” tarafından Maximilien Robespierre, kardeşi ve etrafındakiler hapishaneden kaçırılır²²⁹. Bu durum Maximilien Robespierre’in “meclis-i beledî” deki nüfuzunun hala devam etmekte olduğunu göstermesi bakımından dikkate şayandır. Zaten Maximilien Robespierre’i asıl mağlup eden meclisteki şiddetli münakaşalar ya da hapishaneye gönderilişi değildir. Hapishaneden kaçırıldıktan sonra konvansiyon meclisinden gönderilen bir jandarmanın Maximilien Robespierre’i yaralaması, ihtilalin radikal bir surette yaşatılması gerektiği fikrinin mümessillerinden birini mağlup eden bir hadise olarak vuku bulur. Ali Kemal, bu mağlubiyeti şu cümlelerle izaha çalışır²³⁰:

²²⁶ age, 190.

²²⁷ age, 193.

²²⁸ age, 193.

²²⁹ age, 194.

²³⁰ age, 194.

“Bu hadise her türlü kıyâmın önünü aldı, meclis-i millînin galebesini temin eyledi, çünkü ekseriyâ birkaç damla kan bir dem-i teheyhüc-i ihtilâlde büyük bir tebeddül husûle getirmek için kâfidir”.

Maximilien Robespierre, bu hadiseleri müteakıben içinde bulunduğu vaziyeti kendi lehine çevirecek hiçbir imkâna, güce ve en önemlisi de inanca mâlik değildir. Bu ızdıraplı günlerden Maximilien Robespierre’i selamete ulaştıracak tek çıkış yolu ölüm olarak görünür. Nihayetinde çene kemiğindeki yaranın verdiği acı ile birlikte bütün Paris efradının gözü önünde idam sehpasına götürülür. Ali Kemal, Maximilien Robespierre’in infaz edileceği günü gerçekçi bir anlatımın verdiği bütün imkânlardan istifade ederek başarılı bir şekilde tasvir eder ve der ki²³¹:

“Bu alayı görmek için bütün Paris hazırlandı. Sokaklarda: “Ölüm! Ölüm! İsteriz.” diye bağırانların haddi hesabı yoktu. Dostlar, iyi gün dostları bu fena günlerde ber-mu’tâd en yaman düşmanlardan oluvermişlerdi. İnsanlar her yerde, her zaman böyle değil midirler? Bu geçit resmini temâşa etmek için sokaklar halk ile dolmuştu, yollardaki evlerin pencereleri bile kiralanmıştı. Ayaküstünde durdurmak, seyircilere o vaziyette göstermek için bu cesetleri, bu nîm cesetleri arabaların kenarlarına bağlamışlardı. Başı siyah bir kana mülemma' kirlî bir bezle sarılmış olduğu halde Maximilien de Robespierre halkın o tel’inleri içinde fütûrsuz, bigâne bir eda ile geçti. Vaktiyle o âlâyîşe olduğu gibi bu tehevvrülere, o gazaplara da ehemmiyet vermediğini gösterdi. “İşte Robespierre! İşte Robespierre!” diye bağırانlara bir nazar-ı bî-kayd ile bakıyordu. Çünkü bir zaman yine o ağızlardan pek çok alkışlar işittiğini elbette hatırlıyordu”.

Ali Kemal, Maximilien Robespierre’in infazı sürecinde yaşananları tasvire çalışırken bilhassa Paris halkının iki farklı yüzüne dikkat çeker. Ona göre, hem Maximilien Robespierre’in yakınlarının hem de Paris halkının idam mahkûmlarına karşı düzenlediği gaddarâne nümayişler böyle bir günün en acımasız ve en çirkin görüntüleridir. Çünkü bir zamanlar kralın hükümleri altında ezilen ve ihtilal fikirleri peşinde koşan bu halk, Maximilien Robespierre’i ihtilâlin, dolayısıyla da kendilerinin ulvî bir taraftarı olarak telakki etmişler ve Fransa’da Maximilien Robespierre idaresinin inşasını kolaylaştırmışlardır. Fakat Maximilien Robespierre’in infazına sevinçle mukabele eden de yine aynı halktır. Bu durum Ali Kemal’in bakış açısına göre pek şaşırtıcı bir hususiyet taşımamaktadır. Belki de yaşamış olduğu tecrübelere binaen “İnsanlar her yerde, her zaman böyle değil midirler?” diyerek Paris halkının vefasızlığına karşı umursamaz gibi görünür. Fakat müellifin asıl müteessir olduğu hususiyet, Maximilien Robespierre’in bakış açısından görülen Paris halkıdır. Çünkü aynı halkın omuzlarında yükselen bu ihtilal önderi yine aynı halkın alkışlarıyla idama gider. Fakat Maximilien Robespierre nazarından bir ihanet olarak telakki edilmesi

²³¹ age, 197, 198.

beklenen bu nümayiş Maximilien Robespierre için sadece fütursuz bir eda ile önünden geçilerek mukabele edilebilecek basit bir hadisedir. Sinan Kunalalp ise bütün bir eser boyunca varlığını hissettiren Paris halkını sert bir lisanla tenkit eder²³²:

“Ali Kemal kendi kahramanlarının olumlu yönlerini belirtme endişesindeyse de kitapta arka planda ama sürekli mevcut olan ürkütücü bir unsur var: Paris halkı, kitleleri, nefretini kusan, zorba, döneke, bir gün çılgınca alkışladığını ertesi gün taşıyan halk... Bir burjuva liberal için Fransız ihtilâlinin gerçek yüz karası Paris halkıdır”.

Ali Kemal, Paris halkının menfi hususiyetlerini izah etmekle birlikte Sinan Kunalalp kadar sert ve açık bir tenkitte bulunmaz. Hatta tıpkı ele aldığı şahıslara mahsus yaptığı değerlendirmelerde olduğu gibi Paris halkını da menfi ve müspet hususiyetleri ile birlikte verir. Buna binaen halkın acımasız taraflarına vurgu yaparken bir taraftan da onlara hak vermekten kendini alamaz. Çünkü nihayetinde Maximilien Robespierre, ihtilali müteakıben cumhuriyeti inşa etmek maksadıyla sayısız insanı giyotine göndermiş bir ihtilal önderidir. Bu uğurda sadece ihtilale ve cumhuriyete muhalefet eden ve eski düzeni yaşatmak isteyenlerin infazı ile yetinmez, kimi zaman ihtilalci kesimleri, en yakın dostlarını, fikren ve fiilen kendisine yakınlık gösterenleri bile idam ettirir. Dolayısıyla halk her gün meydân-ı siyasette bir infaza şahit olmaktan bunalmış bir ruh hali içindedir. Ali Kemal, bu sebepten dolayı halkın Maximilien Robespierre’in infazı karşısında gösterdiği tepkinin haklılığını kabul eder, fakat her ne olursa olsun Maximilien Robespierre’in coşkulu nümayişler arasında giyotine götürülmesini vicdanen münasip bulmaz. Bunun sebeplerini izaha çalışırken de Maximilien Robespierre’in mâlik olduğu müspet vasıfları ortaya çıkarır.

Ali Kemal, Maximilien Robespierre’in infazını müteakıben Fransa’da ihtilalin son haline ilişkin kısa bir değerlendirme yapar. Bu değerlendirmeler Jacobinlerin, hatta Maximilien Robespierre’in nokta-i nazarından hareketle ortaya konulmuş fikirleri ihtiva eder. Jacobinlere göre Maximilien Robespierre’in düşüşü Fransa’da ihtilalin nihayete ermesi, cumhuriyetin inşası için dökülen kanların heba olması, bütün inkılâpların yerini irtica hareketlerine terk etmesi manası taşır. Ali Kemal ise aynı fikirlere binaen “o tarihten itibaren Fransa’da bir devr-i irtica’ başladı” diyerek Fransa’da farklı bir devrin başladığına yönelik Jacobinlerin fikirlerine iştirak eden açıklamalarda bulunur²³³.

²³² Sinan Kunalalp, **age**, 58.

²³³ Ali Kemal, 1329, 199.

Ali Kemal, bu bölümün sonunda Georges Jacques Danton’u bir kez daha mevzû-i bahs eder ve Maximilien Robespierre ile Georges Jacques Danton arasında yeni bir mukayeseye gider. Evvelki değerlendirmelerde Georges Jacques Danton’u Maximilien Robespierre’den üstün duruma getiren müellif, bu defa ihtilalin her iki simasını birbirine denk getiren fikirlerini ihtiva eden bir mukayese yapar ve der ki²³⁴:

“...Georges Jacques Danton’un kemâlât-ı siyâsiyye ve ictimâiyyesine mâlik olamadı,. Georges Jacques Danton gibi yüksek, büyük düşünemedi, fakat zillet olsun, fazilet olsun, ihtilal itibariyle daha ziyade haiz meziyet idi. Çünkü başlıbaşına bir sima, mehîb, hatta muazzam, lakin müthiş, belki de menfûr bir sima idi, yalnız bir sima da değil, bir âlim idi...”.

Ali Kemal, Maximilien Robespierre’i emellerini gerçekleştirmek uğruna çok kanlı neticelere sebebiyet veren icraatını ve yöntemlerini tenkit etmekle birlikte ihtilali müdafaa etmesi ve cumhuriyetin tesisine çalışması hususunda bir tarihi kahraman olarak eserde işler. Fakat müellife göre, Jacobinlerin cumhuriyeti müdafaa etmek maksadıyla husule getirdikleri icraat, Robespierre’in infazını müteakıben son bulur. Nihayetinde, Jacobinlerin ihtilali bitirmek adına icra edilen bir hadise olarak kabul ettikleri bu infaz hareketi Ali Kemal için de aynı manayı taşır.

²³⁴ age, 200, 201.

3. RİCÂL-İ İHTİLÂL (METİN)

3.1. Medhal

Fransa inkılâb-ı kebîri bir ummandır ki insana hem hayret hem dehşet verir. Fikri bazen mübtehic kılsa da bazen de ye'se düşürür, lakin daima tehey yüce getirir.

Bu inkılâbın o müheyyic safahatını temaşa etmek gibi bir mütefekkir için zevk tasavvur olunamaz. Çünkü târih-i cihânın ondan daha müteheyyic bir devrine zor tesadüf olunur. O cûş-ı hurûşun ilk alâimini idrak eden Alman şair-i a'zamı: “Târih-i âlemde yeni bir devir açılıyor!” demekle büyük bir hakikat söylemiştir. Filhakika inkılâb-ı kebîrin yalnız Fransa’ya değil bütün âleme siyasi, içtimâî, hatta iktisadî tesiri azim oldu, azimdir, hala daimdir.

Bu tesir esasen iki düsturda hûlâsa olunabilir: Evvela, müsâvât-ı hukuk, sâniyen hâkimiyet-i milliyye. Müsâvât-ı hukuk tabiatıyla demokrasi dedikleri hükûmet-i avâma, hâkimiyet-i milliyye ise yine o suretle cumhuriyete netice verir.

İşte bu inkılâb-ı kebîr şad, nâ-şad, makbul, medhûl hatta feci, merdûd bir sürü vasıtalarla evvel emirde Fransa’da bu düsturları tatbik etmeye kalkıştı ve etti. Bu tatbikatın ibtidâları gaddarâne oldu, hûnîn oldu, ekseriya nâ-reva, nâ-hakk yere ortalığı yaktı, kavurdu.

Derece-i sâniyede inkılâb-ı kebîr Fransa ile iktifâ eylemedi. Bütün Avrupa’ya saldırdı, fütihat tarîkiyle o fikirlerini ta Şark’ın eteklerine kadar getirdi, yaydı. Büyük Napoléon surette bir cihangir idi. Hakikatte o inkılâbın bir mahsûl-i muazzamı idi. Geçtiği yerlerde tohumlarını saçıyordu. O memâlik-i meftûhadan hiçbiri Fransızlar’a kalmadı, lakin o tohumlar yine semerelerini verdiler. Belçikalı, Almanyaları, İtalyaları, hep ruhen meydana çıkardılar. O iklimlerde bugün gördüğümüz feyz-i avâmın, bir kudret-i milliyyenin esası o tarihten, o yüzdendir. Evet, Hippolyte Adolphe Taine gibi, bir dereceye kadar Albert Sorel gibi bazı büyük müverrihlerin itikatları bir nokta-i nazardan doğrudur. İnkılâb-ı kebîr Fransa tarihinin

hudûd-ı esâsiyyesini değıştirmedir. Mesela ricâl-i ihtilâlden birçoğı siyâsiyyât-ı hâriciyye ve dâhiliyyece Fransız krallarının, bilhassa XIV. Louis'nin eserine iktifâ eylediler. Hep o hırs, o endişe ile hareket ettiler.

Bu hakikat teslim olunmakla beraber inkâr edilemez ki inkılâb-ı kebîrden itibaren Fransa'da hükûmet ve hâkimiyet başka bir devre-i tekâmüle girdi. Mihver-i kadîminden büsbütün ayrıldı, çıktı. Napoléon ile o maziye ric'at etmedi, edemezdi. Lakin XVIII. Louis ile de X. Şarl ile de Restorasyon dedikleri o devir irtica ile de dönmedi, dönemedi.

İnkılâb-ı kebîrin o arz ettiğimiz düsturları o halka o derece hulûl etmişti. O zemine öyle kavî bir tarzda kök salmıştı.

Velez öyle fasıl fasıl feci manzaraları, levhaları ihtiva eylese de, velez senelerce Fransa'yı, Fransızları bir ihtilâc-ı acîb içinde yuvarlayarak ilmî, edebî, fikrî her türlü terakkiyâttan meneylemiş, hâsılı, o zümre-i garrâ-yı siyâsiyyûndan sarf-ı nazar, kimyager Antoine-Laurent de Lavoisier gibi alâmelere, Marquis de Condorcet gibi feylesoflara, André Marie de Chénier gibi şairlere, her biri birer cihan değer dehâna bilâ-fütur kıymış olsa da bu inkılâp öyle bir devre-i hârika, bir kitle-i kâmilemdir ki bir milletin tarihine min-hays'ül-mecmû' şeref verir, nâkıs vermez.

Ricâl-i ihtilâl bu fâcia-i muhteşemenin o mümessilleridir ki esasen mübdi'leri, müellifleridir de... Evet, hep muhtîdirler, ma'siyetkârdırlar. Öyle olmakla beraber yine tekrîme şâyestedirler. Çünkü ekseriyetle pek necib bir bedia-i fikriyyenin meftûnu, fakat insan oldukları için ihtirasâtın kurbanıdırlar. Ale'l-ıtlak yalnız mağdur değil, gaddardırlar. Lakin gaddar olmaktan ziyade mağdurdurlar.

O muhit, o teheyycât; mazisiyle, haliyle bütün o târih nazar-ı itibara alınırse o ricâlin günahları da çok hafifler.

Ricâl-i ihtilâl esasen, tab'an gaddar değildiler. Mesela o hûnhâr Maximilien Robespierre ibtidâ-yı inkılâbda cezâ-yı i'dâmın bile aleyhinde idi. Fakat sonraları neler yaptı, biliyoruz. Faslı mahsûsunda etrafiyla göstereceğiz.

Zamanın ilcâatı, muhitin te'sirâtı, onlardan tevellüt eden ihtirâsât-ı nefsâniyye o adamların fitratlarını âdeta değıştirdi.

Mamafih bu fetretlerde o hazin şaibelerle beraber yine pek parlak noktalar vardır. Bilfarz Louis Antoine Léon de Saint-Just'ün o fart-ı ihtirâsı, meyl-i i'tisafı, gaddarlığı ne derece merdûd olursa olsun ulüvv-i cenâbı, ismet-i efkârı, meâlîye meyl-i inkâr olunur mu? Ya ölümle bu merteye oynayan, âdeta eğlenen bu insanların hayata o ibtilâlarına ne denir? Bugün, yarın öleceklerini hatıra bile getirmemelerine taaccüb olunmaz mı? Georges Jacques Danton idam olunmadan hemen bir sene evvel ikinci defa olarak evleniyor, hem de zevcesini mecnunâne seviyor, mesut bir aile teşkil etmek, mesut yaşamak için çabalıyor. Maximilien Robespierre, bile o takvâ-yı mağrûfiyle, o derece perhizkârlığıyla beraber hayattan halince mütelezziz olmuyor mu? Zaman zaman Paris'in civarındaki sayfiyelerden birine Montmorency'ye giderek mekârim-i tabîattan zevk almıyor mu? Meşcereleri dolaşmıyor, bahçeleri, çimenleri seyretmiyor, kuşları dinlemiyor mu? Fakat aynı zamanda bilfarz yârân-ı kadîmini idam ediyor, Anne Lucile Philippe Laridon Duplessis gibi bir gülbün-i ismete kıyıyor, on altı yaşındaki masumlara, masumelere varıncaya kadar akın akın biçareleri yük arabalarıyla meydân-ı siyâsete gönderiyor.

Hülâsa, bu târih-i fecî'i müheyyici mütâlaa ettikçe insan şaşırıyor. Bir yed-i garrâ-yı kudret ve azminin bu vasıtalarına kızsın mı, acısın mı bilemiyor. Mamafih bir fikr-i müdekkik bu fitratları derece derece ayırır, yine o nispetle cazibedâr ya merdûd bulur. Mesela Georges Jacques Danton ancak Honoré Gabriel Riqueti de Mirabeau gibi eslafında görebildiğimiz o fûshat-ı efkârı ile hayra, hasenata; o meyl-i fi'lî ve hakikîsi ile ölüme, hatta adûlarına karşı o hande-i zehr-nâk-ı istihfâfiyla, hâsılı azamet-i kalb ve vicdanıyla öbürlerini hep gölgede bırakır.

Maximilien Robespierre, Louis Antoine Léon de Saint-Just bile ne derece tab'an gaddara meyyâl olurlarsa olsunlar, o merteye icrâ-yı i'tisâf eylemiş olsalar da yine necâbet-i fitrat itibariyle bilfarz Jean-Lambert Tallienlere, Joseph Fouchélere, öyle renksizlere, meşrepsizlere müreccah değil midirler?

Hülâsa, bu ricâl-i ihtilâli insan munsifâne, müdekkikane tetebbu' ederse dediğimiz gibi hem tarihten feci olduğu kadar muazzam bir faslın gavâmızını idrak eyler hem de umumiyetle beşeriyetin bazı hasâis-i ezeliyyesine dair birçok hakaika agâh olur.

İşte bu ricâlin hayatlarını böyle uzun uzadıya yazmak fikrini biz de esasen uyandıran bu mülâhazalar oldu.

Bu telifi kaleme alırken hakaik-i târihiyyeye mûşikâfâne riayet etmekten mâadâ endişe gözetmedik. Hâtime-i eserde zikrelediğimiz muhtelif meâhizlere hep müracaat eyledik. Müstahzarât-ı zâtiyyemizle bu ricâlin her biri için bir fikr-i mahsûsamız var idi. O fikri takip eylemekten vazgeçmedik. Bazı müverrihlerin ayrı ayrı o ricâle dair besledikleri ihtirâs-ı ma'rûflarına kapılmadık.

Bilfarz François Victor Alphonse Aulard âdetâ Georges Jacques Danton'un hayranıdır, meftûnudur. Lakin Maximilien Robespierre'in de hasm-ı cânıdır. Biz o hayret ve meftûniyeti takdir etmekle beraber bu adâvete o derece iştirak eylemedik. O müesses devr-i i'tisâfin faziletlerini de zikretmekten geri kalmadık. Jules Micheletleri, Thomas Carlyleleri, Hippolyte Adolphe Taine'leri müteahhirinden Louis Madelinleri tetebbu' ederken bu düstûr-ı bî-arafiyi elden bırakmadık.

Bu eserin hîn-i tertibinde riayet ettiğimiz bir nokta da vuzuh oldu. Hiçbir zaman meçhulu meçhul ile tarife kalkışmadık. Bir lüzûm-ı kavî hissetmedikçe bazı ikinci derecede eşhâsın esâmîsini bile zikreylemedik. Bu yazıları bir Türk kalemiyle, Türkler için yazdığımızı daima nazar-ı itibara aldık.

Bu mukaddimeye hatime vermeden evvel şu ciheti de arz etmek isteriz ki bazılarımız bu vakayi'-i ihtilâlin efkâr-ı umûmiyyemize vech-i te'sîrinden bir dereceye kadar mütelâşi görünürler. Biz bu telaşı da beyhûde buluruz. Çünkü o vakalar bir halkın zihnine, fikrine hakikatiyle yerleşirlerse şerre değil, hayra bâdi olurlar.

Ciddi bir insan baştanbaşa bütün o menâkıb-ı ihtilâlden daima ibret alır. Mesela ricâl-i ihtilâlin en müfriti, en azgını kimdir? Louis Antoine Léon de Saint-Just değil midir? Louis Antoine Léon de Saint-Just'ün ömr-i müdhişi bile efkâr-ı münevvere ashâbı için bir derstir. O müheyyic düşünceleri, fikirleri ise şâyeste-i ta'mîktir.

Bu ilk kitapta ricâl-i ihtilâlden ancak birkaçını tarif ediyoruz. Karîben tab' ettireceğimiz ikinci, üçüncü kitaplarda ise diğerlerini arz edeceğiz. Umarız ki eser kâmilen hitâma erince tarihe dair cazibedâr olduğu kadar müfid bir kitle teşkil eyler.

Kütüphâne-i irfânımızın bu nevi telifata ihtiyacını inkâr edemeyiz. Bu devr-i hürriyetten istifade ederek o kütüphaneyi doldurmak hep eli kalem tutanlarımızın

başlıca vezâifindendir. Bu vazifelerden hissemize isabet edenleri böyle neşriyat ile kısmen olsun îfâ edebilirsek mesuduz.

Büyükada

Temmuz 1329

Ali Kemal

3.2. Marquis de Condorcet

Fransa'da 18. asır, feylesoflar, Marquis de Condorcet'nin menşeî, fikirleri, mazisi, izdivacı, inkılâb-ı kebîre iştirakı, tesiri, meclis-i millîde eserleri, izleri.— Convention denilen şûrâ-yı ümmet, fırkalar, Girondinler, Montagnardlar, Marquis de Condorcet'nin saklanması, Madam Condorcet, son telif, hazan içinde bahar, kadınlar ve ricâl-i ihtilâl.— Zâlimâne bir kanun, necâbet-i kalb, Marquis de Condorcet'nin tazallumları, tefekkürleri, itikatları, Madam Condorcet'nin fikren büyüklüğü. İhtifâhından firar, serseriyâne bir seyir, eyn-el-meferr, düşünölsün... Sefalet, felaket, tevkif, intihar, hazin, lakin yine gıpta-fermâ bir akıbet.—

Marquis de Condorcet Fransa inkılâb-ı kebîrinin saf, lakin mü'sa'sa, necib, fakat mutantan bir simasıdır. Çünkü ilmen, fikren, halkan bülend-pâyedir, emsalini gölgede bırakır.

Fransa'da 18. asır miladi bir nokta-i nazardan bir devr-i müstesnâdır. Çünkü fikren harikaların, harikulade teheyyüclerin menşeî oldu. O devirden beri beşeriyeti en büyük inkılâplara uğratan esasen o asrın telkînât-ı ilkaâtıdır. Efkâr-ı beşeriyeyi en çok cûş-ı hurûşa veren müfekkirîn-i izâm, Voltairelere, Jean-Jacques Rousseaulara varıncaya kadar hep o asırda yetişti.

Bu zümre-i fâzıla mazinin izlerini bir nazar-ı nâfiz ve nâkîd ile temaşa ederlerse o izlerde mahsûl-i istikbâlin tohumlarını görmek, göstermek için ederlerdi. Hadde-i akl u muhâkemededen geçirmedikçe hiçbir rivayeti, hiçbir itikadı kabul etmezlerdi. An'anât u mu'tekadât-ı kadîmeyi tenkitlere mağruz bırakırlardı. Tefekkür, tettebbu', tetkik gibi hassaları idrâk-ı beşer için başlıca düstur bilirlerdi. Aklın gâlibiyyet-i ezeliyyesine kani' idiler. Edyâna karşı ilmi, avâide bedel de hukuku ileri sürerlerdi. O itmînânı beslerlerdi ki terakkiyât-ı fikriyye fikren teâlî-i insâniyyet için, insanlar için bir hakikat, adalet, saadet devri hazırlayacaktı.

İşte Marquis de Condorcet böyle bir asrın bir ferzend-i ferîdi idi. Bütün o fikirlerle ta çocukluktan itibaren perverde hem de ne semâhat, ne cevdetle perverde oldu. Neslen sınıf-ı asâletten, muhafazakârlardan, dediğimiz gibi, mürtecilerden idi.

O sâikalarla bu heyecân-ı efkâra bigâne olmak lazım gelirdi, fakat henüz okumaya, düşünmeye başlar başlamaz fikren o azadeliğe erdi, felsefeye meyleyledi; gittikçe, büyüdükçe büyük bir feylesof, büyük bir mütefekkir oldu.

O asrın Voltaire gibi muazzam feylesoflarıyla, Anne Robert Jacques Turgot gibi mübeccel muktesidleriyle, Denis Diderot gibi ashâb-ı muhîtiyle düştü, kalktı. İdrakinin, isti'dâdının da yardımıyla gâye-i kemâle doğru ibtihâc ile yürüdü. Esasen ilim adamı idi. Riyaziyâtta büyük bir behre edindi, temeyyüz eyledi, sonra felsefeye, içtimâiyâta, siyasiyâta döküldü. Fakat bu marifetlerin her birinde o harikulade kudret-i fikriyesini gösterdi.

Voltaire gibi Denis Diderot gibi Marquis de Condorcet de fezâil-i ictimâiyyenin fezâil-i şahsiyyeye fâik olduklarına kani'dir. Adil olmak, hayır işlemek, kunû', perhizkâr geçinmek gibi meziyetlere müreccaktır. Hatta ihtimaldir, bu feylesofa göre bir ferd hakka hürmet, insaniyete riâyet, zulümden nefret, vatana da hizmet ederse ahlâk-ı husûsiyyece kusurlarını affettirebilir.

Marquis de Condorcet de hey'et-i ictimâiyye mahabbeti, gayreti şahsi endişeleri derece-i sâniyede bırakır. Mesela bu mütefekkir-i hakîm için şecâat-i medeniyye, ki bir fazîlet-i ictimâiyyedir, pek ziyade şâyân-ı tekrîmdir, fakat şecâat-i askeriyye öyle değil. Çünkü sırf bir fazîlet-i şahsiyyedir.

Yine bu feylesof saftır ki doğruluğu en büyük bir fazilet addeyler. Hatta rivayete nazaran müddet-i hayâtında asla yalan söylememiş, hükm-i vicdânına muhalif hiçbir harekette bulunmamıştır. Doğruluk, vicdana ittibâ' etmek esasen bir meziyettir ki içtimâen en çok terakki eden memleketlerde takdir olunur. Bizde, Şark'ta bir ferde: "Yalan söylüyorsun!" demek bir tahkir bile addolunmaz, ekseriya bir latife yerine geçer. Lakin Garb'ta birine isnâd-ı kizb eylemek en büyük bir hakarettir.

Marquis de Condorcet 1743'de doğdu. İbtidâları riyaziyât ile, hendese ile, ilm-i hey'et ile meşgul oldu. Encümen-i dâniş-i ulûma aza, daha sonra kâtib-i dâimi tayin olundu, bilahire encümen-i dâniş-i kebîre de girdi. Lakin gitgide fikr-i cevvaline bu iştigâlât-ı ilmiyyeyi kâfi görmedi. Beşeriyetin tehzibine, teâlîsine fiilen çalışmak, herhalde fikren bile daha müessir bir surette hizmet eylemek istedi. 1877'de zencilerin esaretten tahlîsi için teessüs eden bir cemiyetin müessislerinden oldu.

Saçı, sakalı vaktinden evvel ağardı. Lakin Marquis de Condorcet aklen, kalben dinç idi, âteşin idi. Kemâl-i ömrüne doğru, 1885’de kendinden pek genç, fakat halkan ve hilkatene güzel, güzîde bir kız ile evlendi, mesut bir aile teşkil eyledi. O saadetin inzimâm şevkiyle vatanının, insaniyetin izdiyâd-ı ikbâlîne vakf-ı hayât eylemek istiyordu.

İşte Fransa inkilâb-ı kebîri bu esnalarda parladı. Marquis de Condorcet de öteden beri beslediği âmâle pek muvafık bulduğu için derûnî, fikrî bir ibtihâc-ı hakikî ile o inkılâba karıştı. 1889 intihâbâtında bir ehemmiyet-i mahsûsa kazandı. Komün dedikleri meclis-i beledîye aza oldu. 1891’de inkılâb-ı kebîrin Législative denilen ikinci meclis-i millîsine intihâb olundu. Çok geçmeden o heyetin riyâsetine irtika’ eyledi.

Bu mecliste bu feylesof-ı güzînin izleri, tesirleri harikulade idi. Avâide bedel sırf akıllı, göreneğe karşı ilmi tavsiye eden o idi. Fakat Fransa’da bir baştan bir başa müsâvatsızlıkları, adaletsizlikleri idame eyleyen, o kadim fermanların ihrâkını da isteyen yine o idi. Hükûmetçe müreccah bir dîn-i resmînin feshini talep eyleyen hep o idi.

Yine bu mecliste Fransız milletin fütûhat emelinde olmadığına, akvamın istiklallerine umumiyetle hürmet edeceğine dair o meşhur beyannameyi, maârif-i umûmiyyeye müteallik bir layiha-i garrâyı Marquis de Condorcet kaleme aldı. Kralların ittifakına karşı milletlere o müracaat eyledi. İstibdat ile tev'em addettiği hükûmet-i mülûkâneye bedel cumhuriyetin lüzûm-ı te'sîsini birinci defa olmak üzere tervîc edenlerin biri de o oldu.

Üçüncü meclis-i kebîr-i millîye, o mehib, o müthiş Convention’a Marquis de Condorcet beş vilayetin müntehibi olmak üzere gönderildi.

Malumdur ki bu şûrâ-yı ümmet âdeta bir ummân-ı ihtirâsât idi. Derece derece müfrit, mutedil fırkaların, eşhasın âmâline hatta agrâzına münâvebeten cilvegâh oluyordu. Marquis de Condorcet bu fırkaların hiçbirine bağlanmadı, hiçbir gareze alet olmadı, hep münâfi'-i umûmiyyeyi nazar-ı itibâra aldı, hep kuvâ-yi esâsiyyeye vakf-ı emel eyledi. O itikatta idi ki müntahiblerinin efkâr-ı mefrûzasını öyle körü körüne müdafaa etmeye memur değil, fakat bizzat efkâr-ı mahsûsasını kemâl-i muhâlesetle arz eylemeye mecbur idi:

“Evet, mebusum. Milletin menfaat-i hakikiyyesine muvâfık sandığımı yapacağım. Millet yalnız gayretime değil, irfanıma, içtihadıma da itimat gösterdi. Efkârımın, istiklâl-i tâmmı ona karşı vezâifimin de akdemidir.”

diyordu. Her türlü hususilikten müteezî idi. “Her birimiz yalnız bir vilayetin, bir dairenin, bir encümenin değil, fakat bütün Fransa’nın mebusuyuz.” fikrini dermiyan eyliyordu.

Ona göre, o kadim itikadât-ı bâtıla mahkûm-ı zevâl idi. Ancak onların yerine başkalarını koymalı, her muâmele-i siyâsiyyenin istinatgâhı hukuk olmalıdır. Marquis de Condorcet o felah bulmaz muhafazakârlara da, o küstah müceddidlere de muâırz idi. Her tarafa karşı bir mesned-i adâlet makamını ihraz edebilmek için birincilerin hayalperestlik, ikincilerin gevşeklik gibi ithamlarına maruz kalkmaktan çekinmiyordu. Hâkimiyyet-i avâmın tamamıyla tecellisine öyle herc ü merclerden ziyade bilâ-ihtilâc bir tekâmül-i siyâsi ile vâsıl olmak yolunu tercih eyliyordu.

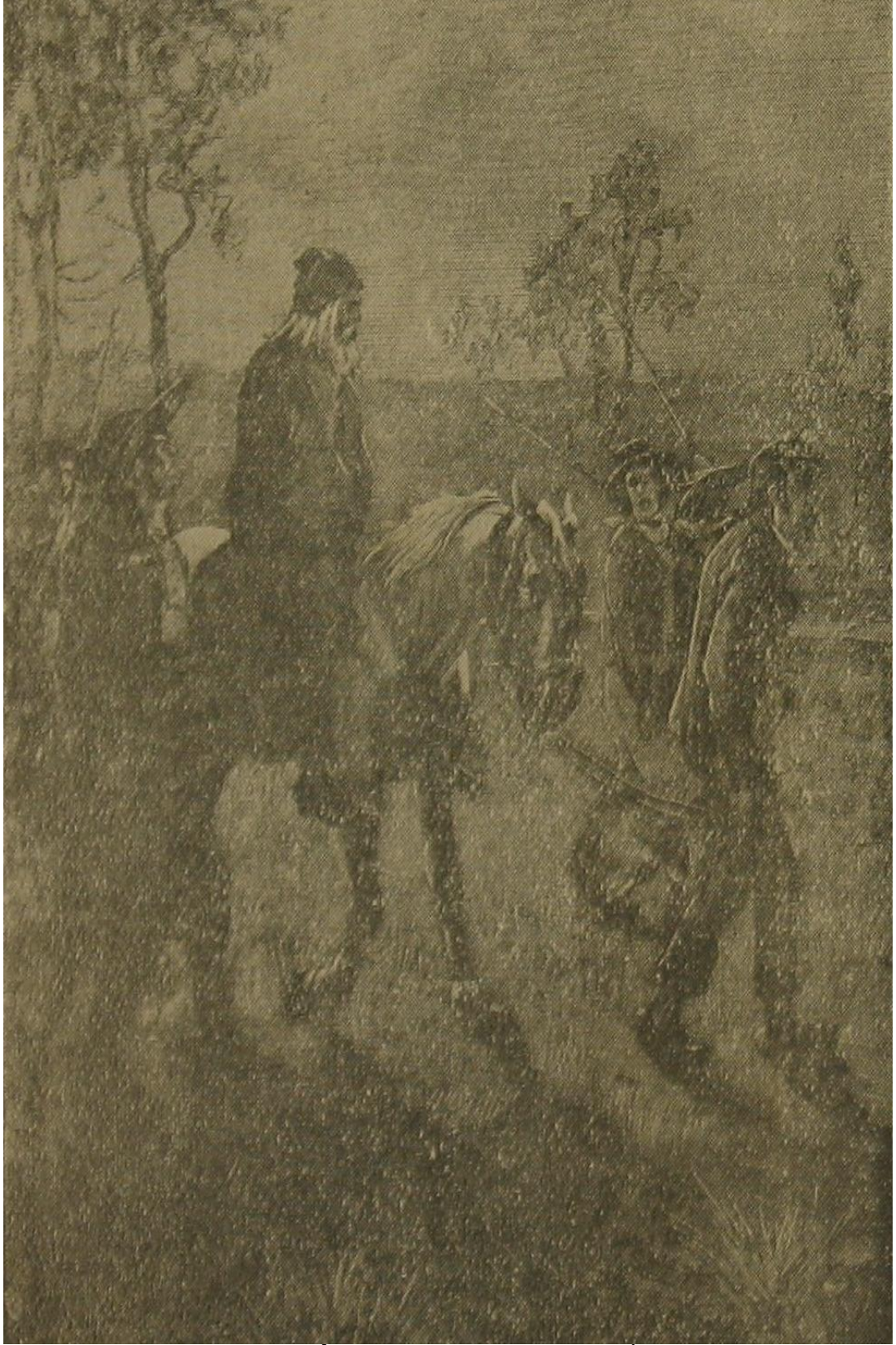
İnkılâb-ı kebîr birçok adetleri, itikatları altüst eylemişti, menfaatlara sekte vermişti. Müessesât-ı cedîdenin muâırzlarını kazanmak için çareler aramak gerekti. Marquis de Condorcet’nin fikrinde akl u adlin kâmilin düşmanı olmayanlar bir meslek-i itilâfkârâne ile yola getirilebilirdi.

“Muhaliflere düşman nazarıyla bakarsak onları öyle olmaya mecbur ederiz. Şevk ile iktisâb eylediklerimizi hikmetle muhafaza etmeliyiz. Hürriyet ve meşrutiyetimizi sevdirmeyi bilmeliyiz.”

Yalnız Fransa’da değil, her memlekette, her hizb-i inkılâbın, her zümre-i müceddidinin düstûr-ı hareket ittihaz edebileceği bu hakikatları Marquis de Condorcet o meclis-i kebîr-i ihtilâlde o galeyân-ı ihtirâsâta rağmen söylemekten hiç fârig olmadı, fakat emeline erdi mi? O necâbet ve ulviyyet-i fikriyyesinin, mesâî-i meşkûre-i ahrârânesinin mükâfatını gördü mü? Heyhat! O da o kadar bülendiyle beraber ekseriyetle diğer hemrâhları gibi hedef-i tig-i i’tisâf oldu.

Marquis de Condorcet arz ettiğimiz gibi, o şecâat-ı fikriyye ve medeniyyesiyle beraber esasen halîm idi. Öyle hiddet ve şiddetin taraftarı değildi. Sırf hikmetle, mantıkla sözünü yürütmek isterdi. Bu meslek i’tidâl-i tabii idi ki ekseriyetle efrâtın en azgın tarzlarını ihtiyâr eden ricâl-i sâire-i ihtilâlin hoşuna gitmeyecekti, hatta gayzına bâdi olacaktı.

Şekil 1: Marquis de Condorcet
1743-1794

Ali Kemal, **Ricâl-i İhtilâl** (Dersaadet: Matbaa-i İkdam, 1329).

Convention’da, o üçüncü meclis-i millî-i inkılâbda Montagnardlar “Dağlılar” tesmiye olunan fırka-i müfrite; o taşkın Maximilien Robespierreleriyle, Jean-Paul Maratlarıyla, Louis Antoine Léon de Saint-Justleriyle sahib-i nüfûz olmuştu. Hîn-i hâcette meclis-i beledîye, o da kâfi değilse avâm-ı nâsa istinat eyliyor, gürültüler, patırtılar çıkarıyor, hükmünü yürütüyordu, öbür fırkaları eziyordu. Mesela Girondinler denilen ve o inkılâb-ı kebîrin âdeta mefâhirini ihtiva eyleyen fırka-i muazzamayı bu suretle perişan etti. O eâzımı isnatlarla, iftiralarla mahkeme-i ihtilâle çekti; toptan, indî hükümlerle meydân-ı siyâsete gönderiverdi.

Marquis de Condorcet fikren, esasen bu mahkûmlarla müttetik olmadığı halde yine mahzâ kanâat-ı vicdâniyyesinin sevkiyle bu muameleleri tasvip etmedi “Bütün Fransızlara!” hitaben açık bir mektup ile mütecellidâne tenkit eyledi. Bu tenkitleriyle de “Dağlılar”ı fena telaşa düşürdü, düşürdü, fakat bu muhâcemeleriyle bizzat hayatını tehlikeye koydu Dostlarının ısrarıyla Luxembourg civarında ikamet eden bir dul kadının hanesinde, tavan arasında bir odaya mecburen ihtifâ eyledi.

Marquis de Condorcet bu inzivagâhında dokuz ay kaldı. O esnada o latif, o genç zevcesinden harikulade vefakârlıklar, fedakârlıklar gördü, gördü de ölmeden evvel “Öyle bir refika-i hayâta mâlik olmak, yaşamak zahmetine değer” dedi²³⁵. Filhakika Madam Condorcet o bedbaht zevci için ne yapmak lazımsa yaptı. O felaket yüz gösterir göstermez feylesofun emvâl ve emlâki haciz olunca kadıncağız parasız pulsuz, derin bir sefalet içinde kaldı. Evini nasıl idare edeceğini, henüz dört yaşındaki bir çocuğunu ne vech ile besleyeceğini bilmiyordu. Hâlbuki kocasına da muâvenet etmeye mecbur idi. O derece genç, sûreten ve sîreten öyle güzel olmakla beraber hüner, marifet sahibi idi. Mükemmel resim yapıyordu.

Zevcinin bildiklerinden biri delâlet eyledi, Madam Condorcet işlek bir yerde, Saint-Honoré sokağında, Maximilien Robespierre’in evine bir iki adım mesafede bir dükkâna yerleşti. Meşâhir-i zamânenin tasvirlerini yaparaktan para kazanıyor, o para ile kendini de, ailesini de geçindiriyordu. Bu müşterilerin içinde bazen Marquis de Condorcet’nin hasm-ı cânları da vardı. Talihsiz kadın, gündüzleri öyle fedakârâne çalışırken bazen kocasının aleyhinde hûnrîzâne sözler işitiyor, akşamları gizlice o tavan arasına giderek bu vakaları o yâr-ı cânına anlatıyordu.

²³⁵ L'avoir connue vaut la peine d'avoir vécu

Marquis de Condorcet gibi binlerce masumlar o devr-i i'tisâfta Paris'in böyle köşelerinde, bucaklarında ihtifâda idilir. O feylesof bu musibet içinde bile inbisât-ı rûhunu muhafaza eyledi. O inzivada serencâmını yazmak istedi.

Lakin Madam Condorcet, o zaman ona dedi ki:

“O bir günlük düşmanlarınızı bir tarafa bırakınız. Hayatınızın kâffe-i ef'âlinde ismet ve necâbet fitratınız derece-i kifâyede yazılıdır. Menfaat-i şahsiyyeye değil, fakat nev'-i beşerin fâidesine taalluk eder bir eser yazmalısınız.”

Marquis de Condorcet o ferîşte-i fîkr ü kalbin bu semavi sözlerini derhal dinledi. Fîkr-i Beşerin Cedvel-i Terakkiyâtı unvanıyla bir te'lîf-i ceyyid vücuda getirdi.

O hakiki feylesof öyle günden güne, demden deme ölüme intizâr ederken yine büyük bir sukûnet-i rûh ile yazdığı bu kitâb-ı güzînde nev'-i beşerin tekemmül-i bî-intihâsına çalışmak ancak akl u hikmetle, zaman ile müyessir olacağını esâs ittihâz eder, en son temenniyâtını bast eyler. O dört yaşındaki kızına nasihatler verir, verir de mesela der ki:

“Cumhuriyete mahsus fezâile meyleyle, hiss-i intikamdan daima münezzeh ol, hodpesend olma, ebnâ-yı nev'ine karşı derin bir şefkat besle. Çünkü en saf bir menba'-ı saâdet ef'âl-i mün'imânede mündemidir. Başkalarından ancak bizzat yapabileceğinden biraz daha az iste. Vazife ve mesûdiyet bir diğeri için yaşamaktadır. Çünkü insan ancak o zaman kendi için yaşar.”

Marquis de Condorcet o ciğerparesine bu vesâyâda bulunduktan, haremi içinde yukarıda zikrelediğimiz cümle-i cemîleyi sarf ettikten sonra düşmanlarına nakl-i kelâm ile onlara da hiçbir buğzı, gayzı olmadığını söylüyor. Zaten bir müddet evvel şu beyt-i ma'rûf ile adûlarından pek yaman intikam almıştı:

“Bana: Ya zâlim, ya mazlum ol. İkidenden birini intihâb et dediler... Felakete sarıldım, cinayeti onlara bıraktım”²³⁶.

İşte Marquis de Condorcet o tavan arasında maddeten ve manen o derece azap, öyle tazyik içinde bile böyle yüksek, böyle âlî-cenâb-âne düşünüyordu.

Fakat Madam Condorcet de zevci için âdeta bir melek-üs-sıyâne idi. Her gün bin türlü havf içinde olsa da mahsûl-i ömrüyle o uzletgâha geliyor, o zavallı feylesofu çoluk çocuk mahabbetiyle bir nebze bekâm eyliyordu.

²³⁶ Ils m'ont dit: “Choisis pore être opprsseur on victime J'embrassai le malheur et leur laissai le crime.

Gariptir, ihtilalin bu mağdûrîn-i izâmı ekseriyetle hâtîme-i hayâta doğru aşkın bu in'âmına mazhar oldular. O âkıbet-i fecîaya yürürken bu mâh-ı nev-garâmı, hazan içinde baharı gördüler.

Marquis de Condorcet için böyle oldu. O melek-cemâl, o melek-haslet Madam Condorcet her gün etek etek çiçekler saçarak o ömr-i nâlânı bir lahza şad etmeye çalışıyor ve ediyordu.

Ricâl-i ihtilâlin bir server-i mağdûr diğeri, Camille Desmoulins de candan, cansiperâne severek nice içtihadıyla yed-i ismetine nail olduğu o perî-hilkat Anne Lucile Philippe Laridon Duplessis'de ne fedakâr bir refika-i hayât buldu. O derece fedakâr bir refika ki meydân-ı siyâsete kadar kocasını takip eyledi. Öyle feci bitti.

Güya zevci-i nâşadı ona:

Hem-râhım eden bu yolda, ey mâh!

Hem-râhını terk eder mi hem-râh?

demişti. Zavallı kadıncağz o talihsizin diyâr-ı ademde bile hemrâhı oldu.

Georges Jacques Danton da aynıyla Maximilien Robespierre'in kurbân-ı kîni olmak üzere iken evlenmişti. Hemen aynı tarzda sevmişi, sevilmişti, hatta bu sevdâ sâikasıyla da siyasiyâtı ihmal eylemiş; nefisini, mevkini müdafaa etmeyi unutmuştu.

Bu ricâlin safvet ve ismet fitratlarına, esasen masumiyetlerine; umumiyetle kadınlığa, kadınlara; hususiyetle de zevcelerine, ailelerine hürmet ve mahabbetleri saf, lakin parlak bir delil değil midir?

Bu mağdurlar böyle. Fakat bir kere de öbür gaddarlara dikkat buyurulsun. Onlar da nisvândan bir nevi nefret, hatta nisvâna ibtilâ gösterenlere bir adâvet bile var... Mesela Maximilien Robespierre sevmek, sevilmek, hatta aile mahabbeti nedir bilmedi. Müddet-i hiyânında kadınlardan, hemşiresinden bile uzak yaşadı. İhtimaldir, bu mu'tesifin Marquis de Condorcetlere, Georges Jacques Dantonlara, Camille Desmoulinslere gösterdiği gayz-ı azîmin bir sâiki de kadınlığa karşı aradaki bu ihtilâf-ı hissiyât, ihtilâf-ı efkâr idi.

Jean-Paul Marat da böyle idi. O derece böyle idi ki bir dereceye kadar bu yüzden Marie-Anne Charlotte de Corday gibi fikren, kalben pak, necib bir kızın hançer-i intikamına hedef oldu.

O civanmert Louis Antoine Léon de Saint-Just bile o câzibe-i etvârına, o letâfet-i bedenine rağmen öyle bir ibtilâyâ asla düşmedi, kapılmadı. Ciddi ricâle yakışmaz bir zaaf gibi telakki ettiği o ülfeti a'dâ-yı siyâsiyyesine bıraktı.

Georges Jacques Danton gibi, Camille Desmoulins gibi Marguis de Condorcet'yi de düşmanlarına karşı mağlup düşüren esasen bu fitrat-ı garâmperestisidir. Çünkü o feylesof-ı güzîn kendinden ziyade sevdiğini, sevdiklerini düşündüğü için tîg-i adûdan nefsinı sıyânet edemedi, muhâtarayı görmedi ya görmek istemedi.

Devr-i i'tisâfın şiddetle hükmünü icraya başladığı, mahkeme-i ihtilâlin fevc fevc halkı vicâhen, gıyaben idama mahkûm eylediği sıralarda idi ki meclis-i kebîr-i millî, Convention garip bir kanun ısdâr eyledi. Bu kanuna göre gıyaben mahkûm olarak hâl-i firârda bulunanları saklayanlar, hatta o ihtifâgâhları bildikleri halde hükûmete haber vermeyenler de idama mahkûm olacaktı.

Bu derece zâlimâne bir kanun mevki'-i tatbîke vaz' olundu. Birçok biçarelerin idamına bâdi oldu. Marquis de Condorcet fikren ne mertebe yüksek idiyse kalben de o kadar necib idi. O kanunu işitince hem böyle âtafet-i müsaferetini gördüğü o sâhibe-i hâneyi hem de canından ziyade sevdiği refika-i hayâtını düşündü.

Zaten ölümden korkmuyordu. Böyle ihtifâ eder etmez yine kalemine sarılarak a'dâ-yı siyasiyyesiyle uğraşmak istedi. Çünkü fikr-i beşerin âkıbet-i adl ü hakka münkad olacağına, ne olursa olsun, hakikatin nihayet tecellî edeceğine samimi kani', asrının efkâr-ı feylesofânesiyle o mertebe me'lûf idi. Filhakika masum değil miydi? Ne yapmıştı? Hatta Girondinler gibi hiçbir zaman adem-i merkeziyyet taraftarlığı etmemişti. Şayet öyle bir fikr-i mûcib töhmet ise o suretle de asla itham olunamazdı. Cumhuriyetin ise herkesten, hatta muârizlarından evvel en birinci mürevvici, müdâfi'i, hâdimi olmuştu. Hâkimiyet-i âmmeyi bîhakkın te'mînât-ı kâfiye ile muhafaza eden en mükemmel bir kanûn-i esâsiyi bizzat kaleme almıştı.

İşte Marquis de Condorcet bütün bu hakaiki millete söylemek, bu vasıta ile de hukukunu, hakikatini müdafaa etmek fikrinde idi. Fakat bu sevdadan, yukarıda bast eyledik, zevcesinin nasihatıyla vazgeçti. O sinen küçük, fakat kalben, bâhusus fikren büyük kadıncağz bu feylesof-ı cihân-kadre öyle ufak tefek şahsi davaları,

meseleleri bir tarafa bırakarak esasından tenevvür-i fikr-i beşere hizmet etmeyi tavsiye eyledi ve vesâyâsını kabul de ettirdi.

Vakta ki o te'lif-i güzîn hitama erdi. Feylesof o hâl-i felâketine rağmen kalbî ve fikrî bir inşirâh duydu. Çünkü beşeriyetin günden güne terakkisine, tealîsine itikat ediyordu. Bir gün elbette adalet zulme, hakkın bâtıla kâmilten galebe çalacağına inanıyordu. Hatta “İlim mevte bile galip gelecektir. O zaman artık ölüm olmayacaktır.” diyordu. İnsaniyetin bu ikbâl-i âfîsiyle müteselli oluyor, nefsinin hiç düşünmüyordu. Lakin dediğimiz gibi, sevdiğini, sevdiklerini, onları pek düşünüyordu.

O derece fedakârlıklarını, iyiliklerini gördüğü karısıyla bir iki dostunu beheme-hâl sıyânet etmek istiyordu. Mesela o sahibesine:

—Beni böyle hanenizde tutarlarsa siz de helâk olacaksınız. Hâric-i kanûn değil miyim?

diyordu o insan. Kadıncağız ise:

—Hâric-i kanûn olsanız da hâric-i insâniyyet değilsiniz ya... Ne olursa olsun, sizi salıvermem.

diye ona cevap veriyordu.

Marquis de Condorcet bir bahar, bir nisan sabahı idi; başta beyaz bir kalpak, arkasına bir cepken, amele cepkeni giydi. O niyetini bildirdiğinden beri takayyût altında iken yine bir kolayını buldu, mahall-i ihtifâsından gizlice çıktı. Bir elinde ta ne zamandan beri yüzüğüne sakladığı bir habbe-i girân zehri taşıyordu, bir elinde ise en saf, en büyük bir Latin şairinin divanını tutuyordu.

O zehri bu dağdağaların ibtidâsında akrabasından, bir tabipten her ihtimale karşı almıştı, hîn-i zarûrette kullanacaktı. Çünkü o son eser-i felsefesini de ikmal eyledikten sonra artık hayata o derece mukayyet görünmüyordu. Latin şairini de memâta gülerekten, hiç değilse inşirâh-ı fikr ü kalb ile hazırlanmak için okuyordu.

O haneyi terk eder etmez Paris'ten dışarı çıktı, bütün gün kırlarda gezdi, akşama doğru ismi gibi mübtehic, mütebessim bir köye, Aurox'a girdi.

Bu köyde Marquis de Condorcet'nin bildiklerinden bir aile vardı. Bu aile, karı ve koca edebiyat ile, felsefe ile meşgul oluyor. Vaktiyle feylesofu pek ziyade sever gibi görünüyorlardı. Lakin devr-i itisâf başlayalıdan beri bir parça inzivaya çekildilerdi. Öyle yâr-ı kadîmlerini, mahabbet ve hürmet-i kadîmelerini pek

hatırlayamıyorlardı. Hâsılı, zamanenin alelade görülegelen o sürü sürü mahlûkatından idiler. Her devre herçih bâd-ı âbâd uymayı düstûr-ı hayât biliyorlardı. Sırf bu sayede her tehlikeden daima yakayı kurtarıyor, daima muvaffakiyetle yaşamak yolunu buluyorlardı. Bu sefer de öyle yaptılar.

Fakat Marquis de Condorcet bu zilletlere âgâh olamadığı için öyle saç, sakal hadden efzûn uzamış bir halde, o perişan kıyafetiyle bu eski dostlarının hanesine gitti. Fakat ön kapıdan girdi, bir müddetçek sonra arka kapıdan çıktı. Niçin böyle yaptı?

Bir rivayete göre, tehlike büyük olduğu için o kurnaz aile bu talihsiz feylesofu tabii müsâfereten kabul etmedi, edemedi. Lakin diğer bir rivayete nazaran Marquis de Condorcet bizzat sevk-i ulüvv-i cenâbı ile tıpkı ihtifâgâhında yaptığı gibi bu sefer de müsâfereti reddeyledi. O bildiklerinden bir miktar yiyecek alarak çekildi. Bütün geceyi ormanlarda geçirdi. Ertesi günü de öylece o yerlerde dolaştı, fakat son derece yorgun düştü. Zavallı adamcağız hemen bir seneden beri sırf oturuyordu, hiç yürümemişti. Bu derece meşâkk-ı meşy ve harekete tahammül edebilir miydi?

Baştanbaşa o Chevreuse vadisi, o Secau havalisi Paris civarının en latif kırlarından, sayfiyelerindendir. Clamart'a doğru en hoş meşcereleri ihtiva eder.

Düşünölsün? Bir fert fikriyle, irfanıyla, kalemiyle vatanına, insaniyetine en büyük hizmetleri etmiş, âlemde vicdana, insafa mugayir hiçbir harekette bulunmamış, hatta ömründe yalan bile söylememiş, hiçbir kimseyi incitmemiş olsun, sonra bu derece mesaîsinin, metâibinin mükâfatı bu cihandan yegâne bir nasîbe-i saâdeti olmak üzere bir garâm-ı sâf ile sevdiği bir duhter-i pâkize ile evlensin, mesut, müferrih bir aile teşkil eylesin, nihayet inkılâb-ı kebîrin infilâkını beşeriyet için beslediği fikr-i terakkiye pek müsait bularak hep öyle bülend-emellerin sevkiyle sahne-i siyâsiyyâta atılsın, mahzâ hayr-ı âmm için yazsın, çizsin, söylesin, başka bir endişe bilmesin, gözetmesin, reva mıdır ki böyle ulvî bir hayatın akıbeti bu derece elim olsun, o vücûd-ı mübeccel bu kahr u ezâlara nâhak yere müstahak görölsün...

Bir devre-i ihtilâlde, öyle bir fitratta, o buhran içinde bazen bir nura bedel bin zulmet muhiti istila eyler. Fakat o nur ilelebet âtiyi tenevvür edeceği için bu zulmetleri affettirir, mazur gösterir, hatta o zalâmın kurbanları bile bu hakikati ekseriyetle idrâk ederler.

İşte gördük, Marquis de Condorcet de böyle yaptı. O ikbâl-i müstakbel-i âmme ümitleriyle kendi felaketinin acılığını unuttu. Aç, susuz bir gün, bir gece öyle kırlarda, meşcerelerde kaldıktan sonra tâbsız, takatsiz Clamart'da bir kahvehaneye iltica etti. Bir parça yemek yedi, şarap içti, sonra elindeki o mecmûa-i eş'ârı, o Latin şairini okumaya koyuldu. Ölûme adım adım yaklaşıyordu, yaklaştığını da biliyordu. Lakin yine o âsûdegî-i rûh ve fikrini muhafaza ediyordu, o şiirlerden zevk alıyordu.

Aynı kahvede o köyün ileri gelenleri, fırka-i müfriteden bir şubenin erkânı toplanıyorlardı. Bu köylüler Marquis de Condorcet'yi öyle saç sakal uzamış, lakin eller beyaz, hele kitap okur görünce tabii bir firari, bir mürteci sandılar, yakaladılar. Hükûmete teslim etmek için götürmek istiyorlardı, lakin zavallı feylesofun ayakları şişmiş, kabarmıştı, yürümeye takati yoktu... Biçareyi bu sırada oralardan geçen bir bağcının lâgar bir beygirine âdetâ yüklettiler. Bourg-la-Reine'e kadar öyle sefalet içinde getirdiler, hapishaneye attılar...

18. asır medeniyetin yüzünü ağartan o zümre-i garrâ-yı fâzılanın bir uzv-ı muahharı fikren, kalemen, lisanen infilâkına çalıştığı o devr-i inkılâbdan nihayet bu muameleyi gördü. Fakat yine o inkılâbı katil-âb olmak fazâhatinden kurtardı. Çünkü o gün hapishanede parmağındaki yüzükten öteden beri sakladığı habbe-i zehri çıkardı, yuttu. Hep öyle huzûr-ı fikr ü kalb ile bu âleme veda eyledi, cihân-ı ebediyyete iltihâk etti.

Bugün yalnız inkılâb-ı kebîrin değil, fakat bütün 18. asrın en bülend-simaları, en parlak nâsiyeleri sayılırken bazen Baron de La Brède et de Montesquieulardan, Jean-Jacques Rousseaulardan, Voltairelerden sonra, fakat bazen de letâfet-i ahlâk, ismet-i hayât itibariyle onlardan bile evvel Marquis de Condorcet zikrolunur. Bu saâdet âlemin milyonlarda bir ferdine her asırda nadiren müyesser olduğu için velev o faciaları görmüş, geçirmiş olsa da bu feylesofa yine gıpta edilmez mi?... Yaşamaktan maksat nedir?

3.3. Louis Antoine Léon de Saint-Just

XVI. Louis, meclis-i millîde muhakeme, genç fakat müthiş bir hatip, bir nutk-ı muhterisâne, Louis Antoine Léon de Saint-Just nasıldı? — Louis Antoine Léon de Saint-Just'ün menşei, fitratı, gençliği, tahsili, garâbet-i efkârı ve etvârı, emelleri, Maximilien Robespierre ile münasebeti, Louis Antoine Léon de Saint-Just ve meclis-i millî, hep kan, kan! A'zâ-yı sâire var, Girondinler var, “Dağlılar” var,

nihayet Maximilien Robespierre var. — Selâmet-i âmme ve emniyyet-i umûmiyye encümenleri, Louis Antoine Léon de Saint-Just'ün hizmetleri ve memuriyetleri, Convention'a riyâseti, fikirleri, adâvetleri, Maximilien Robespierre'in telaşları Louis Antoine Léon de Saint-Just'ün avdeti, yeni bir nutku, yaptıkları, endişeleri. — Başka bir melek-ül-mevt, Louis Antoine Léon de Saint-Just ve Georges Jacques Danton, Louis Antoine Léon de Saint-Just'e göre Maximilien Robespierre ne idi? Bir mukayese, bir mukayese daha, bir itikad-i garîb, tezâd-ı efkâr, derin bir ihtilaf, yeni mücadeleler. — Hakikatte meyyâl-i i'tisâf, lakin hayalen müşfik, feylesofâne müşfik, Louis Antoine Léon de Saint-Just'ün hikemiyâtı, yapayalnız, merd-i metîn...

Aşk-ı âtî, i'tisâf-ı bî-intihâ, Maximilien Robespierre'in yeni bir kanunu, yeni dertleri, yeni hücumları, 8 Thermidor, o gece Jakobinler, o gece selâmet-i âmme encümeninde Louis Antoine Léon de Saint-Just, bir mücâdele-i şahsiyye, o gece sabaha erdi, 9 Thermidor bir tenezzüh, meclis-i millîde feci bir celse, Louis Antoine Léon de Saint-Just'ün âkıbeti, idamı, Jules Michelet'nin adilâne bir hükmü. —

Fransa inkılâb-ı kebîrinin üçüncü yılı bitmişti, dördüncü başlıyordu. Kral XVI. Louis erîke-i saltanatından, mahzâ za'f-ı tabîatıyla, azimsizliğiyle tahavvül ve tereddüdüyle günden güne indikçe inmişti. Çünkü ne yaptığını, ne yapacağını bilmiyordu, şaşırılmıştı. Bugün güzellikle vermediğini yarın bir parça şiddet görünce lüzumundan fazla veriyordu. Tevekkeli Honoré Gabriel Riqueti de Mirabeau:

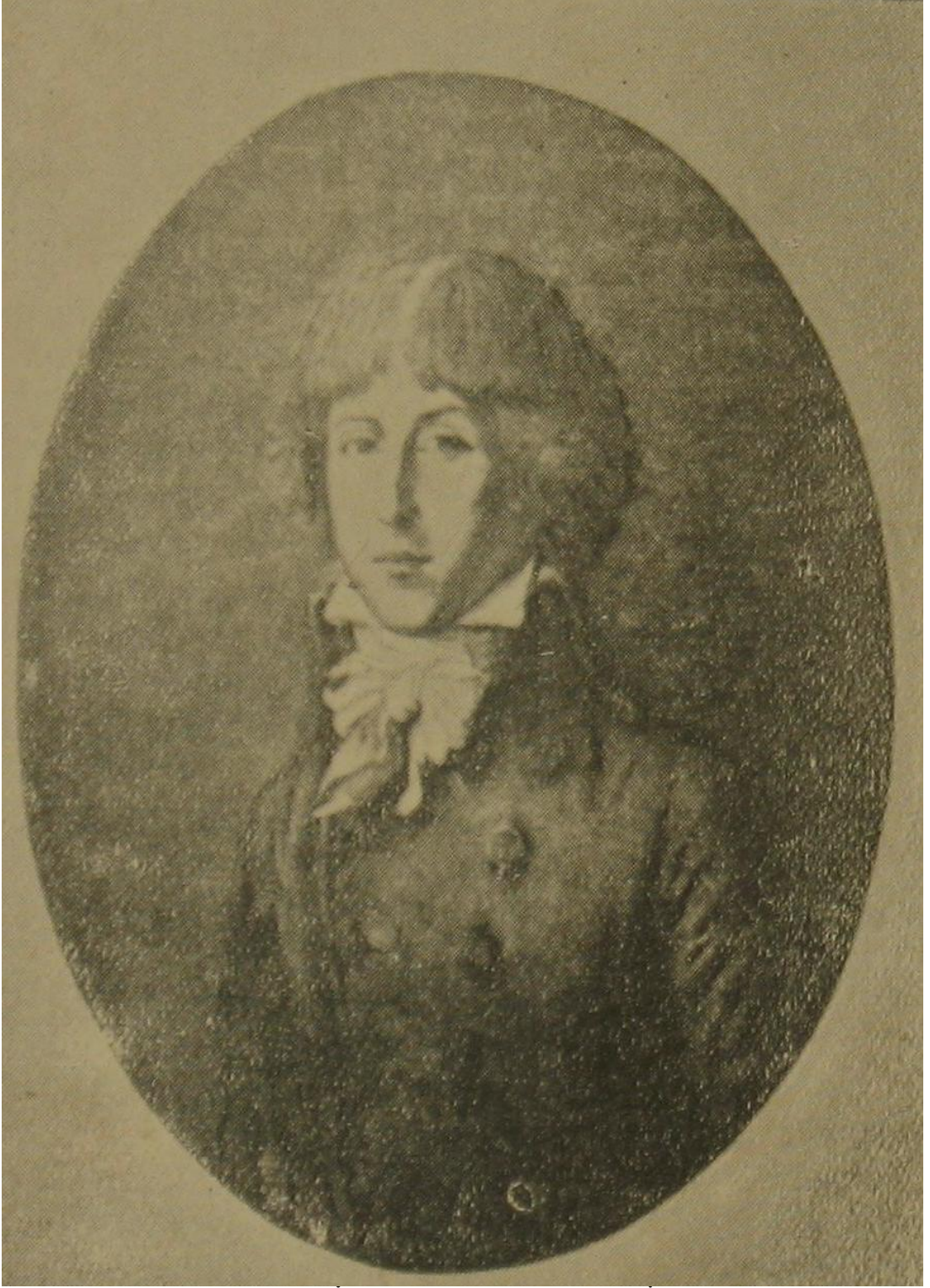
“İşte böyle böyle bir kral darağacını boylar.”

demişti. XVI. Louis de bu hareketiyle o yolun yolcusu idi. Krallıktan düşmüştü, kraliçe ile, hemşiresiyle, kızıyla, oğluyla beraber Temple dedikleri binâ-yı kadîmde mevkuf idi. Meclis-i kebîr-i millîde, Convention'da muhakeme olunuyordu.

Bu mecliste ekseriyet o kralı mahkûm etmek istiyorlardı, fakat hükm-i i'dâmdan çekiniyorlardı, esbâbı gûnâ gûna mebnî çekiniyorlardı. Lakin ekalliyet, o ekalliyet-i müfrite idamın şiddetle taraftarı idiler. O kadar taraftarı idiler ki avâm-ı nâsa, o lücce-i hûrûşân-ı ihtilâle istinaden bu hükm-i bî-amân istihsâl için ekseriyeti bile tehdit etmeye kadar varıyorlardı.

Bu dava o mahkeme-i küberâda böyle teheyvüle, tehevvrle rü'yet olunmakta idi. A'zâ-yı mu'tedile pek ağız açamıyorlar, müfritîn ise yıldırımlar yağdırıyorlardı.

**Şekil 2: Louis Antoine Léon de Saint-Just
1767-1794**

Ali Kemal, **Ricâl-i İhtilâl** (Dersaadet: Matbaa-i İkdam, 1329).

Bir gün bu zümreden genç, pek genç, o kadar ki henüz yirmi beşini bulmamış, fakat bir sahâbete mazhâr olarak yine intihâb edilmiş bir mebus bu mecliste kürsî-i hitâbete çıktı. XVI. Louis'nin lüzûm-ı i'dâmına dair bir nutk-ı müheyyic îrâd eyledi. Şiddet-i lisanıyla, dehşet fikriyle, vahşet beyânıyla en azgın a'zâ-yı meclisi bile gölgede mebhût, medhûş bıraktı, avâm-ı sâmiîni galeyâna getirdi, lakin mutedilleri, muhalifleri titretti...

Filhakika o zamana kadar bu meclis-i kebîr-i ihtilâl Georges Jacques Danton gibi âli-pâye hatipleri dinlemişti. Jean-Paul Marat gibi çılgın müfritleri görmüştü. İnkılâb-ı kebîrin o kutb-ı meczûb ve muhteşemini, Maximilien Robespierre'i de işitmişti. Lakin ifrât-ı efkârın bu mertebesine hedef olmamıştı. Böyle bir lisân-ı zehr ü gayz tanımamıştı, tatmamıştı.

Felaket o ki lisân-ı müdhiş hem meclise, hem de sâmiîne harikulade tesir etti. Erkân-ı i'tidâl ve muhalefeti âdeta soğuk soğuk terletti, şiddet ve i'tisâf taraftarlarını ise vecde getirdi. O derece müessir idi.

Bu hatîb-i müfrit ve müheyyic kimdi? Ne istiyordu? Ne söylüyordu?

Louis Antoine Léon de Saint-Just idi. XVI. Louis'nin idamını istiyordu ve kemâl-i sükûnetle diyordu ki:

“Kralı uzun uzadıya muhakeme etmeye hacet yoktur, sadece öldürüvermelidir, öldürüvermelidir. Çünkü onu muhakeme etmek için artık kavânin kalmadı. Kanunları hep mahveden odur.

Öldürmelidir. Çünkü düşmandır. Muhakeme ancak efrâd-ı vatan içindir. O gaddar, muhakemeye mazhar olmak için evvel emirde bu vatanın evladından olabilmelidir.

Öldürmelidir. Çünkü mücrimdir. Eller kanda yakalandı. Zaten krallık bir cinâyet-i ebedîyedir. Bir kral hâric-i tabiâttir. Ahaliden krala hiçbir münasebet olamaz.”

Bu sözlerde mantık yoktu; bir felsefe, bir düstur yoktu. Lakin son derece bir şiddet, vahşet-engîz bir ifrat vardı. O tesiri tevlîd eden de bu hassa idi... Mesela hatip bir yerde:

“Bir gün gelir, böyle i'tikadât-ı bâtlaya esir olmayan insanlar bir zâlimi muhakeme etmek için bu mertebe dağdağaya sebebiyet veren bir asrın barbarlığına hayret ederler.”

diyordu. Bir yerde ise:

“Tahrîk-i merhamete vesile aranıyor. Neredeyse kadîm Roma'nın cenaze alaylarında olduğu gibi yalandan ağlayıcılar getirilmek bile melhûzdur.”

demeye kadar varıyordu. Bir müverrih-i kerîmü's-şei'min dediği gibi:

“O dem ki merhamet bile bir vâsıta-ı istihzâ olur. Artık bir devr-i vahşet başlar.”

Louis Antoine Léon de Saint-Just bu ifrat-ı beyânı o dereceye vardırdı ki böyle bir gaddarı affetmeye millet-i hâkimenin bile hakkı olmadığını söyledi. “Kayseri muhâkeme etmek için yirmi iki darbe-i hançerden başka usûle müracaat edilmedi.” dedi.

Bu sözlerden Maximilien Robespierre bile telaşa düştü. Louis Antoine Léon de Saint-Just'ü müteakıben îrâd eylediği hutbede kral için muhakemenin, bir hükmün derece-i lüzûmunu gösterdi. Çünkü bilinmezdi, biri çıkardı sellemeh-üs-selâm aklınca icrâ'-yı adle kalkıştırdı.

Bu ihtilâf-ı ictihâddan, bu hadiseden de anlaşılmasın mı ki Louis Antoine Léon de Saint-Just öyle körü körüne Maximilien Robespierre'in peyrevi değildi. Bir müddet sonra Thermidor kazasına uğramasaydılar da yaşasaydılar bu iki rûkn-i ihtilâl birbirine mutlak hasım olur, bela olurlardı. Belki o zaman Louis Antoine Léon de Saint Just ustasının da başını yerdı.

“Gelecek yaz ilkbaharından bellidir.” derler. O âteşin gencin de ileride ne olacağı bu ilk ef'âlınden, akvâlinden anlaşılıyordu. Zaten hakikatte bütün o devr-i i'tisâfin en müteneffiz, hatta Maximilien Robespierre'den bile müteneffiz bir âmili Louis Antoine Léon de Saint- Just oldu. Girondinlere en önce savletle hücum eden o idi. Lakin Georges Jacques Danton gibi bir gazenfer-i ihtilâli de yere seren o oldu. Nihayet Thermidor muhâcemesini bile o açtı. Yine Maximilien Robespierre'in eser-i za'f olarak o gün bir sekte-i hezîmete uğramayaydılar, bu şîrzeme-i ifrât Convention'dan bütün muhâsımlarını meydân-ı siyâsete gönderiyorlardı. Hâkimiyet-i mutlakalarına ilâ-nihâye takvît veriyorlardı.

Bu nutk-ı müdhîşin tesiri hayret-engîz oldu. Bazı yerleri bir nebze çocukcasına idi. Mesela “Louis, bir Catilina'dır.” gibi... Lakin o kusurları görmeye kimsenin takati yoktu, herkesi başka bir korku almıştı.

Louis Antoine Léon de Saint-Just'ün tarz-ı hitâbeti katîâne idi. Her hareketi ifrâtan, taassubtan bir nişane idi. Sözleri ok gibi ciğere işliyordu, âdeta ölüm kokuları saçıyordu. Lakin ne garip bir tezattır, bu sözler, böyle bî-rahmâne sözler gâyet rakîk, hatta kadınlığı andırır derecede rakîk bir ağızdan çıkıyordu.

O mavi gözlerin serdeliği, sabitliği olmasaydı insan o latif simayı bir erkek çehresine bile benzetmekte müşkilât çekerdi. Louis Antoine Léon de Saint-Just o derece vechen, beden narin idi. Etvâr-ı asîlânesiyle o rikkat-i tabîyyesini artırıyordu. Ancak alnı pek dar, kaşları pek çatık olduğu, âdeta saçları gözlerine yaklaştığı için simaca yine müstesni idi. Daima kabarık bir boyun bağı taşıyordu. Boynunu yakalığiyla da büsbütün kapıyordu. Böyle yaptığı için bazı düşmanları bu gencin boynunda uğurlar, şişler olduğunu rivayet ederlerdi, fakat hakikat öyle değildi.

Gururundan ya fitraten sertliğinden mi idi, ne idi? Louis Antoine Léon de Saint-Just ahlaken olduğu gibi cismen de demir gibi, câmid idi. Öyle dimdik yürüyordu, dönerken birdenbire bütün gövdesiyle dönüyordu. Şüphe yok ki kalben de öyle kapkatı idi. Lakin bu evzâ'-ı garîbesiyle gülünç değil, korkunç görünüyordu.

Mesela krallık aleyhinde o gazab-nâk sözleri söylerken Girondinlere nakl-i kelâm edince birdenbire öyle yekpâre onlardan tarafa teveccüh ediverdi. O keskin olduğu kadar katilâne nigâhıyla muhâsımlarının tüylerini âdeta ürpertti.

İşte Louis Antoine Léon de Saint-Just esasen bu tarihten itibaren, Teşrîn-i Sâni 1792, o meydân-ı heyecâna atıldı. 1767'de doğmuştu. Henüz yirmi beş yaşında idi. 1794 Temmuz'unda, Thermidor hâilesinde idam olundu, demek, yirmi ay kadar hükmünü sürdürdü. Convention'da böyle temeyyüz ettikten sonra selâmet-i umûmiyye encümenine girdi. Maximilien Robespierre'in sağ kolu oldu. Murahhas-ı mahsûslukla Şark'a, Şimal'e vilayetlere gitti. Hep geçtiği, gittiği yerlerde izini, eserini bıraktı. Krala karşı ne suretle hareket ettiyse muârizlarına da, kral taraftarlarına da öyle yaptı, öyle kıydı. Mülâyemet, merhamet nedir asla bilmedi. Aynıyla Maximilien Robespierre gibi mübhem, muğlâk bir bedâ-i âmâlin bî-amân bir muakkibi idi. Hep fazilet namına kan döküyor idi, lakin muttasıl döküyordu, muttasıl da dökmek fikrinde idi.

Mamafih Maximilien Robespierre gibi muhakkir-i menfaat idi. Münâfi'-i şahsiyyesini değil, şahsını bile düşünmüyordu. İbtidâdan intihâya, meydân-ı siyâsete yürürken bile o hasletini o civanmertliğini ispat eyledi. Hülâsa:

Müessir-i perde-i pûş-ı kibriyâ, âsâr-ı hayrette

idraki veleh verir bir garîbe-i fitrat idi. Nûr içinde zalâma, zalâm içinde nura müstağrak yaşıyordu.

Louis Antoine Léon de Saint-Just'un mahall ve veladeti Fransa'nın en sarp aksâmından biri, Nièvre vilayeti idi. Pederi bir zabıt, bir asker idi. Bir asker ki idâre-i sâbikanın en fedakâr hâdimlerinden idi. Senelerce çalıştıktan, çabaladıktan, dedikleri gibi, cephesiyle taşı deldikten sonra ufak bir rütbe-i asâlete nâil olmuştu. Böylece Louis Antoine Léon de Saint-Just sınıf-ı asâletten idi. O azim ve faaliyeti o pûlâd gibi fitratı da pederinden almıştı. Gayetle ciddi, son mertebe çalışkan idi.

Bilahire Reims'e tahsîl-i hukuk için gitti, fakat çok bir iş göremedi. Çünkü o devirde bu mektepler berbat bir halde idi. Louis Antoine Léon de Saint Just zaman zaman memleketine ailesinin yanına dönüyordu. Söylediği şiirlere bakılırsa o vakitler bir parça sefihâne, hevâperestâne bir hayat geçiriyordu, lakin çabuk kendini topladı. Ruhen âlî, şecî, fazla olarak bir azm-i hârik-ül-âde sahibi idi. Yükseklerle meyleyliyor, büyük işler görmek istiyordu.

Rivayet ederler ki bu ferzend-i ihtilâl daha Reims'de tahsilde iken yatak odasının duvarlarını beyaz beneklerle menkuş bir siyah örtü ile ihâta ediyor, pencereleri sıkı sıkıya kapıyor, bir nevi makbereye dönen bu hücreye kapanarak kendini ölmüş, ezmine-i kadîmeye karışmış farz ediyor. Zihnen, ruhen Roma'nın o meyyit-i muhteşeme-i kadîmleriyle meşgul idi. "Romalılarından beri dünya boş kaldı." diyor. O boşluğu doldurmaya can atıyordu.

Bu taşra hayatından kurtulmak, meydana çıkabilmek ümidiyle o devrin en maruf bir muharririne, Camille Desmoulins'e hemşehrîsi olduğu için müracaat eyledi. Fakat Camille Desmoulins büsbütün başka bir fitratta idi. Soğuk ve şımarık bulduğu o acîb-ül-ahvâl gence hiç yüz vermedi ve Romalılık taslamak, hatta şairliğe kapılmak gibi hallerle istihzâ etti. Fakat bir müddet sonra o Camille Desmoulinsleri, Georges Jacques Dantonları meydân-ı siyâsete gönderen en ziyade işte o zaman böyle istihfâflara uğrayan bu şâbb-ı garîb idi.

Louis Antoine Léon de Saint-Just böyle münfail, müteessir yine o uzletgâhında kaldı. Meçhûl, münzevî yaşamaktan müşteki idi. Herçi-bâd-âbâd maruf, hatta meşhur olmak istiyordu. Muttasıl Roma tarihini, Roma asârını okuyordu. Bazen

eline bir kamçı alarak kırlara çıkıyor, tıpkı Tarkan gibi otların kafalarını uçuruyordu. Kim bilir? Belki de bu kafaları, gâh Georges Jacques Danton, gâh Camille Desmoulins kıyas eyliyordu. Nihayet bir gün fırsattan istifade eyledi. Memleketine ait bir iş için Maximilien Robespierre ile muhabereye girişti. Ulüvv-i cenâbını, ne derece istihkar-ı menfaat eylediğini gösterdi. O server-i ihtilâlin gözüne girdi. Sırf o sayede henüz yirmi dört yaşında iken hilâf-ı usûl Convention’a azâ-yı intihâb olundu.

Maximilien Robespierre de böyle bir muayyen arıyordu. Yine o vilayetin erkânından Marquis de Condorcet’yi hiç sevmiyordu:

Rencide olur dide-i huffâş ziyâdan

Camille Desmoulins’dan ise pek emin değildi. Louis Antoine Léon de Saint-Just’ü fikrine, tab’ına, emeline muvafık buldu.

İşte o meclis-i kebîr-i millînin öyle dehşet içinde ilk nutk-ı müdhîşini dinlediği genç böyle bir muhitten, bu endişelerle, bu ibtilâlarla yetişmişti. Maximilien Robespierre’in delalet ve sahâbetiyle maksuduna erince ahlaken büsbütün tasaffî etmişti. O mâzî-i sefâhatini hatırasından bile silmişti, atmıştı, başka bir insan olmuştu. Öyle aylarca, senelerce ihtirâs ile tahayyül ettiği Romalılık’ı o Roma hayatını kuvveden fiile çıkarmak, yaşamak istiyordu.

Louis Antoine Léon de Saint-Just böyle sâha-i siyâsiyyâta atılınca tabiatıyla geldi. Maximilien Robespierre’in nedimi, nedîm-i hâss-ı efkârı, pîr ü ef’âli oldu. Kinine, agrâzına iştirâk eyledi. Cumhuriyeti insafsızca temizlemek derdine düştü. Paris’in intihâbâtında Maximilien Robespierre’in iddia eylediği, Jacobinlerin mahfilinde tekrar ettiği vech ile Convention’u, o meclis-i kebîri Louis Antoine Léon de Saint-Just tasfiye eylemek fikrinde idi. Birinci defa bu meclise girerken her tarafa öyle mütecessissâne bakıyordu ki güya hangi azanın yaşayacaklarını, hangilerinin öleceklerini tertip eyliyordu. Bu niyetini o ilk nutkunu îrâd eylerken bile hissettirirdi.

Kralı itham ettiği esnada mecliste tehdit eyliyordu. Hem XVI. Louis’yi hem de bu hükümdarı mahkûm etmekte tereddüd eyleyecekleri muhakeme ediyordu. İtikadınca böyleleri Fransa’nın ittihadına hâil oluyordu. Çünkü bu ittihat kralın idamına vâbeste idi. Bu hükmü vermemek hükûmet-i mülûkâneye merbut olmaktan, cumhuriyetin tesisini samimi istememekten mütevellit idi.

Louis Antoine Léon de Saint-Just: “Kan, kan akıtmak hakiki vatanperverlerin alâmet-i fâırkasıdır.” demeye kadar varıyordu.

Fikren bu şiddet-i vahşiyânesiyle, o heyecân-engîz ifâde-i beliğasıyla, hele mütehekkimâne beyânât-ı katıasıyla Louis Antoine Léon de Saint-Just, daha o birinci hutbede sâmiîni baştanbaşa teshir eylemişti, âdeta çıldırtmıştı.

Şimdiye kadar o mecliste söz söyleyenler birer hatip, vâiz, mürebbi idiler, fakat bu mert merdüm-gürîz başka bir mahlûk-ı cibâr idi.

İbtidâ-yı emrde Girondinler bu gence o kadar ehemmiyet vermez gibi göründüler. Bir mektep kaçkını gibi muamele etmek istediler. Hatta Jacques Pierre Brissot -Vatanperver- unvanıyla neşreylediği gazetede şu satırları yazdı:

“Gençlikten mütevellit bazı efkâr-ı müfrite kale alınmazsa bu hatibin birçok sözleri cidden parlaktır. Kudret ve istidâdı istikbalde Fransa’nın a'lâ-yı şânına bâdi olabilir.”

İnkılâb-ı kebîrin bu rûkn-i meşhûru da aynıyla Georges Jacques Dantonlar, Camille Desmoulinsler gibi birkaç ay sonra bu müfrit, bu mutantan gencin kurbân-ı ta'nı olacağını hayale bile getiremiyordu, getiremediği için o muhakemeleri bol boluna yürütüyordu.

Hakikatte Louis Antoine Léon de Saint-Just bu efâzılın sandıklarından pek başka idi. Başka olduğunu da çok geçmeden gösterdi.

Kralın muhakemesini, mahkûmiyetini müteakıben Fransa o devre-i meşhûre-i i'tisâfa artık tepeden tırnağa girmişti, batmıştı. Maximilien Robespierre’in hükmü hûn-ı efşânına râm olmuştu.

Bu devir başlar başlamaz ricâl-i ihtilâl öyle müttefikane yalnız muârizlerini, kral taraftarlarını mahvetmekle uğraşmadılar, birbirini yemeğe de kalkıştılar.

Convention, inkılâb-ı kebîrin üçüncü meclis-i millîsi tecemmu' ettiği zaman safha-i siyâsiyyâtta başlıca üç fırka vardı: Bir yandan Fransa’dan bir ıklîme, Gironde’e nispetle Girondinler dedikleri fırka ki esasen taşra mebuslarından mürekkep idi. Bir yandan ise La Montagne “Dağ” denilen gürûh ki o da ekseriyetle Paris’in müntahiblerinden müteşekkil idi. Arada Le Marais namıyla renksiz bir hizb-i mutavassıt mevcut idi.

Bu üç fırkadan ikinci belki adeden en azı idi. Fakat Paris’in murâd-ı mümessili olduğu için müthiş bir şîrzime idi. Öbürlerini âdeta silmek, süpürmek istiyordu. Esasen birbirinden büsbütün ayrı üç kutbu ihtiva eyliyordu: Georges Jacques Danton, Maximilien Robespierre, Jeaqn-Paul Marat...

Bu kutuplardan her biri başka başka peyklere mâlik idi:

Camille Desmoulins, büyük bir muharrir sûtûde-sîret, Fabre d'Églantine, bir cihetçe meşhûr Jean de La Fontaine'i andırır bir edib Georges Jacques Danton'un hempâları idiler.

Louis Antoine Léon de Saint-Just ile total Georges Couthon da Maximilien Robespierre'in etrafında dönüyorlardı.

Jean-Paul Marat ise o murdar olduğu kadar zehir-nâk, tıpkı şahsını andıran kalemiyle, gazetesiyle yalnız başına bir kuvvet idi. Esâfil-i avâmdan külliyyetle taraftarlara mâlik idi.

Georges Jacques Danton gayzına, garazına değil, fakat Fransa'ya hizmet etmek için çalışıyordu. Öyle fenalık edemezdi, zulüm edemezdi; olsa olsa muslih, mazlûm olabilirdi. Jean-Paul Marat şahsı itibariyle ehemmiyetten, meziyetten âri idi. Tabaka-i ulyâ-yı nâs için bir kıymeti hâiz değildi. Zaten çok geçmeden melek-hısâl bir kızın hançer-i adline hedef oldu, cezasını buldu. Lakin Maximilien Robespierre, o meczûb-ı muhteşem, Louis Antoine Léon de Saint-Just gibi bî-pervâ bir mürid ile tabiidir ki o idarenin mihveri olacaktı, hükmünü gaddarâne icra eleyecekti.

Filhakika da böyle oldu. Aynıyla Maximilien Robespierre gibi Louis Antoine Léon de Saint-Just ne düşünüyordu? Evvel emirde meclis-i millîyi tasfiye eylemek değil mi? İlk cümlede vilayetleri merkezden ayırmak, adem-i merkeziyeti tervic eylemek ithamıyla Girondinler, inkılâb-ı kebîrin o erkân-ı mefâhiri vahşiyâne bir tarzda ortadan kaldırıldı, sûrî ve sahte muhâkemelerle sürü sürü meydân-ı siyâsete gönderildi.

İkinci bir hücumda Hébertistler gibi ufak tefek ahzâb mahvedildi. Filhakika bu cemaat aslen merdûd idi. Fenalıktan başka bir iş görmüyordu, lakin öyle olmaktan ziyade Maximilien Robespierre'in, Louis Antoine Léon de Saint-Just'ün meramlarına engel oldukları için bu kahra uğradı.

Üçüncü bir savlette ise Georges Jacques Danton gibi bir kudret-i muazzama arkadaşlarıyla beraber gaddarâne söndürüldü.

Nihayet bütün meclis, dolayısıyla bütün millet, bütün Fransa bir şîrzime-i kalîlenin hatta bir ferdin muradına, meramına münkad oldu. Bu fert zâhiren Maximilien Robespierre idi. Hakikatte Louis Antoine Léon de Saint-Just olmayınca

Maximilien Robespierre hiçti. O dâstân-ı fecî'in hakiki bir nâşidi, o mu'tesif-i ma'rûfun sağ kolu Louis Antoine Léon de Saint-Just idi.

Convention denilen meclis-i kebîr-i millî selâmet-i âmme ve emniyyet-i ûmûmiyye namlarıyla iki encümen teşkil eylemişti. Memleketi idare eden selâmet-i âmme encümeni idi ki çok geçmeden Maximilien Robespierre'in hükmüne münkad oldu. Louis Antoine Léon de Saint-Just de o encümene girmişti. Murâd-ı ma'rûfuna ermek için o vasıta ile elinden geleni yapıyordu. İrtica ile maznun olanları tevkif eylemek, muhacirlerin, yani kral taraftarı oldukları için Fransa'dan gidenlerin emvâl ve emlakini müsadere etmek gibi kanunları meclis-i millîye teklif eden, kabul ettiren o idi.

Bu meclisin bir itiyâdı da öteden beri vilayetlere bâhusus hududdaki ordulara me'mûriyyet-i mahsûsa ile murahhaslar göndermekti. Bu murahhasların nüfuzu vâsi' idi. Yaptıkları ise tarih-i inkılâb-ı kebîrde ekseriyetle pek hunîn sahifeleri doldurur. Louis Antoine Léon de Saint-Just bu nevi memuriyetlere müstesna bir ehemmiyet verdirdi. O nüfûz-ı murahhasını ise bir derece daha artırdı.

O kadar ki böyle astığı astık, kestiği kestik murahhaslardan bazılarının bazı vilayetlerdeki icraati pek sûziş-nâk-ı dastân-ı mezâlimdir... Bilfarz Vendée isyanını müteakıben Nantes'e giden Carrier'nin yüzlerce ma'sûmîn-i rehbanı nehre attırarak boğdurdu... Nantes magrûkları târih-i ihtilâlin en elîm menâkıb-ı ma'rûfasındandır.

Louis Antoine Léon de Saint-Just bizzat böyle murahhas saffetiyle iki defa hudûda, Şark ve Şimal ordularına gitti. Şark ordusuna gittiği vakit nisbeten itidal ile hareket eyledi, az şiddet gösterdi, ordunun maneviyatını artırdı, satveti iade eyledi. O memuriyeti müteakıben Paris'e dönünce Convention'a reis intihâb olundu.

O zaman münasebet geldikçe îrâd eylediği nutuklarda o emel-i ezeliyyesini temhîd eder durur. Gâh: “yeryüzünde aşk-ı fezâili, saadeti” neşretmekten bahseyler, gâh da “Saadet, Avrupa'da iyi bir fikirdir.” derdi. Hâsılı daima yükseklerde pervâz kılar. Bu sâika ile de öyle vicdanen pâk, rûhen saf görmediklerine saldırırdı. Evvelce farz ettiğimiz gibi Maximilien Robespierre'e mukavemet, muhalefet eden fırkaları Girondinlerden itibaren Georges Jacques Danton'a kadar düşüren, mahkeme-i ihtilâle, nihayet meydân-ı siyâsete sevk eden bütün bu âteşîn genç oldu.

Bu âteşin genç ki mesela Georges Jacques Danton gibi inkılâb-ı kebîrin bir mihr-i müşâ'şa'ını ahlaken pek sönük, her türlü seyyiâta, kana müstağrak, bu sâika ile de cezâ-yı i'dâma cidden müstahakk buluyordu.

O azm-i hûnrîzinde zaman zaman, ihtimaldir, sevk-i vicdân ile uğradığı tereddüdlerden Maximilien Robespierre'i bu şevk-i dilîrânesiyle Louis Antoine Léon de Saint-Just kurtarıyordu.

Devre-i i'tisâf hükmünü şiddetle icra eylediği sıralarda idi. Kral, kraliçe hep idam edilmişlerdi. Maximilien Robespierre o muhâlifîn-i izâmını, inkılâb-ı kebîrin bütün o mefâhirini, yukarıda nakleyledik, Girondinleri öyle feci bir sûrette mahveylemişti. Şimdi Georges Jacques Dantonlara, Camille Desmoulinslere saldırıyordu, fakat bu mücadelede bir tehlike melhûz idi. Çünkü sâha-i ihtilâlde başka bir mevki'-i mümtâz ihrâz eden bu ricâli düşürmek o derece kolay değildi. Georges Jacques Danton o arslan kafasına benzeyen başını mütehevvirâne kaldırıyor. Camille Desmoulins kalemini mühlik muhâcemelere hazırlıyordu, hatta ayaklanmıştı.

İşte bu esnalarda, 1794 senesinin şubatında idi ki Maximilien Robespierre hasta oldu. Ta 13 Mart'a kadar yatakta kaldı. İyileştikten sonra meydana çıktığı vakit gördü ki Convention ribka-i esâretinden kurtulmak; muârizlarına, Georges Jacques Dantonlara, Camille Desmoulinslere, Hébertlere meylelemek, hiç değilse rıfk ile muamele etmek üzere idi. O zaman azm ve şiddetini takındı. Me'mûriyet-i mahsûsa ile Şimâl ordusunda bulunan Louis Antoine Léon de Saint-Just'ü çağırırdı. Louis Antoine Léon de Saint-Just ki zaten ahvâle matla' idi. Avdet etmek, meclis-i kebîri-i millîde vazife başına geçmek için küçük bir işaret bekliyordu. O daveti müteakıb derhal geldi, kürsî-i hitâbete çıktı, mu'tâdı vech ile gayet şedîd'ül-meâl bir nutuk irâd eyledi.

Louis Antoine Léon de Saint-Just esasen Maximilien Robespierre'in tercümân-ı efkâr ve âmâli idi. Bütün muhâsımlarını silmek, süpürmek istiyordu. Bu nutkunda müsamahakâr, mutedil görünenleri hainlikle, fakat müfritleri bile tesâmuhla itidal ile itham eyliyor. Maximilien Robespierre'in de, kendinin de sevmediklerini, hoşlanmadıklarını ortadan kaldırmaya çabalıyordu.

“Artık i'tisâf değil, hayır, adalet ister.” diyordu. Fakat meclisi müsamahakârlıkla itham eyliyordu. Bir meclis ki Nantes’de yaptıklarını arz eylediğimiz Carrier gibi birçok zulme-i a'zâya mâlik idi.

Yine Louis Antoine Léon de Saint-Just “Mücrimler te'dîb olunmuyor.” dedi. Mamafih mahkeme-i ihtilâl muttasıl hükümler veriyor, fevc fevc biçareleri meydân-ı siyâsete gönderiyordu. Hal böyle iken mücrimlerin adem-i te'dîbinden bahsetmek bir başka mefhumu mutazammın idi. Öyle olduğu için de bazı erkân-ı meclisi âdeta ra'şelere düşürdü.

“Hey'et-i ictimâiyye tasaffî eylemelidir. Bu tasaffîye mani olanlar o heyeti ifsâd etmek isteyenlerdir. Bu müfsidler imhâ gerektir...”

Bir uzv-i ihtilâlin bast eylediği bu kaide vaktiyle engizisyonların da düstûr-ül-ameli idi. Onlar da din namına o kadar masum canları öyle gelişigüzel bu ümniyye, bu iddia ile yaktılar.”

Louis Antoine Léon de Saint-Just bu hutbesini şöyle bitirdi:

“İhtiyaç bir kavmi esaretle me'lûf kılar. İnkılâp henüz ahvâl-i medeniyyede âsârını göstermedi. Memleketin düşmanı olanlar o mülkte sâhib-i emlâk olamazlar. A'dâ-yı inkılâbın emlakini almalı, o bî-nasib evlâd-ı vatana vermeliyiz.”

Bu nutkun tesiri de bir mu'tâd-ı harikulâde oldu. İbtidâ-yı emirde ekseriyetle a'zâ-yı meclis, hususiyle o tehditlere hedef olanlar telaşa düştüler. O bast ettiğimiz düstura göre herkes kolay kolay itham olunabilirdi. Hiç kimse masun, masum kalamazdı. Çünkü vaktiyle hükûmet-i mülûkâneye az çok bir irtibat peyda etmiş olmak bir cürm teşkil edebilirdi. Bizzat Louis Antoine Léon de Saint-Just bile ibtidâ-yı inkılâbda neşreylediği şiirler ile mahkûm edilebilirdi.

Maximilien Robespierre, işte bu muayyen hass-el-hassın hamiyetle saltanat-ı i'tisâfına takvît verdi. O sayede yine o vasıta ile hep Louis Antoine Léon de Saint-Just'ü ileri sürerken evvela Hébert'e, Hébert'in gürûhuna hücum eyledi. Onları muhakeme ve idam ettirdikten sonra Georges Jacques Danton'a, Camille Desmoulins'e, hâsıl o zümre-i güzîdeye musallat oldu.

Hakikatte bu galebeleri, bu muvaffakiyetleri temin eden en ziyade Maximilien Robespierre idi. Maximilien Robespierre diyordu ki Louis Antoine Léon de Saint-Just o meşhur Saint Barthélemy hâile-i kıtâl-engîzini îka' eden IX. Şarl gibi bir fitrat-ı âteş-nâk-ı taassub idi. Bu mukayese bir dereceye kadar doğru idi. Louis Antoine Léon de Saint-Just o murâd-ı muallâkına ermek için cihanı kas kas kavurmaya bilâ-fütûr mahyâ idi. Zaten ekseriyetle meclis, erkân-ı meclis ahlaken

âlûde, fikren sahîf buluyordu; tasfiye eylemek istiyordu. Maximilien Robespierre'e meclûbiyyeti, muâveneti bu endişe ile idi. Fakat bu azmine bu emeline hâil olaydı belki o kutb-ı muhteşem bile Louis Antoine Léon de Saint-Just'ün tâ'ne-i zehr-nâkinden nefsinı kurtaramazdı.

Gençliğine, gençlikten münbais şiddet-i tab'ına tabiatının huşûneti delâlet eyledi. Fikrinin o mübhem lakin müessir temâyülâtına kalbinin o kuruluğu, kuraklığı inzîmâm etti. Henüz bahâr-ı şebâbını bitirmediği halde pek çok ömr-i kemâle, hereme erenleri bile hiç mesabesinde gören, âmâl-i bî-intihâsına birer bâziçe gibi addeden bu mahlûk-ı acîb o devr-i harikuladenin nev'i şahsına münhasır bir mahsulü oldu.

İnkılâb-ı kebîrin takriben bir buçuk sene kadar devam eden bu fasl-ı elîminde en ileri gelenlerden olmak itibariyle ekser müverrihler sırf Georges Jacques Danton, Maximilien Robespierre, Jean-Paul Marat'dan bahsederler. Fakat biz öyle hükmederiz ki Louis Antoine Léon de Saint-Just yukarıdan beri tasvire, tarife çalıştığımız o medhûl fakat parlak, fakat müessir endişe-i âmâliyle, o hûnhâr hilkat-i garrasıyla o zulmet içinde nur ile bu devr-i merdûd ve muazzamı daha mükemmel temsil eyler.

İbtidâdan arz eylediğimiz vech ile esasen XVI. Louis'ye dair îrâd eylediği nutk-ı meşhûr ile bu faslı o açmıştı. O tarihten itibaren gerek meclis-i millîdeki, gerek selâmet-i âmme encümenindeki, gerek ordulardaki ef'âliyle, akvâliyle en çok o devam ettirdi. Nihayet bizzat vukuna bâdi olduğu Thermidor fâciasıyla en ziyade o bitirdi.

Müverrihlerden biri Louis Antoine Léon de Saint-Just'e bir lakap veriyor: Azrail... Hakikaten Maximilien Robespierre'in icrâ'-yı hüküm eylediği o devr-i kasîrde o latif, sûreten latif genç o ef'âl-i kahramânesiyle âdetâ melek-ül-mevti andırır. Çünkü o derece fütursuzlukla canlara kıydı.

Vakta ki Maximilien Robespierre istibdâdını günden güne artırdığı için Georges Jacques Danton gibi Camille Demoulins gibi eâzım-ı ihtilâli de ortadan kaldırmak endişelerine düştü. Yine me'mûriyyet-i mahsûsa ile vilayetlerde bulunan Louis Antoine Léon de Saint-Just'ü bir mu'tâd-ı celb eyledi.

Artık halk bu devr-i i'tisâfdan usanmıştı. Bilhassa Georges Jacques Danton bu mezâlîme bir hatime vermek çarelerini düşünüyordu. Ekseriyetle meclis-i millî de bu fikirde idi. İşte Maximilien Robespierre efkâr-ı umûmiyenin bu meyl-i nevîninden korkuyordu.

Bu sâika ile der ki Louis Antoine Léon de Saint-Just kürsî-i hitâbete çıktı. Şu düsturu bast eyledi:

“Cumhuriyeti tesis etmek cumhuriyete muhalif neler varsa onları mahveylemekle olur. Mevkufların haline acıyanlar cumhuriyete karşı müttehimdirler. Çünkü fazileti sevmiyorlar, müttehimdirler. Çünkü devr-i i'tisâfî hitâma erdirmeye çabalıyorlar.”

Bu ibarelerden her biri Convention'un erkânından hiç değilse yirmi kelleyi düşürüyordu. Bu kellelerin en muazzamı Georges Jacques Danton'un ki idi.

30 Mart'ta ihtilal tarihi ile 9 Germinal'de her iki encümen de içtimâ eylediler. Bu içtimâide Louis Antoine Léon de Saint-Just dedi ki: “Şayet biz Georges Jacques Danton'u idam ettirmezsek emin olmalıyız, o bizi ettirir...”

Bu mukni' sözler ekseriyet-i a'zâyı heyecana düşürdü. Fasl-ı mahsûsunda göreceğiz. Bu karardan, bu müzâkereden haberdar olduğu halde maalesef Georges Jacques Danton kımıldanamadı, evine çekilmişti. Yeni evlendiği için aile hayatına dalmıştı, kapılmıştı... O gaflet içinde iken tevkif olundu. En ileri taraftarları da onunla beraber tevkif olundu. Tabii değil midir ki bu mertebede ricâl-i inkılâbın tevkifi meclis-i millîyi galeyana getirdi. O zaman Louis Antoine Léon de Saint-Just yine kürsî-i hitâbete fırladı. O tavr-ı nâdir-i kahiri ile Georges Jacques Danton'un aleyhinde müthiş, müessir bir nutk-ı îrâd eyledi. Fesâd-ı ahlâktan, sefâhatten ta kral taraftarlığına varıncaya kadar temhîd etmedik ithamât bırakmadı: “Krallığın son taraftarlarıdır ki kahrolunuyor. Telaşa mahal yok.” dedi.

Bu melek-ül-mevtin bir nigâhı o meclis titretmek, sözleri ise istediği cihete sevk eylemek için kâfi. Çünkü o mertebe sehr-engîz idi.

İşte Maximilien Robespierre en müteneffiz, en korkunç rakiplerinden de böylece Louis Antoine Léon de Saint-Just'ün himmetiyle kurtuldu. Kudret-i istibdâdını bir derece daha artırdı.

Louis Antoine Léon de Saint-Just o müesses devr-i i'tisâfın böyle fedakârâne muayyeni idi. Çünkü Maximilien Robespierre de ihtilâl-i hakikînin bir timsâl-i müşahhasını görüyordu. Bir timsâl-i müşahhas ki beş sene içinde güya beş

asır kadar yaşamıştı. Bütün o zamân-ı kadîmi hatıratıyla, menâkıbıyla nefsinde, fitratında cem eyliyordu, âdeta yaşatıyordu. Louis Antoine Léon de Saint-Just cumhuriyet için beslediği bedia-i âmâlden Fransa'yı uzaklaşmış buluyordu. Fakat öyle bulduğu için de kendi kendini idareden aciz, manevi olsa da mutlak bir hâkime, hâkimiyete muhtaç sanıyordu. Böyle bir fert ise ancak Maximilien Robespierre olabilirdi. Maximilien Robespierre ki o müttekiyâne, o saf hayatıyla, o ahvâl-i incizâbıyla bu mertebe-i bâlâda büyük bir istihkak gösteriyordu.

Mamafih böyle kalben, fikren müttehid olmakla beraber ilcâât-i vakayi' Louis Antoine Léon de Saint-Just'ü Maximilien Robespierre'den bile ayırıyordu. Mesela Georges Jacques Danton davasında en katî, en vahşiyâne hareket eden, yaptığını kemâl-i itmînân ile musîb gören, kanunu öyle ferîh, fahûr ayakaltına alan, en son kayd-ı kanûniyi eliyle çâk çâk ederek o mağdûrîn-i izâmı mahkemede hakk-ı müdâfaadan, ağız açmaktan bile bilâ-fütur mahrum eyleyen kim idi? Louis Antoine Léon de Saint-Just idi.

Hâlbuki Maximilien Robespierre tereddüd içinde tereddüd, zaaf üstüne üstüne zaaf gösterdi. Hakikati saklamaya kalkıştı, kalben teessüründen dem vurdu. Hâsılı fikrinin, fiilinin eri görünemedi. Louis Antoine Léon de Saint-Just böyle değildi. Georges Jacques Danton gibi inkılâb-ı kebîrin âdeta pîrini, bir peder-i muazzezini öyle ithamlarla eziyordu, ortadan kaldırıyordu. Çünkü maziyi büsbütün silmek, istikbali yeniden kurmak, ihtilale külliye başka bir istikamet vermek istiyordu. Georges Jacques Danton ise o şahsiyet-i müheyyicesiyle, haliyle bütün hayatıyla öyle bir azm-i ulvîye mahz-ı hâil idi.

Ölümü ne suretle telakki ettiği yukarıda arz ettiğimiz bazı menâkıb-ı şebâbından anlaşılan bu fitrat-ı garrâ o hâili çâk çâk etmekte hiç tereddüt göstermedi. Bu hırs iledir ki Georges Jacques Danton'un da, sâirlerinin de kanına o katiane, kakhârâne hutbelerinde o mertebe susamış göründü. Çünkü "İhtilâlleri yarım yanlış îka' edenler mezarlarını elleriyle kazarlar." diyordu.

Erkân-ı sâire-i inkılâb, hatta Maximilien Robespierre bile bu derece ileri gidemiyorlardı. Böyle sell-i seyf gibi katî, seyf kadar katî fikirler besleyemiyorlardı:

Louis Antoine Léon de Saint-Just'ün itikadınca:

"Cihân-ı kadîmi imha etmek lazımdır, lakin ölümden daha katî bir vasıta ile... Ölüm kifâyet etmez. Ölüm o cihânı yine yaşatır. Zilletle, tezlil ile o âlemi mahveylemek gerektir."

“Hukuk, ahlak, ihtilal yekdiğerinin mürâdifidirler. İnkılâbın muhalifi, mürteci ile ahlaksız bir insan müsâvidirler, aynı efrâddandırlar. Öyleleri yük taşımaya, yollarda taş kırmaya, amelîyyât-ı şakkaya gör ki mecbur, mahkûm olmalıdırlar. Ta ki zelil düşsünler, şâibe-i zilletle ilelebed lekelensinler, ölmekten beter bir hale gelsinler...”

Louis Antoine Léon de Saint-Just erbâb-ı esâlete, rehbâna, hâsılı bütün zümre-i irticâaya olduğu kadar ecnebilere de bî-amân idi. Onları Fransa’ya sokmak istemiyordu.

Selâmet-i âmme encümeninin diğerkânı tabii bu mertebe ifrâtı tecvîz eylemiyorlardı. Mesela yalnız: “Asilzâdeler ve ecnebler ne mevki’-i müstahkemede, ne de Paris’te ikamet edemez.” diye bir kanun ısdâr etmekle iktifa kılıyor, rahipleri bile o zümreye idhâl etmiyorlardı.

Louis Antoine Léon de Saint-Just böyle kararlara karşı: “Vay demek, düşmanı tesâhub ediyorsunuz. A'lâ, fakat emin olunuz ki karîben irtica sizi süpürür, götürür.” diyordu.

Maximilien Robespierre bile bilhassa dindarları, rahipleri dinsizlere karşı himaye eyliyordu. Lakin Louis Antoine Léon de Saint-Just’ün yukarıdan beri bast ettiğimiz fikirleri Maximilien Robespierre’den evvel hükûmet-i ihtilâliyenin, selâmet-i âmme ve emniyyet-i umûmiyye encümenlerinin a'zâ-yı sâiresini külli düşündürüyordu.

Bu esbâbı mebnî çok geçmeden o encümenlerde derin bir ihtilafın şiddetle zuhûr etmesi pek melhûz idi. Maximilien Robespierre ve Louis Antoine Léon de Saint-Just için daha birçok rüesâ-yı ihtilâli ortadan kaldırmak, ancak o sayede mevkilerini muhafaza ve takviye eylemek iktizâ ediyordu.

Fakat gerek meclis-i kebîr-i millî, gerek o encümenler için evvelce idam olunanların âkıbet-i fecîaları bir ders-i intibâh olmuştu. Bu sefer bu mütegalibenin kastetmek istedikleri adamlar tabii müteyakkız davranacaklardı, hayatlarını can havliyle müdafaa eyleyeceklerdi. Filhakika da öyle yaptılar. Maximilien Robespierre ve Louis Antoine Léon de Saint-Just yine bir vesile ile selâmet-i âmme ve emniyyet-i umûmiyye erkânından hatta meclis-i millîden birçok azayı bermû'tâd meydân-ı siyâsete yollamak isterken Thermidor hâilesinde bizzat o yolun yolcusu oldular...

İbtidâdan beri tasvir ettiğimiz hayât-ı husûsiyye ve siyâsiyyesinden de istidlâl olunmaz mı? Louis Antoine Léon de Saint-Just bir hayalperest, son derece hayalperest idi. Hakikatte ne mertebe meyyâl-i i'tisâf, gaddar ise hayalen o kadar müşfik, insaniyetperver idi. Hatta bu nokta-i nazardan Marquis de Condorcet'ye yaklaşıyor, öyle hikemiyâta düşünüyordu. Mesela ordularda, me'mûriyet-i mahsûsa ile tahkik ve teftiş için at üstünde gezerken cebinden daima üzerinde taşıdığı defterini çıkarıyor, bazı kayıtlar karalıyordu. O zaman önünde âdeta titreyen cezalılar daha ziyade havfa düşürüyordu. Onlar sanıyorlardı ki o kayıtlar ölüm kararları idi, fakat Louis Antoine Léon de Saint-Just bazı efkâr-ı hikemiyânesini yazıyordu.

Bu hikemiyâtın bu kısmı pek feylesofâne, müşfikâne idi:

“İnsan bazen cihandan, hatta nefsinden bile i'tizâle mecbur olur. Var emelini istikbale atfeyler. Seyyiât-ı hâzıradan münezzeh gördüğü ma'sûmîn-i ahlâfî sinesine basar. Hikmet-i şefkati gibi...”

Değil yalnız meclis-i millîde, selâmet-i âmme encümeninde bile Louis Antoine Léon de Saint-Just yalnız idi; kendi âleminde, kendi efkârıyla, endişeleriyle yaşıyordu. Hatta ordulara, tahkikata gittiği zaman bile öyle yapıyordu. Cezalıları evzâ'-ı bâridesiyle nefsine karşı haşyet ve hürmet içinde tutuyordu. Kudret-i askeriye'nin, seyf-i katı'nın misâl-i mücessemeleri addettiği için sevmiyordu, hiç sevmiyordu.

Ordudan âlüfte kızları kovmuştu. Askerin biri sevdiğini bir gün ziyade yanında alıkoymuştu. Böyle yaptığını da makam-ı iftihârda söylemişti. Louis Antoine Léon de Saint-Just o biçareyi kurşuna dizdirdi. Askerlere karşı her fırsatta böyle şiddet gösterdi. O âteşpâre-i inkılâbı zamanına böyle bî-amân kılan aşk-ı âtî idi. Güya ki zürriyet-i müstakbeleler için ihtilalin muhâfız-ı hakikîsi o idi. Sarp olduğu kadar vahşi, çetin bir adaya kapanmıştı. Mahal bir bedia-i âmâlin heva hevesiyle yaşıyordu. Cihan bu mu'tekif-i müteazzımın muhalifi, efkâr-ı zamâne bile muârızı idi. Encümen, a'zâ-yı encümen, hatta Maximilien Robespierre de muârızı idiler... O hududda, orduya gittiği vakit erbâb-ı asâletin aleyhine ısdâr olunan o kanunları mevki'-i icrâ'ya koymadılar...

Louis Antoine Léon de Saint-Just o cihân-ı ihtilâl içinde yalnız kaldıkça kalıyordu. Bu yalnızlık ona bir derece daha kudret, azamet veriyordu. Hükemâdan biri: “Metin bir insan daima yalnızdır.” dememiş miydi?

Bu tefsilattan sonra anlaşılmaz mı ki Louis Antoine Léon de Saint-Just'un Maximilien Robespierre'den başka -o da bir dereceye kadar- bu vâdî-i sa'b-ı ihtilâlde bir hemrâh bulmaması, erkân-ı sâire-i ihtilâl ile boğaz boğaza gelmesi bütün o müstesna fitratından, o mübhem, fakat ulvî temayülâtından münbais ve pek tabii idi.

Amme sanıyordu ki Georges Jacques Danton'un idamından sonra devr-i i'tisâf hatme bulacaktı. Louis Antoine Léon de Saint-Just o zaman meclis-i millîde îrâd eylediği nutk-ı müheyyicte öyle ima eylemişti. Fakat o hadiseden beri i'tisâf arttı, eksilmedi. Meydân-ı siyâsete gönderilenlerin adedi çoğaldıkça çoğaldı. Mahkeme-i ihtilâl şiddetini, zulmünü son dereceye vardırdı.

Maximilien Robespierre fasl-ı mahsûsunda tarif ettiğimiz, o Prairial kanûn-ı müdhişini birçok keşmekeşlerden sonra meclis-i millîye kabul ettirdi. Mevki'-i icrâ'ya koydurdu, fakat yine muradına ermedi. Çünkü bu sefer selâmet-i âmme ve emniyyet-i umûmiyye, her iki encümenin ekseriyet-i erkânıyla hatta kısmen de meclis-i millî ile büyük bir münakaşaya, münâzaaya tutuldu. Bu muhaliflerini de bermû'tâd imha etmek, mahkeme-i ihtilâle, idama sevk eylemek için hazırlandı. Zaten Louis Antoine Léon de Saint-Just'ü yine imdadına çağırmıştı...

Mevsim-i sayf, temmuz ayı hükmünü şiddetle icra eyliyordu. Derece-i harâret kırkı bulmuştu. 8 Thermidor'da Maximilien Robespierre meclis-i millîde selâmet-i âmme encümeninden Lazare Carnot gibi, Joseph Cambon gibi bazı a'zâyı mühimmenin aleyhinde şedîdü'l-meâl bir nutuk îrâd etti. Fakat meclisten muhalefet, bürûdet, mukavemet gördü, o gün muradına eremedi. O gece Jacobinlerin mahfil-i mahsûsuna, o merkez-i umûmîyye gitti. Aynı nutkunu tevsî' ederekten tekrar etti, büyük alkışlara nâil oldu... Artık bir gün evvel meclis-i millîden alamadığını bir gün sonra alacağına ümitlendi; mesûd, müsterih Champs-élysées'ye doğru gezmeye çıktı.

Aynı zamanda Louis Antoine Léon de Saint-Just o reîs-i dîlirini bu cidâl-i müdhişte daha dilîrâne bir tarzda takip eyliyordu. O da aynı endişe ile ertesi gün meclis-i millîde söyleyeceği nutku selâmet-i âmme encümeninin bir hücreinde hazırlamakla meşgul idi.

Oraya gece saat on bire doğru a'zâ-yı encümenden Jean-Marie Collot geldi. Jacobinlerin mahfil-i mahsûsunda, o merkez-i umûmiyyede Maximilien Robespierre'in gerek encümenden, gerek meclisten birçok aza için söylediklerini kemâl-i hiddetle anlattı. Kapının açık olmasından diğer odada Louis Antoine Léon de

Saint-Just'ü mütelâşiyâne yazı yazmakla uğraşır görünce tehevvrle isticvâba koyuldu. “İthamnâmemizi mi kaleme alıyorsun?” dedi. Hakikat öyle idi. Louis Antoine Léon de Saint-Just bilâ-fütur: “Yanılmıyorsun, evet, öyle...” diye cevap verdi. Sonra kindârâne Lazare Carnot'ya bakarak : “Seni de unutmayacağımdan emin ol. Hesabını mâhirâne gördüğümü bu sözleri işitince anlayacaksın.” dedi. O zaman Jean-Marie Collot hiddetine galebe çalamadı. O demir gibi metin, fakat soğuk gencin üzerine hücum etti. Mûcib-i ithâm bir kâğıt bulabilmek için ceplerini karıştırmaya kadar vardı. A'zâ-yı sâire araya girdiler. Louis Antoine Léon de Saint-Just o patırtılara rağmen hiç vakarını bozmadı:

“Rica ederim, beni rahat bırakınız. Nutkumu bir kere bitireyim. Yarın meclis-i millîye gitmeden evvel size okurum. O vakit fikrimi anlarsınız.”

dedi. Masanın başına çekildi. Bütün gece yazdı, yazdı... Hâlbuki ötede, diğer bir odada a'zâ-yı encümen münakaşa, mübâhase içinde boğuluyor, birbirini müâheze ediyor duruyorlardı.

Böylece:

İşte o gece sabaha erdi

O yaz sabahı rengîn idi. Güneş kâffe-i şa'ş'a'sıyla tulû eylemişti. Saat beşi bulmuştu. Louis Antoine Léon de Saint-Just masasından kalktı, kâğıtlarını topladı, erkân-ı encümeni bâridâne selamladıktan sonra çekildi. Tıpkı Maximilien Robespierre gibi tenezzüh için dışarı çıktı. Yarım saat sonra mübtehic, müftehir Boulogne ormanında atını koşturuyordu. Kırk sekiz saat sonra da öyle feci bir tarzda yine o süratle adem-âbâda gideceğini hatırına bile getirmiyordu. O gün yine şiddet-i harâret hidden efzûn idi. Uzaktan uzağa semada yıldırımlar dolaşıyordu. Encümen heyecan içinde idi. Telaş ve ızdırap ile Louis Antoine Léon de Saint-Just'ü bekliyordu. Louis Antoine Léon de Saint-Just ki arz ettiğimiz teferrüc-i müferrihten sonra doğrudan doğruya meclis-i millîye gitmişti. Encümene de şu tezkereyi göndermişti: “Kalbimi zedelediniz, soldurdunuz. Gideceğim, gönlümü meclise açacağım.”

Bu haberi alır almaz bütün a'zâ-yı encümen fena bir helecana kapıldılar, can havliyle meclis-i millîye atıldılar.

Dîvanhâne galeyan içinde idi. Bütün gece merkez ile sağ taraf müzâkerede idiler. Sağ cenahın –bakıyyet-üs-seyf-i ihtilâl– erkânı kendinden tarafa celbetmek için her şîrzeme, gâh tehdit gâh tebcîl gibi vasıtalarla müracaat ederekten çalışıyordu.

Sâmiîne mahsus mahaller Maximilien Robespierre’in en azgın taraftarlarıyla dolu idi. Öyle saç, baş müzeyyen, mutarrâ arkada ise o marûf mavi elbise olduğu halde kapıdan içeri girdiği zaman o kutb-ı ihtilâl o taraflardan teheyhüclerle alkışlandı.

O sarı sitesiyle, o beyaz yeleğiyle, o hafif kurşuni poturuyla, yine öylece müzeyyen ve mutarrâ Louis Antoine Léon de Saint-Just de Maximilien Robespierre’i müteakıben geldi, kürsî-i hitâbete çıktı. Bütün gece o kadar külfetle, zahmetle hazırladığı nutku îrâda başladı. Lakin daha iki üç söz söyler söylemez muârizları tarafından susturuldu, o kürsüden cebren aşağı indirildi.

Meclis-i kebîr-i millînin, Convention’un bu 9 Thermidor namıyla iştihâr eden celse-i târihiyesini Maximilien Robespierre’in hayatını yazarken bir tefsîl-i bast eyledik.

İşte o gün, o müzâkerât-ı fecî’yi müteakıben Louis Antoine Léon de Saint-Just de Maximilien Robespierre ile ve diğerleriyle beraber tevkif olundu, mahbese atıldı, haric-i kanûn ilan edildi. Nihayet kırk sekiz saat kadar süren birçok dağdağalardan, kıyamlardan sonra başta bütün bu devr-i fecî’-i ihtilâlin o rûkn-i muhteşemi olduğu halde refikasıyla beraber bilâ-muhakeme yed-i cellâda teslim kılındı. Fakat aynıyla yaşadığı gibi merdâne ölmeyi bildi. Kellesini ecel taşına koyarken o dimdik vaz’ını, o keskin vakarını bir lahza olsun gâib etmedi. Fikren bülend olduğu kadar kalben de necib, müşfik bir müverrih, adıyla sanıyla o koca Jules Michelet, bu hâtıme-i fecâyı naklederken diyordu ki:

“Louis Antoine Léon de Saint-Just çoktan beri ölümü, istikbali kucaklamıştı. Öyle olduğu için de vakar ve şanıyla sadece öldü. Öyle bir vücut Fransa için zâiyattandır. Çünkü sırf şahsına mahsus bir azametle muttasıf idi. Tâli’a, tesadüfe hiç borçlu değildi. Kılıcı huzur-ı kanûnda lerze-nâk kılmak için daima kâfi derecede kudrete yalnız başına malik idi.”

İşte en korkunç ricâli bile bir cihetten bu derece şayan-ı tekrîm olduğu içindir ki Fransa ihtilâl-i kebîri târih-i âlemin her nokta-i nazardan yalnız pek müheyyic değil, fakat pek de büyük safhasını teşkil eyler.

3.4. Georges Jacques Danton

Georges Jacques Danton'un mahiyeti, edvâr-ı hayatı, gençliği, tahsili, mesleği, inkılâb-ı kebîrin ibtidâlarında yaptıkları, Cordelierler, Jacobinler, mahfillerinde nutukları, kralın Fransa'da hatt-ı hareketi, cumhuriyet için fikri. Champ de Mars hadisesine derece-i iştirâki, Londra'ya firari, avdeti, meclis-i beledîde müddeî-i umûmî muâvinliğine tayini, muharebeye dair reyi, meclis-i beledîde nutku, avama te'sîr-i nüfûzu, 20 Haziran kıyamı. — 10 Ağustos İsyanı ve Georges Jacques Danton, müdâfaa-i milliyye ve Danton, meclis-i millî ve Georges Jacques Danton. İsyanın neticeleri: Georges Jacques Danton'un adliye nezâreti'ne intihâbı, hizmetleri, meclis-i millîde hutbeleri, fitratı, âsârı, efâli, dâhilî ve hâricî siyasetleri Honoré Gabriel Riqueti de Mirabeau ve Léon Gambetta ile vech-i müşâbeheti a'dâ-yı vatana karşı yaptıkları, şecâati, meclis-i millîde en meşhur nutku, eylül kıtâli ve Georges Jacques Danton, üçüncü meclis-i millî ve Georges Jacques Danton, bazı mesâil-i mühimme, Georges Jacques Danton'un nezaretten infisâli. Mebusluğu, siyâset-i hâriciyyeye hizmeti, selâmet-i umûmiyye encümenine azalığı, Girondinler ve Georges Jacques Danton. — Devr-i i'tisâf, Georges Jacques Danton'un ikinci izdivacı, i'tikâfı, i'tisâfa dair efkârı, itirazâtı, Maximilien Robespierre ile zıddiyeti, gafleti, muhakemesiyle idamı, netice.—

Hiç şüphe yok ki her sâhib-i insâf için Georges Jacques Danton Fransa inkılâb-ı kebîrin pek mehîb bir simasıdır, ricâl-i ihtilâlin ser-bülendidir. Fakat min-cihetin o sâika iledir ki târih-i nokta-i nazarında uzun müddet en mağduru oldu. Kadr-i girânı hakkıyla bilinmeyenlerden idi. Esasen o inkılâbın muârizlarınca nâreva yere müstekreh iftiralara hayli zaman maruz kaldı, ancak bizzat kıymet-i hakikiyyesinden emin idi. Çünkü meydân-ı siyâsete gitmeden, idam olunmadan kırk sekiz saat evvel o mahkeme-i zâlîme-i ihtilâlin huzuruna çıktığı vakit:

“Ben Georges Jacques Danton'um. Yaşım otuz beştir, ikametgâhım yarın adem olacaktır. Namım kâ'be-i târihte kalacaktır.”

dedi. Öyle ecelle pençeleşirken bile her hal ve kaliyle istikbâl-i ebedîsine itimadını gösterdi.

Filhakika vakta ki inkılâb-ı kebîrin yavaş yavaş sahâif-i târihe geçti. Ricâl-i inkılâbın mahiyetleri ihtirâsât-ı şahsiyyeye, iftiralara, rivayetlere değil hakaik ve vesâik-i tarihiyyeye nazaran muhakeme olunmaya başladı. Georges Jacques Danton

birdenbire parladı, Fransa'ya, Fransızlık'a başka bir revnak verir bir bârika-i dehâ olarak parladı.

Hippolyte Adolphe Taine gibi inkılâbı da, ricâl-i inkılâbı da sevk-i ictihâd ile sevmeyen bir müverrih Maximilien Robespierreleri, Jean-Paul Maratları, Louis Antoine Léon de Saint-Justleri hep batırdığı, hiç değilse cinnetle ve cenâbetle itham eylediği halde Georges Jacques Danton'u kısmen takdir etti. Şu suretle tasvir eyledi:

“Georges Jacques Danton asla meczûb değil. Bilakis en selim bir fikre, hatta bir kudret-i siyâsiyyeye mâliktir. O mertebe mâliktir ki bu cihetçe gerek muârizlarından gerek hempâlarından hiçbirine benzemez. Bütün ricâl-i ihtilâl-in içinde ise ancak Honoré Gabriel Riqueti de Mirabeau ile hem-kevkebe olur. O kadar büyüktür, büyük bir dehâ-yı acîbtir, dehâ-yı nâgehândır.”

Albert Sorel ise âlemde insanların bile en munsifi, mutedili idi. Kalben de, fikren de necâbete, şefkate meylederdi. Georges Jacques Danton için der ki:

“İnkılâb-ı kebîr –ma'nâ-yı hakikîsiyle– üç insan yetiştirdi: Krallıkta: Honoré Gabriel Riqueti de Mirabeau, cumhuriyette: Georges Jacques Danton, imparatorlukta: Napoléon Bonaparte.”

Filhakika bu üç deha Fransa'nın ikbal ve i'tilâsına dair o devr-i müheyyicde bile en yüksek düşünenlerden idi.

Müverrihîn-i zamaneden en ziyade François Victor Alphonse Aulard'dır ki; Georges Jacques Danton'un takdîr-hâmıdır; hayatı kâffe-i dakaikiyle vesikalara müsteniden en mükemmel o yazdı. Aleyhindeki o günâ gün iftiraları yine o reddeyledi. Hâsılı Maximilien Robespierrelere, Honoré Gabriel Riqueti de Mirabeaulara, Louis Antoine Léon de Saint-Justlere, bütün o gürûh-ı meczûbuna her cihetçe hiç benzemediğini hep o isbat etti. Öbürlerinin gibi Georges Jacques Danton'un ömrü de kasîrdir. Otuz beşinci sâlinde söndü, söndürüldü. Ömr-i siyâsîsi ise dört, beş seneye varmaz. Çünkü inkılâb-ı kebîr ile yarım yanlış başlar. Hakikatte 10 Ağustos 1792 ihtilaliyle parlar. Bir sene kadar ya sürer ya sürmez mevkî-i iktidârdan çekildiğini müteakiben ise Georges Jacques Danton başta o rakîb, o hasm-ı cânı Maximilien Robespierre olduğu halde a'dâ-yı siyâsiyyesinin hedef-i gayzı olur, çok geçmeden idam edilir.

Bu derece az yaşamış, az hüküm sürmüş olmakla beraber târih-i inkılâb-ı kebîrin mühim bir faslını, müşa'şa' bir safhasını hususi ve umumi hayat-ı garrâsıyla dolduran bu âdemdir.

Böyle mücmelen, fakat vâzihan tarif edebilmek için biz bu hayatı üç kısma ayıracağız. Bu kısımlarda evvela ta ibtidâ-yı şebâbından itibaren 10 Ağustos 1792 kıyâmına, krallığın sukutuna, sâniyen o tarihten 1793 senesinin evâhiline, yani Georges Jacques Danton'un hayât-ı siyâsiyyeden bir derece ferâgatına, sâlisen ise o demden yevm-i i'dâmına kadar geçen müddetlerdir.

Georges Jacques Danton tıpkı Maximilien Robespierre gibi Fransa vilayetlerinden birinde orta halde bir aileden dünyaya geldi. Mükemmel bir tahsil gördü. Daha mekteb-i i'dâdinin son sınıflarında kudret-i hitâbetini göstermeye başladı. O derecede ki bazen hocalar, talebe zabt-ı nefis edemezler, Georges Jacques Danton'un ders tarzında kemâl-i belâgatle okuduğu hutbeleri alkışlardı. Latince'de vukufu, tettebbuâtı harikulade idi.

Ulûm-ı hukukiyyede ikmâl-i tahsil eyledikten sonra 1787'de Georges Jacques Danton dava vekili oldu, encümen-i vükelâ-yı da'vâya kabul olundu. O zaman arkadaşları bu münasebetle memleketin umûr-ı adliyye nokta-i nazarından ahvâl-i siyâsiyye ve ahlâkiyyesine dair Latince bir nutuk söylemesini ona musirrâne teklif eylediler. Bu teklif, yine Georges Jacques Danton'un tabiriyle “âdeta usturaların üzerinde yürümek” demektir. Öyle iken Georges Jacques Danton bu vazifeden yılmadı. O köhne tabirlere yeniden ruh vererek fikrini fasîh, belîğ ifade eyledi. Evvel emirde gerek memleketini sever bir vatandaş sıfatıyla, gerek böyle bir encümen-i erkân-ı adâletin azasından olmak mülâbesesiyle halin vehâmetini hükûmetin nazar-ı dikkatine arz etti. İtikatınca müthiş bir ihtilalin günden güne takrîb ettiğini söyledi. Şayet otuz sene kadar tecîl edilebilse bu inkılâbın müsâlemetle, terakkiyât-ı asra müsteniden husûle geleceğini ilaveten bildirdi. Hâttime-i nutkunda ise hâtifâne bir nidâ-yı mahf ile:

“Felâket-i ihtilâllere sebebiyet verenlere! Felâket-i ihtilâlleri yapanlara.”

dedi. Bu hutbe o zaman o meclisçe heyecanlara bâdi oldu.

Georges Jacques Danton bu tarihlerde maruf bir vekîl-i deâvî olabilmek, o sayede müreffehen yaşamak emel-i mutavassıtında idi. Büyükçe bir kahvehane sahibinin kızı ile evlenmişti. Mesut bir aile teşkil etmeye çalışıyordu, hatta bir nevi asâlet dâiyyesine bile kalkışmıştı. O zaman ismini asilzâdeler gibi Georges Jacques Danton diye bir alâmet-i mahsûsa ile yazıyordu.

Bu endişelerini, bu temâyüllerini vesile ederek muhalifleri Georges Jacques Danton'u para ve ikbal düşkünü, müflis, muhtaç bir fert gibi gösterirler. Hatta müverrih-i meşhûr Hippolyte Adolphe Taine bile yukarıda arz ettiğimiz vech ile dehâ-yı siyâsiyyesini takdir etmekle beraber Georges Jacques Danton için bu isnadâtı bol boluna temhîd eyler. Hâlbuki hakikatte o hayat pek nezih idi. O genç, fakat muktedir vekîl-i deâvî ne muhtaç ne de müflisti. Kayınpederinin muâvenet-i nakdiyyesiyle, ailesinin himmetiyle, hâsıl-ı vesâit-i meşrûa ile bir mevki edinmişti, çalışıyordu. Sırf alnının teriyle muradına ermek istiyordu.

“Şöhret afettir.” derler. Georges Jacques Danton da iştihâr edince hiç yoktan bütün o iftiralara hedef oldu. Öyle iftiralar ki devr-i ahîre kadar sahâif-i târihten bile bir türlü silinmedi. Hippolyte Adolphe Taine gibi müverrihlerin tasdikleriyle teyit eyledi. Çünkü şöhret hususiyle siyasiyâtta olursa daha berbat bir afettir.

Vakta ki inkılâb-ı kebîr parladı, Georges Jacques Danton ve o kudret-i ictihâd ile sâha-i siyâsiyyâta atıldı. Zaten ta ibtidâdan beri o fırtınanın geleceğini hisseylemişti. Hatta 1719'dan bir müddetçek evvel adliye nâzırının kendisine teklif ettiği bir me'mûriyyet-i mühimmeyi o sâika ile kabul etmemişti.

Malumdur ki Fransa inkılâbında Paris ahâlisi ekseriya hükmünü sürdü. Paris meclis-i beledîsi çok defalar hükûmeti de, meclis-i millîyide keyfine râm eyledi. Yavaş yavaş Paris mutad şubelere taksim olundu. Bu şubeler o a'zâ-yı müsellâha ile âdetâ birer kuvvet teşkil eyliyor. Yalnız umûr-ı belediyyeye değil, hükûmetin hemen her işine karışıyorlardı. En meşhûr eyyâm-ı ihtilâliyyeyi îka' edenler de onlar idi.

Bu nevi şubelerin ibtidâdan beri bir marûfu Cordelierler dedikleri mahfil idi ki 1789 teşrîn evvelinde Versailles'a doğru yürümek hareket-i isyâniyyesini esasen o vücuda getirmişti. Georges Jacques Danton da ona mensup idi.

İşte ilk defa olarak Georges Jacques Danton'u inkılâbın bu faslında, bu mahfil-i meşhûrun reisi olarak görüyoruz. Hatta bilahire mahkeme-i ihtilâlde söylediği vech ile o teşrîn-i evvel isyanına sebebiyet veren ilân-ı ma'rûfu da o kaleme aldı...

Georges Jacques Danton'un taht-ı riyâsetinde bu Cordelierler mahfili küllî iştihâr eyledi. Meclis-i beledîye muhtelif meselelerde şiddetle muhalefet gösterdi. Hatta Jean-Paul Marat'nın tevkîf-i ma'rûfuna bütün efradını toplayarak silah be-dest karşı geldiği zaman bu muhalefeti son dereceye vardiynordu.

Birçok müverrihlerin yazdıkları gibi 1789 değil, fakat 1795 senesinin evâilinde idi ki Cordelierler şubesinin murahhası saffetiyle Georges Jacques Danton meclis-i beledîye girdi, fakat o hizmette büyük bir iş göremedi, mezâyâ-yı şahsiyyesini gösteremedi, hatta efkâr-ı siyâsiyyece bile itidâldan ayrılmadı. Mesela kral XVI. Louis zamanın meşhur bir sanatkârına belinden yukarı bir heykelini yaptırarak meclis-i beledîye göndereceğini vaat eylemişti. Mecliste mukabeleten reisinin taht-ı riyâsetinde olarak yirmi dört uzvundan mürekkeb bir hey'et-i me'bûs ile hükümdara arz-ı şükrân etti. Fakat bu azadan biri bir müddet sonra aynı hükümdarı tahtından düşürmek isteyen ve nihayet de düşüren, krallığı cumhuriyete kalb eyleyen Georges Jacques Danton idi.

Meclis-i beledîde böyle aza iken Georges Jacques Danton yine Cordelierler mahfiline mensup idi. Bu mahfilin o meclis ile bütün münakaşasına iştirak ediyordu. Mahfili meclise karşı şiddetle müdafaa ediyordu. İşte bu esnalarda o meclise müdde-i umûmî muâvini intihâb olundu.

Cordelierler mahfili Paris ahalisine mahsus ve nüfûz ve ehemmiyetçe mahdûd idi. Hâlbuki Jacobinler namıyla tesis eden diğer bir mahfil bütün Fransa'ya ait, aza saffetiyle de en meşhûr ricâl-i siyâsiyyeye mâlik idi. Mesela Honoré Gabriel Riqueti de Mirabeau, Marquis de Lafayette, Maximilien Robespierre o zümreden idiler. Georges Jacques Danton bu esbaba mebnî Cordelierlerdeki mevkinin muhafaza etmekle beraber Jacobinlere de girdi. O kürsüden de kudret-i hitâbetini bütün Fransızlar'a işittirmeğe başladı.

Bilfarz 1791 Nisanı'nın ibtidâlarında Honoré Gabriel Riqueti de Mirabeau öldüğü vakit bir nutk-ı müheyyic îrâd eyledi. O hatîb-i izâmı göklere çıkardı, lakin kralı, krallığı, sarayı da tevbihlere, tehditlere boğdu. Mamafih henüz cumhuriyet taraftarı değildi.

Kari'lerimiz hatırlarlar ki 1791 senesinin evâsıtında kral XVI. Louis inkılâbın tevessüünden tevahhuş ederek ailesiyle beraber Fransa'dan kaçmaya tasaddî etmişti. Lakin daha Şark hududuna varmadan yolda Varenne'de tutuldu, maiyetiyle birlikte mahfûzen Paris'e getirildi.

O zaman, o senenin haziran ve temmuz aylarında Fransızlar'da fikr-i cumhuriyet yüz gösterdi. Marquis de Condorcet gibi bazı ricâl-i ihtilâl ve

Cordelierler mahfili bu fikrin ilk mürevvicleri oldular. Fakat Jacobinler, hatta Georges Jacques Danton yine o vakit bile cumhuriyetin muârızı idiler.

Mamafih Georges Jacques Danton 23 Haziran'da, Jacobinler mahfilinde XVI. Louis'yi ya cânî ya ebleh olmakla itham eyledi.

Cânî ise hal' edilmek iktiza eyler, fakat ebleh ise yine hükümdar olamaz. Bir nâib değil, bir hey'et-i vesâyet ister. Bu heyet-i meclis-i teşrî'den alınamaz. Vilayetler toplanmalı, birer mebus intihâb etmelidirler. İşte bu mebuslar on iki azadan mürekkeb olmak ve meclis-i teşrî' gibi her iki senede bir tecdîd olunmak üzere o heyeti tayin kılar.

Dikkat buyurulur mu ki Georges Jacques Danton bu teklifte cumhuriyet kelimesini telaffuz eylemiyor. İhtimaldir, o hey'et-i vesâyet dağılmadan evvel bilfarz Duke of d'Orléans'ı kral intihâb edebilirdi.

Yine bu tarihte Jacobinlerin bir içtimâinde idi ki Georges Jacques Danton yıldırım gibi Marquis de Lafayette'in aleyhinde gürledi. Kralın firarine iştirâkini ortaya koydu. Hala ne yüzle bu mahfile geldiğini sorarak generali mevkib-i millîden istifaya davet etti. Marquis de Lafayette bu ithamâta karşı cevaptan aciz kaldı. Şöyle böyle bir kaçamak yolu buldu, savuştu.

Bu hadiseden istidlâl olunur ki Georges Jacques Danton'un maksudu o zaman cumhuriyet değil idi, hatta krala karşı gazab-ı umûmîyi Marquis de Lafayette'in aleyhine çevirmek istemesi o fikre mübtenî idi.

Yine o sene 13 Temmuz'da Maximilien Robespierre cumhuriyetin manadan ârî bir kelime olduğunu beyan etmişti. Georges Jacques Danton ayağa kalktı, kralların fesat niyetlerinden bahsetti. Şahs-ı hükümdârının taaruzdan masûniyeti kaidesini cerh etti. XVI. Louis'yi masum göstermek fikrini kabul etmedi. Hülâsa bu iddialar da bulunanları şu suretle korkuttu:

“Meclis-i millî titresin. Ni'met-i hürriyete eren millet aynıyla o kahraman esâtirdir ki hayatına kastetmek isteyen yılanları ezdi. Bütün düşmanlarını mahvederken yapacaklarını yapardı.”

Filhakika bu lisan krallığa pek mülayim addolunamazdı. Lakin Marquis de Condorcetlerin, Cordelierlerin fikirleri gibi cumhuriyeti ayânen mürevvic değildi. Hülâsa esas itibariyle Jacobinler krallık, lakin Cordelierler cumhuriyet taraftarı idiler. Georges Jacques Danton ise ber-mû'tâd arada bir muslih-i mutavassıt idi.

Şekil 3: Georges Jacques Danton
1759-1794

Ali Kemal, **Ricâl-i İhtilâl** (Dersaadet: Matbaa-i İkdâm, 1329).

Esasen bu tavassuta bu hizmet sayesinde bütün vatanperverlerin müterakkileri zımnen bir itilaf akdeyletiler, tevîd-i fikr ettiler. Cumhuriyet taraftarları cumhuriyetten, krallık taraftarları da XVI. Louis'den vazgeçeceklerdi. Bu kral tahtından indirilecekti, muhakeme olunacaktı.

Jacobinler ile Cordelierler bu itilafı kabul eylediler, fakat meclis-i millî başka bir siyasete sâlik oldu. Kralın hukuk masûniyyetine dair cereyan eden müzakere Cordelierlerin, Jacobinlerin, Georges Jacques Danton'un fikirlerine muhalif idi. 15 Temmuz'da haber alındı ki meclis XVI. Louis'nin masumiyetine karar vermek üzeredir. O gece Jacobinlerde azadan biri bu karara karşı, kralın hukuk masûniyyeti aleyhinde bir muhızır yapılmasını teklif etti. Georges Jacques Danton ve Maximilien Robespierre bu fikri şiddetle tervîc eylediler. Bu celsede rivayete göre Maximilien Robespierre: "Kayser, hukuken masûn olduğu için katledildi." dedi. Georges Jacques Danton ise: "O masûniyyeti ilana cesaret eden haydutları katletmek icab eylerdi." mütâlaasını ilave kıldı.

Bu esnarlarda o mahfile Palais-Royal şubesinde 8.000 kişi namına bir hey'et-i meb'ûsa geldi... Bu heyetin reisi şiddetle XVI. Louis'nin aleyhinde idâre-i kelâm eyledi. Heyete refakat eden cemaat baştanbaşa teheyyüce tutuldular. Nihayet mahfilce yukarıda arz ettiğimiz muhızır teklifi kabul olundu.

16, 17 Temmuz'da binlerce halk Champ de Mars'ta toplandılar, o muhızır imzaladılar, fakat bu münakaşada galebe meclis-i millîde kaldı. Meclis-i millî ki XVI. Louis'ye dair o kararını ısdâr eyledi, Champ de Mars'ta toplananları da kuvve-i cebriyye ile dağıttırdı, hatta vurdurdu.

O sıralarda hükûmetçe gerek Georges Jacques Danton'un, gerek Jean-Paul Marat gibi, Camille Desmoulins gibi bazı rüesânın aleyhinde tazyikat başladı. Tevkif müzâkereleri bile ısdâr olundu. Georges Jacques Danton evvela kayınpederinin evinde saklandı; sonra memleketine gitti, öteye beriye sığındı, gizlendi. Nihayet yakayı ele vereceğini anlayınca Londra'ya kaçtı, iltica etti.

O zamana kadar Fransa'da hayli iştiâh etmiş olsa da Georges Jacques Danton memâlik-i ecnebiyyede pek maruf değildi. Hatta ihtimaldir, o zikrettiğimiz iftiralara mebnî sû'-ı ahvâl ile tanıtmış idi. Öyle bazı müverrihlerin dedikleri gibi bu seyahatte İngiliz ahrariyle iktisâb-ı muârefe edemedi, münasebetlerde bulunamadı. Fakat İngiltere siyasetine, İngiltere kemâlâtına az çok bir vukuf edindi. O sayede ise

siyâset-i hâriciyyece ihâtasını, ıtlâ'ını artırdı. O derecede ki bilahire iş başına geçtiği zaman tıpkı Honoré Gabriel Riqueti de Mirabeau gibi, Charles Mourice de Talleyrand-Périgord gibi bu vadide muvaffakiyet gösterdi, Londra hükûmeti ile daima itilaf, ittifak taraftarı kaldı.

Fransa eâzımı için İngiltere âdeta bir mekteb-i siyâsettir. İngiliz irfanıyla perverde olabilen Fransız ricâlidir ki evvel ve âhir vâdî-i siyâsiyyâtta en büyük mahâret gösterirler. Charles Mourice de Talleyrand'a olduğu gibi Georges Jacques Danton'a da hâricen parlak bir düstûr-ı siyâsî edinmek en ziyade bu marifetle müyesser oldu.

Mamafih Georges Jacques Danton pek az müddet, ancak iki ay Londra'da ikamet eyledi. Eylül evâsatına doğru meclis-i intihâba aza tayin olunmuştu. Paris'e avdet etti, ettikten bir iki gün sonra da cesurâne Jacobinler de isbat-ı vücûd eyledi, alkışlarla istikbal olundu... Fakat aleyhindeki tevkif kararı henüz geri alınmadığı için düşmanlarının tahrikâtıyla o içtimâya bir mübaşir geldi. Georges Jacques Danton'u tevkif etmeye kalkıştı. Velez ashâb-ı i'tidâlden mürekkeb olsalar da erkân-ı hey'et bu teşebbüsten galeyana geldiler. Georges Jacques Danton'a el dokundurtmadıktan mâadâ o mübaşiri hapseylediler.

Meclis-i millî muntahiplerin bu hareketini takbîh kıldı, lakin karar-ı sâbıkı icra ettirmeye de artık cesaret edemedi.

O esnalarda, 1791 senesinin evâhirine doğru birinci meclis-i millî ikmâl-i müddet eylemişti. İkinci meclis-i millî (Legislative) intihâb olunmak üzere idi. Georges Jacques Danton bu meclise aza olamadı. Kırk beş reyden ziyade kazanamamıştı.

Bu intihâblar XVI. Louis ile bir nevi itilâf fikrine müsteniden yapıldı. Paris'in muntahibleri ekseriyetle erbâb-ı i'tidâlden idiler, meclisin sağ cenahına intisab eylediler. Yalnız fikren müterakki bazı vatanperverlerin cüzi bir kısmı yine Paris'te intihâb edildiler. Lakin bu ekalliyetten sade Jacques Pierre Brissot ile Marquis de Condorcet kralın firarını müteakiben ilân-ı cumhuriyet için beyân-ı re'y eylemişlerdi, ancak şimdilik muvakkaten bu fikirden sarf-ı nazar eyliyorlardı. Mademki XVI. Louis ile Fransa'nın aralarında yeni bir vifâknâme akdolunmuştu, bu vifâkı mevkî-i tecrübeye koymak istiyorlardı. Georges Jacques Danton da bu fikirde idi, bu siyasete ittibâ' ediyordu.

Bir müddet sonra Paris'te başka türlü intihâbât vukua geldi. Meclis-i belediye bir reis, bir müddeî-i umûmî, bir de müddeî-i umûmî muâvini intihâb olunuyordu. Georges Jacques Danton reis olmadı, müddeî-i umûmî olmadı, yukarıda bi'l-münâsebe arz ettiğimiz vech ile müddeî-i umûmî muâvini oldu. Fakat bu intihâb-ı mehâfil-i siyâsiyyece, matbûatça büyük münakaşalara sebebiyet verdi.

Girondinlerin rüesâsından Jacques Pierre Brissot, Fransız Vatanperveri unvânıyla neşreylediği cerîde-i ma'rûfa da şu satırları yazıyordu:

“Georges Jacques Danton belediyeye müddeî-i umûmî muâvini tayin olundu. Bu intihâb Paris ahâlisinin idrâk-i selîmine şeref verir. Ne derece mebzûl, ne kadar musırrâne olursa olsun öyle kuru iftiralara ehemmiyet vermediklerini ispat eyler. Mevkî-i iktidârdaki fırkaya da gösterir ki fi'l-vâki' bir heyet-i intihâbiyyenin ekseriyetini ızlâl ve iğfal etmek mümkündür, fakat meclis-i ibtidâiyyeyi uzun müddet yine öylece ızlâl ve iğfal eylemek mahaldir.”

Lakin diğer gazetelerden biri daha Georges Jacques Danton'un nazedliğini işitir işitmez şöylece aksi tarzda bast-ı mütâlâa ediyordu:

Georges Jacques Danton'a rey vermek isteyenler var. Fakat râhat-ı umûmiyye öyle iktiza eder ki bu tasvir kuvveden fiile çıkmasın. Bütün isyanlarda, gürültülerde şiddet-i lisaniyla kendini gösteren bu adam esasen öyle sükûn ve i'tidâl-i efkâra muhtaç bir memuriyete sâlih olamaz.

Birçok gazeteler bu intihâbı sükûn ile geçıştirdiler, fakat Paris Havadisî şu sözleri söyledi:

“Heyet-i vükelânın her türlü fesatlarına rağmen Georges Jacques Danton belediyeye müddeî-i umûmî muâvini intihâb olundu. Artık istedikleri kadar desinler ki efkâr-ı umûmiyye hâl-i nez'idedir. Her bir kavmin nizâm ve intizâm-ı idâresini muhafaza ederek o efkârı tutmak mevkib-i millîye tertip eyler bir vazifedir.”

Marquis de Condorcet bu gazetenin cûzi bir müddetten beri başmuharriri idi. Fakat haberi olmadan o sütunlara geçen bu fıkradan fevk-al-hadd müteessir oldu, hiddetlendi. O tarihten üç gün sonra yine aynı sahîfede şu tekzibnâmeysi neşretti:

“Georges Jacques Danton ile hiçbir rabıtamız, asla muârefemiz olmadığı için son nüshalarımızdan birine derc olunan medâih-i ma'lûmeye taaccüb eyledik. Bu neşriyattan kat'an haberimiz yoktu. Fakat aynı hal birkaç defadır vâki olduğu için bir daha tekrar edecek olursa mukavelemizi münfesiha addeyler, icabınca hareket ederiz.”

Marquis de Condorcet vaktiyle meclis-i beledîde Georges Jacques Danton ile beraber bulunmamıştı. Bu muhakkarane sözlerden o hatîb-i avâmı o zaman hiç

beğenmediğini, hatta tanımak bile istemediğini gösteriyordu, lakin bir sene sonra hakiki bir hükûmet adamı kıyas ederek adliye nâzırı tayin ettirmek için elinden geleni yapacağını, hatta kalemiyle sahîfe-i havâdiste şiddetle müdafaa edeceğini hiç hatıra getirmiyordu.

Filhakika Georges Jacques Danton ihtilalin bu ilk faslında mezâyâ-yı hakîkasını gösteremedi. Fıtraten mutedil iken müfrit, hem de avamperestâne müfrit göründü. Şûrişin, isyanın, i'tişâşın aslen, iz'ânen muârızı idi, lakin Champ de Mars hadisesinde olduğu gibi en medhûl karışıklıkların muharriki addolundu. Zaten misâl-i ma'rûf değil midir?

Atarlar seng-i harâbı dıraht-ı mîvedâr üzere

Georges Jacques Danton o ricâl-i nevîn-i ihtilâlin içinde istikbalen, ikbalen parlamaya en müstaidd görünenlerden idi. İşte en çok o sâika ile her taraftan tecavüzlere, hususiyle iftiralara hedef oluyordu. Mesela bir aralık Honoré Gabriel Riqueti de Mirabeau ile yakından münasebette idi. Her iki tarafın fitrat ve meziyetleri nazar-ı i'tibâra alınınca böyle bir alaka pek tabii görülür. Mamafih bu münasebet bîçare Georges Jacques Danton için yakın vakte kadar insafsızcasına ithamâta bâdi oldu. Güya o da tıpkı Honoré Gabriel Riqueti de Mirabeau gibi saraydan, kraldan para, rüşvet almıştı.

Bu isnatlar mahz-ı bühtân idi. Çünkü evvel emirde hiçbir delile müstenid değildi. Derece-i sâniyede ise Georges Jacques Danton'un XVI. Louis'ye karşı ittihâz eylediği o bî-amân hatt-ı hareket öyle bir zilletten masumiyetine en parlak bürhân idi.

Fakat bütün bu bedâhetlere rağmen ta zamanımıza kadar o müfteriyât sahâif-i târihi doldurdu. En müdekkik müverrihler bile ekseriya sevk-i ihtirâs ile inkılâb-ı kebîre adâvet sâikasıyla içtihadlarında yanılarak o zalâma kapıldılar.

Ancak son devrin bazı müdekkikleri mevsûk olduğu kadar munsifâne neşriyât ile o iftiraların hakîkatini meydana çıkardılar. Georges Jacques Danton'un bazı taksîrât-ı siyâsiyesiyle beraber –kusursuz insan olur mu?– her türlü kemalâtını, hususiyle iffet-i ahlâkını ispat eylediler, hatta o devr-i müheyyicde siyaseten en az hata edenlerden biri olduğunu bile gösterdiler.

1791 senesinin evâhîrinde Fransa'yı işgal eden mes'ele-i uzmâ bazı devletler ile harp ya sulh idi. Birçok Fransızlar, kral hanedanının bazı erkânından itibaren asilzâdeler Fransa'yı terk ettilerdi, Almanya'ya ilticâ eyledilerdi. Avusturya'yı, Prusya'yı, bütün Avrupa'yı vatanlarının aleyhine sevk ediyorlardı. Çünkü o sayede inkılâba hâtime vermek; kralı, kraliçeyi pençe-i ihtilâlden kurtarmak istiyorlardı. Zaten İngiltere, Avusturya, hatta Prusya gibi devletler de artık Fransa'dan kuşkulanıyorlar. Lakin esasen o inkılâp sebebiyle değil, belki Fransızlar'ın Belçika'ya, Hollanda'ya, hâsılı huduttan hârice göz diktikleri için kuşkulanıyorlardı.

Tabiidir ki o devri teheyhüde bu muazzâmât-ı umûr ile bütün ahali, bütün erkân-ı ihtilâl meşgul idiler. Reyler muhtelif idi. Mesela Maximilien Robespierre muharebenin aleyhinde idi. Jacques Pierre Brissot ise şevk ile taraftarı idi. Georges Jacques Danton ber-mû'tâd ne kâmilin aleyhinde, ne de o kadar lehinde idi. Harpten korkmuyordu, fakat harp mülâbesesiyle kuvve-i icrâiyyenin ittihâz edeceği meslekten muhteris idi. Kraldan hükûmetten, nâzırlardan emin değil idi. 16 Kanûn-ı Evvel'de Jacobinler de bu meseleye dair parlak bir nutuk îrâd eylemişti.

Maalesef Maximilien Robespierre'in aksi olarak Georges Jacques Danton hiç nutuklarını yazmaz, saklamaz, hatta saklatmazdı. Zamanenin evrâk-ı hâvâdisini yarım yanlış ne zapt edebildilerse o hutbelerden ahlâfa ancak o parçalar kaldı. O parçalar ki her hale rağmen pek kıymettardır.

Muharebeye dair bu nutk-ı meşhûrunda Georges Jacques Danton diyor ki:

“Şayet mesele neticede muharebe edecek miyiz, etmeyecek miyiz bilmekten ibaret olaydı, “Evet, harp boruları çalacaktır. Evet, yed-i kakhâr-ı hürriyet o müstebiddleri birer birer düşürecektir.” derdim. Lakin mesele o değildir. Mesele, efendiler, ne zaman muharebeye girişeceğiz bilmektir. Her tarafı muvâzene ettikten sonra mevkimizi nazar-ı muhâkemeye almalı, ale-l-husûs bize teklif-i harb eyleyen kuvve-i icrâiyyemizin maksatlarını hadde-i im'ândan geçirmeli değil miyiz?

Bir harb-i umûmîden istifade ederek evvelce söylediğim gibi bir an evvel sûreten bize İngiltere kanûn-i esâsisini, lakin hakikatte İstanbul hükûmetini vermek ümidini besleyen bir gürûh-ı eşhâsa karşı müteyakkız davranmalıyız²³⁷. İsterim ki muharebe etmeliyiz, bize harp lazımdır. Lakin ondan evvel muharebeden tevakkî edebilmek vesâitini kâmilin müracaat eylemek iktizâ etmez miydi? “Fransa'ya Avrupaca müstahakk olduğu mevki-i mümtâzı istihsâl etmek için yegâne çare i'lân-ı harbdır.” diyen bu nâzırlar nazar-ı millette hüsn-i netîce meşkûk olduklarını nasıl hissetmiyorlar?”

²³⁷ Nous donner la constitution anglaise, dans l'espérance de nous donner bientôt le gouvernement de Constantinople.

Aulard: Etudes et Leçons t:4 p 179.

Georges Jacques Danton'un bu mütâlaaları musîb idi. Çünkü sarayın ve kralın i'lân-ı harbden umdukları belâ-yı ihtilâlden kurtulmak idi. Kuvve-i icrâiyye de bu fikre tabiatıyla hizmet ediyordu. Agleb-i ihtimâle göre Fransa mağlup olunca irtica tabii idi. İstibdat yeniden avdet edecekti.

Georges Jacques Danton böyle olduğunu bildiği halde muharebeye muhalefet etmiyordu. Çünkü millet esasen harp istiyordu, ancak Georges Jacques Danton bu harbi kralın değil, Fransa'nın menâfi'ine yapmak, o arzû-yı millîyi o suretle yerine getirmek istiyordu.

Hakiki bir hükûmet adamı bir murâd-ı umûmîye ne suretle olursa olsun mukavemet etmez, ederse ehemmiyetten, hükümden sâkıt olur, nüfuzdan düşer. Fakat o cereyân-ı makul bir mihvere sokmak için çalışır, Georges Jacques Danton'un bu meselede yapmak istediği gibi yapar. Mademki millet muharebe istiyor, muharebe olsun, lakin makbul bir tarzda olsun.

İşte ifrât ile, azgınlıkla iştihâr eden bu ferzend-i ihtilâl hakikatte bu derece mütenebbih hatta fikren mutedil, mülayim idi. O şiddet bir vasıta, fakat bu itidal, bir müntehâ, bir maksut idi.

Mesela meclis-i belediye birleştiği vakit Georges Jacques Danton'un söylediği nutka dikkat buyurulsun. Sûreten, lâfzen ifrâtın; sîreten, ma'nen itidal ile o derece telifi büyük bir maharet değil midir?

“Kanûn-ı esâsiyi müdafaa etmek için beni intihâb eyledi. Fakat o kanunun tatbikine mümânaat edenlere karşı efkârım ne olursa olsun, alenen beyan ederim ki vazifeyi ancak ahkâm-ı kanûniyyeye tevessül ederekten îfâ eyleyeceğim. Milleti sırf o suretle müdafaa, a'dâ-yı milleti yine öylece imha edeceğim.”

Georges Jacques Danton'un nutukları üslubunca, ekseriya pek büyük bir meziyyeti hâiz değil, ancak ma'nen kıymettardır. Zaten o hatîb-i avâmın kudreti esasen fikrinde, evzâ'ında, sözünde, hâsılı şahıs itibariyle sûret ve sîretinde idi. Mesela yine o hutbenin nihayetinde teheyyüce gelerek Georges Jacques Danton şu sözleri söylemişti:

“Hayatımı kâmilen bu millete vakfeyledim. Bu millete artık kimse taarruz edemeyecektir, kimse öyle kavlen ihanet eyleyemeyecektir.

Bu millet ki şayet aleyhinde teşkil eyledikleri ittifaktan vazgeçmezlerse bütün o zaleme yeryüzünü temizleyecektir. İşte bu milletin hayatını, hukukunu müdafaa etmek için lazımsa fedâ-yı

cân edeceğim. Çünkü emellerim i'tilâ'sına, ikbaline ma'tuftur. Çünkü onlara layık yalnız odur. O ki şecâatiyle, kemalâtıyla ebedidir.”

Şimdi bir kere o azim cüsse, o mehib çehre, o savt-i bülend, hâsılı o haşmet, bir de o mevki göz önüne getirilsin. Bu sözlerin o halka mertebe-i te'sîri, Georges Jacques Danton'un nüfuz ve emniyeti ancak o zaman anlaşılır... O devrin vak'a-nüvîslerinden biri dedi ki:

“Georges Jacques Danton o maruf sadâ-yı sâika-engîzleriyle, o vaz'-ı dilrânesiyle hukuk-ı milleti müdafaa etmek için lazımsa fedâ-yı cân edeceğim.” sözlerini söylediği vakit huzzârdan pek âteşin alkışlara mazhar oldu. Sâmiînden biri dayanamadı: “Ya biz, biz de seninle birlikte fedâ-yı cân edeceğiz.” diye bağırdı. Hatta a'zâ-yı meclisten biri böyle müzakerâta karıştıkları için usule riayeten sâmiînin tevbîh edilmesini istedi, fakat halt etti. Çünkü her cihetten yuhalarla takbîh olundu.

İşte bütün bu manzara her türlü safahâtıyla, dakayıkıyla tecessüm ettirilince der ki Georges Jacques Danton, “Nasıl o muhit avama husûl eyledi? Ne suretle derece derece yükseldi? Fikirlerini gerek aşağı gerek yukarı ne vech ile ilka eylemeye başladı?” Nihayet ne sebebe mebnî çok geçmeden ihtilalin bir kutb-ı muhteşemi olarak parladı, lakin parlayınca da bi'z-zarûre agrâz günâ günâ iftiralara, hasetlere âmâc kesildi, söndürüldü? Bu hafâyâ hep keşfolunur.

Kanûn-ı tabiat böyledir. Nasîreddin Şâh'ın dediği gibi:

Sâkî-i rûz-ı ezel yek cür'aî ber-hâk rîht

Tâk şüd, engûr şüd, mey şüd, nasîb-i yâr şüde

Ancak bu ricâl-i ihtilâle o inşîâllerden, o teâlîlerden sonra yâra bedel darağacı nasip olur.

Georges Jacques Danton meclis-i beledîde min-hays-i mecmû' üçüncü derecede bir memur idi. O kadar büyük bir ehemmiyeti hâiz değildi. Öyle iken bilhassa talâkat ve hitabetiyle hîn-i hâcette amirlerini, reîs-i meclisi, müddeî-i umûmîyi, muârizlara karşı mütecellidâne müdafaa eyledi.

“A'dâ-yı millet hürriyete taaruz etmeye cesaret edemedikleri için hürriyetin müdâfi'lerine muttasıl hücum eyliyorlar.”

dedi. Lakin gerek meclis-i beledîde, gerek Jacobinlerde o zaman en ziyade erbâb-ı i'tidâl hüküm sürdükleri için Georges Jacques Danton müfrit, avamperest addedilerek

hep gölgede bırakılıyordu. Sarayın, kralın aleyhine şiddetle yürüdüğü için de muâheze ediliyordu. Filhakika o da bir aralık kraliçenin Fransa'dan çıkarılması, kemâl-i hürmet ve emniyetle Viyana'ya iade olunması için bir kanun yapılmasını talep etmemiş miydi?

Hatta rivayet ederler ki saray erkânı bu tecavüzlerden telaşa düşerler. Bir lâhze bir hey'et-i müfrite-i vükelâya umûr-ı hükûmeti tefvîz etmek, dâhiliyye nezâretini de Georges Jacques Danton'a vermek istediler. Bu şayia o hatîb-i avâmın şerefine nâkîsa vermeye başlar. Bir müddet sükûta bâdi olur...

Bu hadiseye telmih eder gündür ki Georges Jacques Danton 15 Mayıs 1792'de Jacobinlerde îrâd eylediği bir hutbede: "Bir zamandır elîm bir sükût-ı ihtiyâr eyliyorum. Ta ki beni öyle harîs-i câh bir muharrik sanmasınlar." der.

Bu tarihlerde muharebe başlamıştı, fakat Fransa için fena başlamıştı, fena devam ediyordu. Bir müddet sonra o Girondinlerin teşkil eylediği hey'et-i vükelâ da düşmüştü. Artık saray ile, kral ile rüesâ-yı ihtilâlin evvelce arz eylediğimiz o itilâf-ı ma'rûfları bozulmuştu. Georges Jacques Danton açıktan açığa kralın da, sarayın da aleyhine de yürüdü. Haziran 1792'de bir mektubundan dolayı Marquis de Lafayette'i şiddetle tenkit etlemişti. Aynı zamanda kralı da o suretle muâheze etmişti. O kadar ki 20 Haziran isyanının bu nutuktan çıktığına hükmederler.

20 Haziran isyanı o binlerce halkın müsellahan saraya hücum etmeleri, girmeleri sonra yine öylece meclis-i millîye giderek vükelâ-yı ma'zûlenin tekraren tayinini istemeleri malumdur. Bu isyan 10 Ağustos isyanının âdeta pîşrevi oldu. XVI. Louis 20 Haziran'da yalnız tehdit, istihfâf edilmişti. 10 Ağustos'da tahtından indirildi, tevkif olundu.

Georges Jacques Danton öbür isyanı yapmadığını, yapmak bile istemediğini iddia eyledi. Bu münasebetle de meşru kıyımların taraftarı olduğunu söyledi. Meşru kıyamdan maksûd ne idi?

10 Haziran'da kralın bihakkın aleyhine yürümek için elde mükemmel bir vesile, bir senet yoktu. Ahaliyi o yolda teheyhyuce getirmek için bir fırsat isterdi.

Fransız hududundan galibâne içeri doğru giren Avusturya ve Prusya ordularının serdarı Braunschweig o esnalarda bir beyanname neşreyledi. Bu sayede aklınca XVI. Louis'yi sıyânet etmek istedi. Paris ahalisini şiddetle tehdit kıldı.

Bu beyanname başta Georges Jacques Danton olduğu halde kralın düşmanları için öteden beri bekledikleri fırsat idi. İşte onlar bu fırsattan istifade ederek 10 Ağustos isyanını yaptılar...

10 Ağustos isyanı, Fransa inkılâb-ı kebîrinin bir devre-i garrâsıdır. Kısmen siyeh-nâk olsa bile yine bir devre-i garrâsıdır. Çünkü krallığın sukutu, hükûmet-i avâmın ilk infilâkı demektir.

Şairin:

Yesseriü'l-mer'i an zehebü'l-leyâlî

Ve kâne zehâbihünne lehû zehâben

diye vasfeylediği leyâl-i hüsrândan birinin seherinde idi.

Hiç öyle gecenin hayr umulur mu seherinden?

Tuileries sarayında kralın kızkardeşi Madam Élisabeth kafasını kaldırmıştı. Marie Antoinete'e "Hemşire, geliniz, tulû'-i seheri görünüz." dedi. Kraliçe bir sabah latif sayfın, o pembe semasında hükûmet-i mülûkânenin son tulû'unu temaşa eyledi. Kral uyumaya gideceğini söyledi... Aynı zamanda Georges Jacques Danton dâire-i belediyyeyi yed-i zabtına geçiriyor, 10 Ağustos isyanını ika' eyliyordu.

Umumiyetle müverrihler bu isyanı o hatîb-i avâmın yaptığını söylerler. Hakikatte o olmasaydı, yine o isyan olacaktı. Georges Jacques Danton o hareketi vücuda getiren kitle-i efrâdın bir cüzi idi.

1789 ihtilalini kim yaptı? Jacques Necker mi ya Honoré Gabriel Riqueti de Mirabeau mu? 1830'u Louis Philippe mi? 1848'i Roland mı? Hülâsa 1870'i Léon Gambetta mı? Hayır, bütün o ricâl ancak o ihtilalleri yapanların biri, birer rüknü idiler.

Georges Jacques Danton 10 Ağustos isyanının hakiki bir mürevvici, nihayet bir sâni' oldu. Çünkü arz ettiğimiz vech ile bilhassa muharebe başlayalıdan, hususiyetle öyle fena bir tarzda devam edeliden beri vatanın selameti için kralın hal' edilmesine, hükûmetin değiştirilmesine taraftar idi. Bu fikrini ricâl-i sâire-i ihtilâle kabul ettirmek için ne lazımsa yapıyordu. Diğer cihetten gizli ve ayan her türlü vasıtalarla da efkâr-ı âmmeyi o yola sevk eyliyordu.

25 Temmuz'da meclis-i millî bütün şubâtın daimi surette içtimâlarını taht-ı karara almıştı. Bu şubelerden biri, Palais-Royal pek mühim idi. Georges Jacques Danton bu şubeden idi.

İşte 30 Temmuz'da o hatîb-i avâmın ilkaâtıyla o şûbe-i hukuk-i siyâsiyyeyi ale'l-ıtlak bütün Fransızlara bahşeyledi. Zengin, fakir, eâlîden, eâdîden kâffe-i efrâd milleti, vatanı müdafaaya davet eyledi.

Surette basit görünen bu muamele hakikatte büyük bir ehemmiyeti hâiz idi. Re'y-i âmme usulünün Fransa'da tesisi, inkılâb-ı kebîrin hâkimiyet-i âmmeye doğru en derin teveccühü demektir.

Bu hadiseye binaendir ki 10 Ağustos isyanı yalnız XVI. Louis'yi tahtından indirmiş olmadı. İnkılâb-ı kebîre büyük bir hatve daha attırarak Fransa'yı hükûmet-i avâma da sevk eyledi.

Georges Jacques Danton'un bu muameleden maksudu bir yandan tarih-i millîye, te'sîr-i külliyesine kail olduğu o hükm-i inkılâbı icra eylemekti. Lakin bir yandan da şimdiye kadar istihfâf, hatta 1791 kanun-ı esâsiyle de istihkar olunan avâm-ı nâsı efkârına, âmâline kazanmaktı.

Yine Palais-Royal aynı şûbe-i ihtilâldir ki mevkib-i millîye mahsus erkân-ı harbiye heyetinin dağılmasını meclis-i millîden talep eyledi. XVI. Louis'nin tahtını başka bir darbe-i tezelzüle uğrattı. Çünkü mevkib-i millî kralın yegâne muhafızı idi.

Georges Jacques Danton krallığın sukutuna, 10 Ağustos hareket-i isyâniyyesine dair bütün bu istihzârâtın âdetâ ruhu idi.

Fakat bu yukarıda naklettiğimiz bir hâdise-i ma'rûfa vâki' olmayaydı bu tedârükâtın o derece tesiri olmazdı. O isyan öyle kolaylıkla husûle gelmezdi.

Lehistan taksimi gibi bazı hafî endişelere mebnî Fransa'ya pek yarım yanlış bir arzu ile hücum eden Prusya ve Avusturya ordularının serdarı Braunschweig Fransız muhâcirîn asâletinin telkinâtıyla inkılâb-ı kebîr hükûmetini hiç hükmünde tutuyor; sühûletle mağlup, mahkûm eylemeyi ümit ediyordu. İşte yine o sâika, bu ümit ile bütün Fransızlara, bilhassa Paris ahalisine hitaben huduttan bir beyanname neşreyledi. Bu beyanname malumdur, tarihlerde mesturdur.

O zaman Fransa'da bulunarak hadisâtı günü gününe sebt eden bir Amerika sefiri bu vesikayı şöyle hülâsa eyler:

“Hepiniz aleyhime dönünüz. Çünkü hepinizin aleyhinizdeyim. Şiddetle mukavemet ediniz. Zira artık başka ümidiniz yoktur.”

Filhakika böyle idi, değil sade erkân-ı ihtilâl, hatta inkılâba en mutedil bir tarzda iştirak eden bütün Fransızlar için bu düşmana karşı müttehiden, cansiperâne müdâfaa-i nefis eylemekten başka bir çâre-i necât olamazdı. O beyanname o mertebe katı', kahhar idi, öyle gâfilâne, eblehâne yazılmıştı. Surette de kralı, kral handanını sıyânet ediyor, hakikatte mahveyliyordu.

Artık a'dâ-yı vatanla bu derece alenen tevhid-i âmâl eyledikten sonra o saltanat beka bulamazdı, o taht kaim olamazdı. Öteden beri cumhuriyeti özleyen Marquis de Condorcet bu beyanâtı görür görmez: “Oh! Kurtulduk.” demişti.

3 Ağustos'da yine Georges Jacques Danton'nun tahrikiyle meclis-i beledi reisi Jérôme Petion Villeneuve kırk sekiz şu'be-i ihtilâlin imzaladığı bir mahzar ile meclis-i millîden XVI. Louis'nin hal'ini istedi.

Rüesâ-yı isyâna bu cesareti veren şu idi ki yardımlarına Marsilya'dan altı yüz vatanperver gelmişlerdi. Onlar Paris halkıyla beraber o şûrişi îka' eylemeye, krala, saraya hücum etmeye müheyyâ idiler.

Georges Jacques Danton bu hazırlıklardan sonra bir müddetçek gaybûbet kıldı, memleketine gitti. Bilahire taht-ı muhâkemeye alındığı zaman mahkeme-i ihtilâlde bu gaybûbeti izah için dedi ki:

“10 Ağustos isyanını hazırladım, sonra bir lahza-i memleketime gittim. Bir ferzend-i müşfikim. Ne olur olmaz, valideme veda etmek, işlerimi yoluna koymak istedim. Şahitler vardır, beni orada gördüler...”

Bu hareket Georges Jacques Danton'un hem necâbet-i kalbine hem de i'tidâl-i demine, şecâat-i fikriyyesine delâlet eyler. Çünkü 10 Ağustos isyanının neye müncer olacağı o kadar malum değildi. Kral taraftarları muvaffakiyyet-i karîbelerinden ihtilâli de, erkân-ı ihtilâli de yakında ezeceklerinden, mahvedeceklerinden alenen bahseylıyorlardı.

Meclis-i millî ne yapacağını bilmiyordu, kralı hal' etmeye cesaret edemiyordu. Kanûn-i esâsî XVI. Louis'nin inhilâ'ına sebebiyet veren hâlâtı yazıyordu, fakat onların içinde Fransa'nın düşmanlarıyla münasebatta bulunmuş olmak keyfiyeti yoktu.

Hâsılı, rüesâ-yı ihtilâlin ellerinde kraldan kurtulmak, vatani tehlikeden kurtarmak için böyle bir isyana tevessül etmekten başka çare kalmamıştı.

Georges Jacques Danton memleketinden gelir gelmez isyan alenen başladı. Ne suretle vukua geldi, marûftur. 9 Ağustos'da umûm şubeler meclis-i meşrû'-ı beledînin yerine kaim olmak, o vazifeyi deruhte eylemek üzere üç murahhas tayin ettiler. Onlar da gittiler, o mevkiye geçtiler. Meclis-i sâbıkdan yalnız reis ile müddeî-i umûmîyi, bir de müddeî-i umûmî muâvini Georges Jacques Danton'u alıkoydular.

Ertesi günü 10 Ağustos'da kavga başladı. XVI. Louis meclis-i millîye ailesiyle beraber ilticâ eyledi. Usât cebren Tuileries Sarayı'na girdiler, kralın müdâfilerini öldürdüler.

Meclis tazyik-i ahâli ile hükümdarın hal'ini değilse de te'cîl-i saltanatını taht-ı karâra almaya mecbur oldu. Henüz cumhuriyetten bahs olunmadı. Galipler bu karar ile iktifâ kıldılar, zaferlerinin semerelerini iktitâfa başladılar... Meclis-i beledî kâmilin asilerin eline geçti, hükmünü keyfe mâ yeşâ icraya koyuldu...

Ağustos isyanında Georges Jacques Danton ne yaptı? Ne iş gördü? Çünkü o tarihten itibaren bir ehemmiyet-i uzma kazandı. Âtîde arz edeceğimiz vech ile meclis-i millîce adliye nezâretinde, fakat bir nevi başvekillik tarzında adliye nezâretine ref' olundu.

Bilahire mahkeme-i ihtilâlin huzurunda cumhuriyete hizmetini, o suretle de masumiyetini isbat etmek isterken 10 Ağustos leyle-i isyânına dair Georges Jacques Danton dedi ki:

— O gece asla uyumadım. Meclis-i beledînin müddeî-i umûmî muâvini idim, lakin Cordelierlerin mahfilinde bulunuyordum. Meclis-i beledînin bize gönderdiği nâzır Jean-Baptiste de Fleuriot-Lescot'ya nakus-ı isyanı çalmak üzere olduğumuzu söyledim. Bütün bu hareketleri tertip, zamân-ı hücumu tayin eyledikten sonra bir asker gibi bir yatağa elbisemle uzandım. Beni vukuattan haberdar etmelerini de adamlarıma tenbih eyledim. Saat birde kalktım, dışarı çıktım, meclis-i beledî idi, isyana geçmişti. Antoine Jean Galiot Mandat'nın aleyhinde idam kararını verdirdim. Çünkü ahaliye karşı silah atmak emrini askerlerine veren o idi.

Antoine Jean Galiot Mandat mevkib-i millînin umumi kumandanı idi. O esnarlarda dâire-i belediyyedeki hücre-i mahsûsasında bulunuyordu. Filhakika Georges Jacques Danton o daireye geldikten sonra odasına giderek Antoine Jean Galiot Mandat'yı yakasından yakalamış, huzûr-ı meclise getirmişti.

Asileri arkalarından vurmak emrini verdiği sabit olduğu için meclis bu zabiti hapishaneye gönderiyordu. Lakin daha dâire-i belediyyeden çıkarken bir şahs-ı meçhûl katleyledi.

Beyânât-ı sâlifесinden anlaşıldığı üzere bu emir-i katli veren, aaleb-i ihtimâl, Georges Jacques Danton idi. Çünkü Danton bu suretle mevkîb-i millîyi reissiz bırakmak, sarayın mukavemetini altüst etmek istiyordu.

Hûlâsa 10 Ağustos isyanında Georges Jacques Danton şu hizmetleri îka' eyledi: Evvela Palais-Royal şubesinde re'y-i âmmе usulen mevkî-i tatbîka koydurdu. Sâniyen Marsilya taburunu Cordelierlerin mahfiline naklettirenlerin biri oldu. Sâlisen leyle-i isyânda asilerle beraber meclis-i beledîde bulundu. Râbian yeni murahhaslarla birlikte teşkilât-ı cedîdeye çalıştı. Hâmisen kralın reis-i muhâfaziyetini eliyle tevkif kıldı.

Filhakika, dediğimiz gibi, yegâne sâni' o olmadı. Çünkü o olmasaydı o saltanat yine öylece devreleyecekti. Lakin denilemez mi ki Georges Jacques Danton o akl-ı selîmiyle işe karışmamış olsaydı bu ihtilâl daha müşevveş, daha şedîd, daha hûnîn olabilirdi. İşte bu sebebe mebnîdir ki ekser müverrihler “10 Ağustos’u yapan odur.” derler.

Böyle olduğuna büyük bir delil de Tuileries’nin zabtını müteakıb, meclis-i millînin Georges Jacques Danton’u efkâr-ı âmmeye ve tarihe o muzafferiyet-i âmmenin bir mücâhidi saffetiyle göstererek adliye nezâretine tayin etmiştir.

Kralın sukutundan sonra meclis-i millî yeni bir şûrâ-yı ümmetin içtimâini taht-ı karâra almıştı. Muvakkaten altı nâzırdan mürekkeb olmak üzere bir kuvve-i icrâiyye teşkil eylemişti. Bu nâzırların ilk intihâb edileni bir nevi reîs-i vûkelâ olacaktı. O da gördük, adliye nâzırı Georges Jacques Danton oldu.

Bu, intihâb-ı garîb idi. Çünkü o zamana kadar herkes bu hafîb-i avâmın aleyhinde idi. Mesela yukarıda naklettik, müddeî-i umûmî muâvinliğine esnâ-yı ta'yîninde Marquis de Condorcet ne demişti? Fakat bu sefer o da tebdîl-i fikr eylemişti. Bu tahavvûlüne dair hâtırât-ı hayâtında bilahire şu mütâlaaları bast eyledi:

“Georges Jacques Danton’un adliye nâzırı olması için rey verdiğimden dolayı beni muâheze eylediler. Ne için böyle yaptım? Evvela hey'et-i vûkelâda taht-ı saltanatı da veren bir halkın itimadını kazanmış bir adamın vücudu lazımdı. Bir adam ki müfid, müşâ'sa', velâ-büd bir ihtilalin o muhakkir vasıtalarını, aletlerini nüfûz-ı küllîsiyle idare edebilmeliydi. Bir adam ki kuvve-i

nutkiyyesiyle, idrakiyle, ahlakıyla nezarete kesb-i liyâkat eylemeliydi. Meclis-i millî ile münasebâta, müzakerâta girişebilmeliydi, Yalnız Georges Jacques Danton bütün bu mezâyâyı hâiz idi. Bu intihâbı tensib eyledim, eylediğime de hiç nedâmet etmedim.

İhtimaldir, Georges Jacques Danton efkâr-ı ahâlîye lüzumundan fazla bir temâyül gösterdi. Umûr-ı hükûmette halkın arzularına pek ziyade ittibâ' eyledi. Fakat "Bir devre-i ihtilâlde ammeyi idare etmek için onunla beraber, o vasıta ile hareket etmek, kuvvâniyyeti kurtarabilmek için yegâne vasıtaadır." kaidesini kabul etmelidir. O fırkalar ki böyle zamanlarda halktan ayrılırlar, âkîbet-i fenâyâ mahkûm olurlar, fakat fena bulurken milleti de ifnâ ederler."

Georges Jacques Danton'u o zamana kadar pek çok sevmeyen bu meclis de ekseriyyet-i külliyye bu fikirde idi. Bu intihâb ile o meclis bir yandan esasen o isyanın aleyhinde olduğu halde artık asilere bir cemile göstermek, bir yandan da düşman-ı vatana karşı mutedil, müttefik bütün vatanperverlerin müttehid olduklarını Avrupa'ya anlatmak istiyordu.

Şu ciheti de ilave etmeliyiz ki Georges Jacques Danton'un öyle bilfarz Jean-Paul Marat gibi gelişigüzel bir muhteris-i avâmpereş değil, fakat hakiki bir hükûmet adamı olduğu yavaş yavaş anlaşılmaya başlamıştı. Bu halde o tayine çok yardım eyledi.

Rivayet ederler ki 11 Ağustos'da Camille Desmoulins, Fabre d'Églantine, o saadet ve musibet arkadaşları ale's-seher gittiler, uykudan uyandırarak Georges Jacques Danton'a adliye nezâretine tayin olunduğunu haber verdiler. Fabre d'Églantine: "Beni mutlak mektupçu yapacaksın." dedi. Camille Desmoulins "Beni de mühürdâr..." diyordu. Lakin Georges Jacques Danton daha uyku sersemi idi. "Nezârete tayin edildiğimden emin misiniz?" diye soruyordu. Onlar da: "Evet" dediler. Georges Jacques Danton'un böylece ikbâline iştirak eden bu dostları idbârında ta meydân-ı siyâsete kadar hemrâhları oldular.

Georges Jacques Danton riyâset-i hükûmete geçer geçmez meclis-i millînin o itimadına, o ümidine layık olduğunu akvâliyle de, ef'âliyle de isbat eyledi. Bu meclisi gerek hey'et-i belediyyeye, gerek avâma karşı kavlen ve fiilen müdafaa etti. 11 Ağustos'ta refikasıyla beraber huzûr-ı meclise çıktığı zaman ale'l-husûs tahlîf olunurken şu sözleri söylemişti:

"Fransız milleti istibdâtan yorularak bir inkılâp yapmıştı, fakat âli-cenâb olduğu için müstebidlerle uzlaşmıştı, maziye unutmuştu. Şimdi tecrübe gösterdi; o zulme-i ümmitten hayır beklemek abestir. Millet hukukunu istirdâda karar verdi. Fakat ahkâm-ı adâlet başladığı zaman

intikam-ı âmmeye durmak gerektir. Huzûr-ı mecliste taahhüd ederim ki bu muhitin erkânını himaye eylemek esas vazifemdir. Onların önünde yürüyeceğim, hayatlarından mes'ûl benim.”

Zaten meclisin de Georges Jacques Danton’dan beklediği esasen bu hizmet değil miydi?

Georges Jacques Danton mevki'-i iktidâra suûd etmekle ihtilalin ehemmiyetini asla inkâr eylemiyordu, kudret-i âmmeyi hiçbir suretle istihfâf etmiyordu. Bilakis yalnız nutuklarında değil, kâffe-i harekâtında o kavâid-i esâsiyye-i siyâsetine harfiyen riayet kılıyordu.

19 Ağustos’da mahkemelere bir umum göndermişti. Bir umûm ki bir nevi düstûr-ı siyâsi idi. Georges Jacques Danton bütün hayatında o düstura sadakat gösterdi. Ne ihtiras ile ne de başka bir sâika ile öyle hatt-ı hareketten hiçbir zaman ayrılmadı. İşte bu server-i ricâlin, ricâl-i ihtilâlin en büyük fazileti, bu hasleti bu sebâtıdır.

O zikrettiğimiz umuma şu sözlerle başlıyordu:

“Bu makama milletin re'y-i şân-ı âveriyle erdim. Tuileries kasrının hufre-i harbinden girdim. Top, tüfek amme için en son istinâdgâh-ı adl ü hak oldu. Beni daima 1789’da 14 Temmuz ve 1792’de 10 Ağustos ihtilallerini yapan mahfil-i mahsûsun reisi olarak bulacağız. Mahkemeler bilsinler ki daima aynı adamım, daima aynı fikirlerin, aynı emellerin hâdimiyim. O efkâr ve âmâl de nedir? Hürriyet-i siyâsiyye, hürriyet-i şahsiyye, kuvvâniyyet-i siyânet, âsâyiş-i umûmî, vahdet ve ittihad, azamet-i hükûmet, refâhiyet-i ahâlî, müsâvât-ı hukuk ve saadet. Yoksa o mahâl-i müsâvât-ı emlak ve emvâl değil...”

Bu beyanatın ehemmiyeti cihet cihet idi... Evvela bir nâzırın ağzından o mertebe ihtilalperverâne sözler işitmek harikulade idi Zamanımızda bile olsa harikulade görünürdü. Mesned-i hükûmete geçtikten sonra yine o suretle hareket edebilmek parlak idi. Sâniyen Georges Jacques Danton’un böylece mücmelen bast eylediği fikirler bütün inkılâb-ı kebîrin düstûr-ı esâsîsi idi.

Malumdur ki fikr-i iştirâk yani emlak ve emvalce müsâvât-ı hukuk Fransa’da bir müddet sonra meşhur François-Noël Babeuf ile başlamıştı. İhtilâl ve ricâl-i ihtilâl bu fikre daima muâırz oldular... Georges Jacques Danton bu düstûr-ı siyâsetinde o ukde-i istikbâli de görüyor ve hal eyliyordu.

Böyle dağdağa ile, top, tüfek, şûriş, isyan ile makam-ı hükûmete suûd eden bir sâhib-i siyâset o mevkide az bir müddet, takriben iki ay kadar kaldı. Lakin

mülküne, milletine cidden hizmet etti, az zaman içinde çok iş gördü. İbn-i Kemal'in Selîm-i evvel için dediği gibi.

Şemsi asr idi, asr da şemsin

Zılli memdûd olur, zamanı kasîr

Bu zamân-ı kasîrde Georges Jacques Danton'un başlıca icraatı nedir, ne derece parlaktır, aşağıda göreceğiz. Maalesef o icraat-ı garrâ müthiş bir lekeyi hâvîdir ki o da o meşhur olduğu kadar çirkin, müstekreh eylül kıtâlidir.

Pek çok müverrihler bu kıtâl-i fecâyı, Georges Jacques Danton'un hayât-ı umûmiyyesinde bir şeyn olarak gösterirler. Lakin bazı müteahhirîn vesâika istinaden bu fecâyî'den o hükûmet adamının masumiyetini ispat eyliyorlar.

Fransa krallarının, hususiyle Bourbon hanedanının alâmet-i mahsûsaları zambak çiçeği idi. Sarayın, nezâretlerin devâirin bütün esâında, eşyasında bu çiçeğin resimleri bulunurdu.

Georges Jacques Danton adliye nezâretindeki makam-ı mahsûsuna oturur oturmaz duvardaki asma saatin zambak şeklindeki yelkovanı bir darbe ile kırverdi. Öyle çocukça, lakin sert bir harekette bulundu. Müverrihlerden biri diyor ki: "Maximilien Robespierre olaydı, sadece o yelkovanı muntazaman söktürür, bir tarafa koydururdu." İşte bu iki fitratın aralarında böyle bir fark mevcut idi.

Georges Jacques Danton saf, lakin tab'an şedîd idi. Şiddet-i mizâcını saklamaz, saklamaya hacet görmez idi.

Nutkan sâika-engîz idi, fakat bilahire fikren itidal gösterir; o sâikaların tesirini izâleye çalışırdı. Dehşet kelâmını etvâr-ı müdhişesiyle artırırdı, simaca Honoré Gabriel Riqueti de Mirabeau'dan daha mehib, âmiyâne mehib idi. Kısmen bir puldog köpegini, kısmen arslanı andırırdı.

Georges Jacques Danton için, müverrih-i meşhûr Albert Sorel: "İşte adam böyle olur." diyor. Jules Michelet ise: "Ne ulvi bir dessor!" demeye kadar varıyor. Fakat hakikatte hile, desise nedir, bilmeyen bir adam varsa o da Georges Jacques Danton'dur. Georges Jacques Danton ki damarlarına kadar samimiyetle, safvetle memzucdur. Hiddetinde, muhabbetinde, merhametinde, vahşetinde, hep samimi, hep saftır. Evet, hayatı sever, fakat öyle sever ki o sevda ile memâtı bile hiçe sayar, uzun

uzadıya hesap nedir bilmez, nefsinı düşünmez, nutuklarını ölçmez, bî-muhâbâ söyler, kinden münezzehtir, kalben rakîktir, gareze tenezzül etmez, gördüğü fenalıkları unuttur, ettiklerine ise candan müteessir olur, hatta bazen kan ağlar, parayı sevse de istikametten asla ayrılmaz, fakat ayrılanlara da o derece gayz etmez, öyle mülkiyet iddiasına kalkışmaz, insanlığın zillet-i zarûriyyesini bilir.

Kafa büyük, kalbi âteşin idi. Öyle olduğu için ihtilali de, vatani da aynı aşk ile mezceylıyor, aynı suretle seviyordu. İliklerine kadar Fransız idi. Bir gün vatani tehlikede görünce kurtarmak için varlığını, hayatını, ruhunu vakfeyleyler. Bazı cihetlerce müstekreh olsa da, işte bu hareketiyedir ki bu ferd nazarımızda büyür, son derece büyür, bir bürkânı andıran bu ruh o dehşet ve nefret-engîz köpeklerin üstünden pek saf şerâreler saçır.

Georges Jacques Danton tab'an tembel idi, lakin hîn-i iktizâda bir fa'âliyyet-i harikulade göstermekten geri kalmazdı. Uzun bir işe muktedir değildi, hatta hiçbir kimseye uzun uzadıya adâvet bile etmezdi, edemezdi. Öyle müteaddid maksatlar tayin eylemezdi; muayyen, mahdûd fikirlere mâlik idi. Eylül kıtâlinde yüzlerce rehbanın imhalarına göz yummuş olsa da mezhepçe müsâade-perver idi. O devr-i ihtilâl ve i'tisâfta ikinci dafa evlenirken bir katolik papazın önünde diz çökmekten çekinmedi, korkmadı.

Georges Jacques Danton'un emel-i hayâli düşman-ı vatana karşı ittihat idi. İtikadınca cumhuriyet bütün Fransızları tefrikaya değil, ittihadı sevk etmelidir. 1793'de Girondinlerden, 1794'de Maximilien Robespierre'den gördüğü gayz ve kine akıl erdiremedi, safdilliğinin kurbanı oldu.

1792 Ağustos'undan itibaren bir tasavvur besliyordu, bir endişe gözetiyordu; o da bütün milleti bir şahs-ı vâhid gibi a'dâ-yı mülkün önünde ayaklandırmak idi. O tembel, o muhteris, o şedîd-ül-mizâc Georges Jacques Danton mahzâ bu sâika-i hamîyyet ile birkaç hafta harikulade fa'âl, mutedil, müdebbir oldu. Hayale sığmaz bir iğtişâş içinde yüzen bir memleketi baştanbaşa tanzime kalkıştı, muradına da erdi.

Bir sâhib-i tetkîkin dediği gibi: "Hâsılı, bu Georges Jacques Danton bir kudret, bir kudret-i muazzama idi."

Bir kudret-i muazzama idi. Çünkü ricâl-i sâire-i ihtilâlden, Maximilien Robespierrelerden, Jean-Paul Maratlardan hakaika ıtlâ'ıyla, ciddi bir hükûmet

adamına yaraşan siyaset-i müsmiresiyle ayrılıyordu. Bilfarz Maximilien Robespierre yeni bir din, Jean Jacques Rousseau'dan istifâza ile bir nevi Hristiyanlık icat etmek istiyordu. Böyle bir hayal tabii muhâl idi. Georges Jacques Danton mülhid idi, yukarıda gördük, mahkeme-i ihtilâlde: "İkametgâhım yarın ademdir." demişti. Ebediyyet-i rûha inanmıyordu, lakin yine arz ettik, ikinci izdivacını huzûr-ı râhibde akdettirmekten de çekinmemişti, hîn-i hâcette zamaneye uymayı biliyordu. Hükümünü yürütmek için asrına bu tarziyeleri veriyordu.

Maximilien Robespierre gibi milletin ruhunu değiştirmek iddiâ'-yı vâhisinde değildi. Bilakis kilîsâsına, rehbanına ilişmemek fikrinde idi. Ancak istiyordu ki bu rehban hükûmete karışmasınlar, memlekete fenalık etmesinler, yalnız vazife-i rûhâniyyeleriyle uğraşsınlar. Bilahire beyn-el-halk maarif intişâr edince, efkâr-ı i'tilâ' eyleyince sebîl-i rûhânisini bizzat tayin eylerdi. Şimdilik o hissiyât-ı dîniyyeye hürmet gerekti. Hatta hükûmeti kilîsadan ayırmaya kalkışmak bile nâ-be-hengâm idi.

Georges Jacques Danton böyle içtimâen olduğu gibi siyaseten de makul, mutedil idi. Sırf bir mesleğe, bir fikre bağlanmazdı. Akl u hürmete ittibâ' ederdi. Hükûmet-i avâma taraftar idi, fakat bu maksuda ermek için ancak bir hatt-ı hareket bilirdi. O da maârif-i umûmiyye idi. Efkar-ı umûmiyyenin pîşrevi değil, peyrevi idi. Amme cumhuriyet mi istiyordu? O da ancak o zaman cumhuriyet taraftarı idi. Müşkilâtı günü gününe yüz gösterdikçe, lakin müessir bir tarzda fasleylerdi. Mesela cumhuriyeti fırsat ittihâz ederek ihtilali de, vatani da kurtarmaya atıldı.

Bir kere Prusyalılar, o düşman hâk-i pâk vatandan kovulsun, diğer endişeler sonra düşünülür. Bu siyâset-i hâriciyye öyle muhterisâne, müfritâne değil, bilakis devr-i endişânedir. Müdafaa, muharebe öyle cansiperânedir, dehşet-engîzdir, fakat müsâlâhaya temayülde mevcuttur. Georges Jacques Danton ilk fırsatta Prusya ile, Avusturya ile, İngiltere ile müzâkerât-ı sulhiyyeye girişmekten çekinmedi. Hatta öyle Jacques Pierre Brissotların iddia ettikleri vech ile akvâm-ı sâirenin umûr-ı mahsûsasına karışmak siyâset-i müfritesini meclis-i millîye reddettiren o oldu.

Siyâset-i dâhiliyyeye gelince, herçi-bâd-âbâd nifakın önünü almak, hüsn-i niyet ashâbı ile ittifak ederektan, her türlü fadakârlıkları ihtiyar eyleyerektan, hîn-i hâcette her vasıtaya mûraacat ile kavî, yeknesak bir hükûmet tesis eylemek —bir hükûmet ki Avrupa'ya ve a'dâ-yı inkılâba cumhuriyet taraftarlarının bütün müttehid olduklarını gösterebilir.—

Bu fikrin intişârı için de bazen hakikati bile feda eylemek ihtirâsât-ı şahsiyyeye vatanı, fakat öyle hayali, mübhem bir vatanı değil, fakat hakiki, maddi bir vatanı karşı tutmak Georges Jacques Danton'un yegâne düşünceleridir.

Bu düşüncelere kalbini, fikrini, ruhunu vakfeylediği için artık bu hükûmet adamı alenen hedef-i iftirâ' olsa da müdâfaa-i nefse vakit bulmuyor; hûnhârlıkla itham olunuyor, şöretini, şerefini feda eyliyor, afif iken mürtekib ilan ediliyor; yine ehemmiyet vermiyor, iş ve cidâl adamı olduğu için etrafına bakmadan maksudunu takibe koyuluyor.

Ondan evvel Honoré Gabriel Riqueti de Mirabeau da böyle idi. Ondan sonra Léon Gambetta da böyle yaptı. Georges Jacques Danton öbürünü de berikine de yalnız fikren, siyaseten değil, ahlakan da benzer, hem de cihet cihet benzer.

Honoré Gabriel Riqueti de Mirabeau'nun zen-dostluğu, muâşakaları Marie Thérèse Sophia Richard de Ruffey ile maceraları pek marûftur. Çünkü sefâhat mertebesini buldu. Léon Gambetta'nın da hayatında aşk büyük bir mevki tuttu. Georges Jacques Danton ise her iki zevcesini de ne hırs ile sevdi, gördük ve göreceğiz.

Honoré Gabriel Riqueti de Mirabeau ibtidâ-yı inkılâbda ifrat kelâmıyla iştihâr eyledi, hatta mecâlis-i umûmiyyenin ilk içtimâlarında o müheyyic sözleriyle krallığa, istibdâda ilk darbeleri o yerleştirdi. Lakin bilahire birinci meclis-i millîde ricâl-i ihtilâlin en müteennîsi, dûr-bîni, mutedili, yine o oldu.

Léon Gambetta ise ikinci imparatorlukta cumhuriyet taraftarlarının en koyularından addolunuyordu. Üçüncü Napoléon'u düşürmeye, 4 Eylül ihtilalini vukua getirmeye en çok yardım eyledi, sonra müdâfaa-i milliyeyi tesis ve tanzimde Prusyalılar'a karşı mukavemette harikulade ileri gitti.

O zamanlar kavlen, fikren, hareketçe, siyasetçe pek müfrit idi. Hatta bu ifratta bir kere Adolphe Thiers pek kızmıştı da, o hatîb-i meşhûra alenen “kudurmuş bir deli” demişti. Lakin o tarihten birkaç sene sonra idi. Bu kuzgun deli evvela meclis-i meb'ûsân reisi, sâniyen reis-i vûkelâ oldu. Gerek hâricî ve gerek dâhilî siyasetleriyle ricâl-i hükûmetin en âkıl, en müdebbir, en müteennilerinden biri olduğunu ispat eyledi. Bu sâikalarla da erbâb-ı ifrâtın mühlik taaruzlarına bile maruz kaldı, makam-ı iktidârdan düştü.

Georges Jacques Danton da böyle bir meslek takip eyledi. Mesned-i hükûmete arz ettiğimiz tarz-ı heyecân-engîzde geçtikten sonra vükelâ-yı sâireye sözünü geçiriyordu. Siyasetini harfiyyen, hemen hemen bilâ-müzakere, âdeta âmirâne kabul ettiriyordu. Bu siyaset devr-i endişâne-i ihtirâstan münezzehtir, itidale mâil idi.

O derecedeki Prusyalıları Fransa'dan kovmak, dâhilen bir ihtilal hûnîni meneylemek, harekât-ı askeriyye ile beraber müzâkerât-ı sulhiyyeyi de nazar-ı itibâra almak, vahdet-i hükûmeti, müdâfaa-i milliyeyi sıyânet etmek için şöhrete, mevkiye varıncaya kadar her fedakârlığı ihtiyar eylemekti.

Filvâki mahzâ Georges Jacques Danton'un ictihadıyla bu ümniyyeler husûle geldi, Valmy muvaffakiyeti bu ictihadların mahsulü idi. O müfrit, o muhteris Georges Jacques Danton mağlup Fransa'yı böyle cüzi bir müddet içinde galip kıldı; cumhuriyeti de, ihtilali de kurtardı. Fakat esef olunur, ondan ziyade Fransa için esef olunur ki ne o parlak fikirler, ne bu hizmetler o devirde hiçbir fırka-i siyâsiyyece kemâliyle idrak, hakkıyla takdir edilemedi. Georges Jacques Danton da yalnız, daima yalnız kaldı. Nihayet gerek Honoré Gabriel Riqueti de Mirabeau'dan, gerek Léon Gambetta'dan daha elîm, pek ziyade elîm bir tarzda yavaş yavaş düşürüldü. Lakin büsbütün düşmeden evvel neler yaptı? Bir sene mütemadiyen muhâsımlarıyla nasıl çarpıştı? Şimdi o fasılları pey-der-pey nakledeceğiz.

Mevki-i iktidâra geçer geçmez, Georges Jacques Danton büyüklüğünü en çok bir meselede gösterdi. O da müdâfaa-i milliyeyi tertib eylemek, düşmanı huduttan hârice atmak, Fransa'yı da, ihtilali de kurtarmaktı, dedik.

19 Ağustos'da Prusyalılar o Fransız firarileriyle, muhacirleriyle beraber hududu geçtilerdi, pâ-yi tahtta doğru yürüyorlardı, zaferden son derece emin idiler, hasmı hiçe sayıyorlardı. Firarilerin maksudu kralı, krallığı kurtarmak, Fransa'yı değil, ancak ihtilali ezmek idi. Lakin müttelikler başka emelde, başka havada idiler. Bu fırsattan istifâde ile fütûhât-ı dâiyyesine kalkıştılar, bazı Fransız vilayetlerine göz diktilerdi.

Prusya serdarı Braunschweig 80.000 kişilik bir ordunun başında idi. Fakat bu ordu kısmen Prusyalılar'dan kısmen Avusturyalılar'dan mürekkebi idi. Fikren ne de kalben o derece müttehid değil idi. O serdar bile bir dereceye kadar feylesof idi,

efkâr-ı ahrârâneye mütemayil idi. Öyle olduğu için inkılâb-ı kebîre karşı bu hücumu tab'an o kadar hoş görmüyordu. Zaten fitraten mütereddid, bedbin idi. O çeşit generallerden idi ki bir muharebeye başlamadan evvel ric'ati temin etmeyi düşünürler.

Paris'te bu hakaiki bilmiyorlardı. O düşman-ı mütecâvizden fena korkuyorlardı. Fakat bu korku ye'se değil, teheyyüc-i mukavemete, teşcî'ye bâdi oldu. Bir sâhib-i tetkîk diyor ki: "Braunschweig'nın o tehditleri Fransa'ya âdeta yüz tabur kazandırdı." Filhakika bu taburlar ibtidâları mükemmel değil idiler. Henüz ta'lîm ve terbiye-i askeriyye nedir bilmeyen gelişigüzel efraddan müteşekkil idiler, lakin gide gide yola yattılar.

10 Ağustos isyanından, kralın sukutundan sonra serdarlar da tebdîl edilmişti. Ordu artık cumhuriyete candan, gönlünden merbut idi. İlhâmatını ihtilalden, ricâl-i ihtilâlden alıyordu. Taht-ı saltanatı da veren o marûf Marsilya taburunun meşhur şarkısını, La Marseillaise'i tagannî ederekten yürüyordu. Bilahire inkılâb-ı kebîri de, Fransa'yı da bütün Avrupa'ya öyle dehşetle tanıtan o muhteşem ketîbelerin, o parlak serdarların tohumları, çekirdekleri bu baldırı çıplakların teşkil ettikleri o alaylarda idi.

Neferinden serdarına kadar bu asker, bu ordu artık ruhen değişmişti; fikren, hissen yükselmişti. Bir bedîa-i âmâle mâlik idi. Bir fikir, bir endişe, hâsılı vatan, cumhuriyet, millet için fedâ-yı câna müheyyâ idi. İşte bu cemaate bu ruhu, bu hâssiyyeti ilka' eden Fransa'nın üç seneden beri geçirdiği vakayi' idi, inkılâb-ı kebîr idi.

Filhakika ricâl-i ihtilâl bir yandan öyle kanlar döküyor, canlar yakıyorlar, zulme, zalâma boğuluyorlardı. Fakat bir yandan da koskoca bir milleti manen böyle bir tahavvül-i me'sûda mazhar kılıyorlardı. Bu nur o zulmetten doğuyordu. O nâ-şad gecelerin seherleri böyle şad oluyordu.

Mamafih bu ihtilal orduları henüz ilk hamlede o muhâcemât-ı adüvviyye karşı gelediler. Verdun, Longwy gibi bazı hudud şehirleri idi, a'dâya geçti. Düşman o tehditlerini îka' başladı. Ayak bastığı yerlerde ihtilali eziyordu, erbâb-ı ihtilâlî kırıyor, kılıçtan geçiyordu.

Paris bu haberleri dehşetle aldı, ne büyük tehlike içinde olduğunu gördü. Braunschweig ordusunu bir belâ-yı ilâhî sanıyordu. Hükümdarlar demiyorlar mıydı ki “Çöller bile isyan etmiş iklimlere müreccahtır.”

Fakat Paris halkını en ziyade düşündüren o idi ki düşman yalnız hâriçte değil, dâhilde mevcut idi. Kral, kral taraftarları uzletgâhlarından gizli gizli ilân-ı şâdmânı eyliyorlardı. Bütün Avrupa, cihan onlarla beraber, fakat Fransa’nın aleyhinde idiler. Bir büyük İngiliz XVI. Louis’ye şöyle yazıyordu: “Hiç gam yemeyiniz. Avrupa kâmilten sizinledir, İngiltere bile aleyhinizde değil...”

Hiçbir memleket bu sefer Fransa için olduğu gibi bî-kes, ma'rûz-ı mesâib kalmamıştı, hedef-i taaruz olmamıştı. Fransa ki baştanbaşa iğtişâş içinde, ihânetle zebûn, her cihetçe perişan idi.

İşte bir memlekete böyle bir zaman-ı ye'sde en ziyade bir fert ümit verdi. Bu halkı o zucretten o kurtardı, başka teheyüclere o mazhar kıldı. Bu sayede o felaketlerin önünü o aldı. Bu fert Georges Jacques Danton idi.

Rivayet ederler ki bu devre-i mesâibde idi. Bir gün sokakta bir alay kadınlar Georges Jacques Danton’u görürler. Bütün bu isyanlara, şûrişlere bâdi olmakla, bu ecnebi istilalarına sebebiyet vermekle, hâsılı kocalarının, çocuklarının kanlarına girmekle itham ederler, tahkirlere boğarlar.

O sîreti sûretinden, sûreti sîretinden müthiş hatip kalben fevk-al-hadd müteessir olmakla beraber bu taaruzlara savletle mukabele eder, fakat hissiyatını ketm edemez; içini açar, teessürâtını döker. O cemâat-i nisvâna kadınlıktan, insaniyetten, aşktan evlattan bahseyleyler. Nihayet der ki “Bütün bu hissiyatın en mukaddesi vatandır. Vatan olmazsa öbürleri kalmaz.”

O sîmâ-yı mehîbin böyle vatana nakl-i kelâm edince aldığı vaz'-ı rikkate o narin kalpler dayanamazlar. Bu sefer o kadınlar kocalarını, çocuklarını unutarak Fransa için ağlamaya başlarlar, deminden tezyîf eyledikleri adamı şimdi tebcîle koyulurlar. Georges Jacques Danton’da söz o derece müessirdir ki âdeta ef’âlin müvellididir. Sâdır oldukça fiile münkalib olur. İşte öyle hiçbir demde bütün o harikulade fiilleri tevlid eyleyen odur.

Bu kudret-i beyânına o derece kani' nefsine o mertebe mutemed idi ki Georges Jacques Danton bu sefer müdâfaa-i vatan için söylediklerini, yaptıklarını bilahire nefsini tehlikede gördüğü zaman yapmadı, söylemedi. Bu maziye, bu

hizmetlerine mağrur oldu: “Ben bir heykel-i mukaddese benzerim, bana dokunamazlar.” dedi.

Tuileries Sarayı’nda henüz o teşrîn-i sânîde meydana çıkan demir dolap keşfolunmamıştı, lakin başka kâğıtlar bulunmuştu. Sarayın düşmanla müttehidü’l-âmâl, müşterekü’l-efâl olduğu sabit idi. Zaten Vendée isyanı da kral taraftarlarının hâricîte müttefik olduklarına delâlet eyliyordu.

Georges Jacques Danton’un en birinci emeli bir harb-i dâhilînin herçi-bâd-âbâd önünü almak, mukavemet-i milliyyeyi esastan tanzim eyleyerek hâricî ve dâhilî düşmanlara galebe çalmak idi. A’dâ-yı dâhiliyyeyi kanûnen, usûlen tedfîb ederek ahaliyi galeyandan meneylemek istiyordu.

O istilâ-yı adüvv halkı da, hatta hükûmeti de şaşırtmıştı. Lakin Georges Jacques Danton itidâl demini mahafaza eyledi. Longwy’dan sonra Verdun da düşerek Braunschweig ordularına Paris yolu açıldığı zaman meclis-i vükelâda dâhiliye nâzırı Jean Marie Roland, kralı da beraber alarak merkez-i hükûmeti Bluwan’ya nakletmeyi teklif eylemişti. Georges Jacques Danton bu teklifi şiddetle reddederken dedi ki:

“Altmış yaşındaki validemi, iki çocuğumu da dün getirttim. Prusyalılar Paris’e girmeden evvel dilerim ki ailemde benimle beraber helak olsun. Yine dilerim ki yirmi bin kundak bu koca şehri bir lahza da bir yığın yangın harabelerine döndürsün... Jean Marie Roland firardan bahsetme, sakın, kork ki millet seni işitmesin.”

Birkaç gün sonra Prusya orduları bir derece daha Paris’e yaklaşıncaya yine bazı nâzırlar böyle bir karardan dem vurdular. Lakin yine Georges Jacques Danton’dan dilîrâne bir mümânaat görünce bu sevdadan vazgeçtiler.

1792 Ağustos’unun evâhiline doğru şayet Fransız hükûmeti Paris’i terk edeydi, o müdâfaa-i milliyye rahnedâr olacaktı, muhârebe-i dâhiliyye her tarafa yayılacaktı, düşman askerleri pâ-yi tahta ferah ferah girebileceklerdi.

Böyle bir felaketin önüne o azm-i vatanperverânesiyle Georges Jacques Danton geçti, geçti de mülküne, milletine bu hizmette bulundu.

Öbür nazırların Paris’i terk etmelerine sebebiyet yalnız Prusyalılar’dan korkmak değildi, 10 Ağustos isyanından beri Komün denilen meclis-i beledî kuvâ-yı hükûmeti kâmilten eline almıştı. Onlar merkez-i idâreyi başka bir şehre naklederek o boyunduruktan kurtulmak istiyorlardı. Hâlbuki Georges Jacques Danton meclis-i beledînin bu hâkimiyet-i mutlakasını müdâfaa-i milliyyenin bir şart-ı mühîmi

addeyliyordu. Her ne kadar içtimâda devam eylese de meclis-i millî kanunen mefsûh demekti. Öyle olduğu için yegâne kuvve-i meşrûa mesâbesinde bulunan meclis-i beledîye boyun eğmek mecbûriyyet-i vatanperverânesinde idi. Hey'et-i vûkelâ da öyle yapmakta muztarr idi. İşte Georges Jacques Danton meclis-i millî ile beledînin münâsebet-i müteakibelerinde bu fikri takip eyliyor, hükûmetçe de öyle yapıyordu.

28 Ağustos'da meclis-i millîde metin bir nutuk îrâd eyledi. Evvel emirde millet, ihtilal nâzırı olduğunu beyan etti, sonra şu sözleri söyledi:

“Pay-i tahtta ancak bir ihtilâl-i azm ile istibdâdı mahveyledik. Yine ancak bir ihtilâl-i millî iledir ki a'dâ-yı müstebidini vatandan kovmaya muvaffak olacağız... Şimdiye kadar muharebe diye Marquis de Lafayette'in tasnîâtını gördünüz.

Bugün milletin kabile-i istibdâda karşı hakiki cihâdına muhtacız. Bir kitle-i vâhide gibi toptan o a'dûların üzerine atılmak zamanı geldiğini bu halka söylemeliyiz. Bir kemmî fırtınaya tutulduğu vakit tehlikeyi bâdi ne varsa onları tâifeler denize atarlar. Biz de millete mazarrat verenleri içimizden dışarı fırlatmalıyız. İşe yarar ne bulunursa bilahire sahiplerine tazminat verilmek üzere belediyelere tevdi' olunmalıdır.”

Bu nutku müteakıben Georges Jacques Danton'un teklif ettiği tedbirler taht-ı karâra alındı. Meclis-i beledî, hapishaneleri maznûnlarla doldurdu. İkametgâhları ziyaret etmek usulü de hükmünü icraya başladı...

Georges Jacques Danton Fransa'yı istilâ-yı a'dâdan kurtarmak gibi bir maksad-ı mukaddes için bizzat her fedakârlığı ihtiyar eyliyordu, fakat bütün Fransızlar'ı da böyle yapmaya mecbur kılıyordu.

Meclis-i millî her ne kadar hala içtimâ ediyor idiyse de evvelce arz eylediğimiz vech ile kanunen mefsûh idi, dağılmak için yeni meclisin in'ikadını bekliyordu. Öyle olunca memlekette yegâne kudret Komün, yani Paris meclis-i beledîsi idi. Georges Jacques Danton o meclise istinaden maksuduna ermek, müdâfaa-i milliyeyi tertib eylemek istiyordu, meclis-i millîyi de o böyle sevk eyliyordu.

Vakta ki bu meclis bazı icraât münasebetiyle meclis-i beledî ile ihtilafa düştü. Georges Jacques Danton derhal tavassut eyledi. Bu ihtilâfı fasletti, lakin belediyenin hüküm ve nüfûzunu muhafaza ederekten hatta çoğaltarakten fasletti...

2 Eylül'de meclis-i beledî bir beyanname neşreylemişti. Paris ahalisini Champ de Mars denilen meydân-ı ma'rûfa davet ediyor, 60.000 kişilik bir ordu vücuda getirmek istiyordu. Bu içtimâîyi halka bildirmek için top atılacaktı, nâkus çalınacaktı, borular çalacaktı.

O gün saat bir oldu. Belediyenin murahhasları meclis-i millîye geldiler, alkışlarla istikbal olundular. Reîs-i meclis o sırada âvâz-bülend ile:

“Biz düşmanlarımızın mezarını kazmalıyız, yoksa onların ileriye doğru attıkları her hatve bizimkini kazar.” dedi.

Artık o zaman iki meclis kâmilten tevhd-i emel eylemiş oldular. Georges Jacques Danton'un maksudu husule geldi. Bazı tedâbir-i askeriyyeye dair meclisçe kararlar verildikten sonra o hatîb-i muazzam ayağa kalktı, bir savt-ı mehîb ile şu nutk-ı meşhûrunu îrâd eyledi.

“Hür olmak, hür yaşamak işte bir kavmin nazırları için vatanın kurtarılma üzere olduğunu meclis-i millîye bildirmek bir mes'adettir. Millet hep heyecandadır, hep harekettedir, hep şevk-i harb ile tutuşuyor. Biliyorsunuz ki Verdun henüz idi, a'dâya düşmedi. Biliyorsunuz ki fırka-i askeriyyemiz şehrin teslimini ilk teklif edeni parçalamaya ahdeyledi.

Ahalinin bir kısmı hududa gitmeyi bir diğeri tabyalar kazmaya hazırlıyorlar, üçüncü bir kısmı da dâhil memâliği müdafaaya memur oluyorlar. Paris bu ikdâmât-ı uzmâyı teshîl için elinden geleni yapmaya müheyyâdır. Meclis-i beledînin murahhasları ahaliyi selamlamaya ve müdâfaa-i vatan için yürümeye bir sûret-i muhteşemde davet ediyorlar. İşte, efendiler, böyle bir demdedir ki bütün Fransa'nın itimadına pâ-yi tahtımızın layık olduğunu ilan edebilirsiniz. Yine böyle bir demdedir ki meclis-i millî hakikatte bir divân-ı harb demektir.

İsteriz ki milletin böyle bir kıyâm-ı ulvîsini idare etmek için bizimle beraber çalışsın. Refakatimizde içinizden murahhaslar tayin ederek bu yolda ittihâz edeceğimiz tedâbir-i uzmâyı iştirak eyleyiniz. İsteriz ki şayet efrâd-ı millettten biri gerek şahsen hizmet etmekten, gerek mâlik olduğu silahları vermekten istinkâf kılarsa idam ile cezalansın.

İsteriz ki taht-ı salâha alınan efrâd-ı âmme taallüm görsünler, askerliği öğrensinler. Bütün vilayetlere birer me'mûr-ı mahsûs gönderilsin. Bu mukarrer ettiğinizden mülkün her tarafı haberdar kılınsın.

Efendiler, işte şimdi çaldıracağımız nâkus asla öyle bir kuru nişâne-i heyecân değil, fakat a'dâ-yı vatana karşı bir emr-i hücûmdur.

O a'dûlara galebe çalmak için bize cüret, yine cüret daima cüret lazımdır. Öyle olunca Fransa kurtuldu demektir.”

Georges Jacques Danton'un bu nutk-ı müheyyicinde müdâfaa-i vatandan başka bir emel, bir endişe de meknûz idi. Meclis-i beledî Paris halkını böylece topluyor, silâhına alıyordu.

Fakat bu halk, ihtimaldir, ibtidâ-yı emrde ihtirâsına mağlub olarak o kudretini kral taraftarlarına, hapishanelerdeki maznunlara karşı isti'mâl edecekti.

Georges Jacques Danton böyle bir fâcianın önünü almak, bu ahaliyi düşman-ı vatana karşı hududa sevk etmek, o silahları o tarafa çevirmek istiyordu. Fakat, aşağıda göreceğiniz, o maksuduna ermedi.

Georges Jacques Danton o gün meclis-i millîden çıktı, dediği gibi gitti, o nâkus-ı kıyamı çaldırdı. Ahali fevc fevc Champ de Mars'da toplandılar, gayz ve gazab içinde idiler. Fakat bu hiddet a'dâ-yı hariciyyeden evvel dâhilî düşmanlara karşı idi.

Bir gün evvel dâhiliye nâzırı Jean Marie Roland dâhilen cumhuriyete karşı fesat çevirenlerin aleyhinde duvarlara bir beyanname yapıştırtmıştı. Bazı cerîdeler ise Paris'e girdikleri vakit düşman askerlerinin ne yapacaklarını gösterir bir nevi cetvel neşreylemişlerdi. Bir yandan da mahbuslardaki maznûnların isyana hazırlandıkları alttan alta işâa olunuyor, duruyordu.

Mamafih bu suretle teheyyüce gelen bu cemm-i gafır bir müddet bağdırdıktan, çağırdıktan, tehevvürünü gösterdikten, hırsını aldıktan sonra dağılacaktı. İhtimaldir, tehdîtlerini îka' etmeyecekti. Georges Jacques Danton'un dilediği gibi silahını a'dâ-yı hariciyyeden tarafa çevirecekti... Fakat felaket o ki o esnalarda o halk-ı müteheyyicin önüne avamın ifrat ile sevdiği bir muhteris-i meczûb çıktı. Bir muhteris ki sevk-i fitrat ile hûnhâr idi. Bir meczûb ki ihtirasını teskîn için aklına geleni söylüyordu, söylüyordu da: "Milletin düşmanlarını öyle uzun uzadıya muhakeme etmek beyhude bir külfettir, sadece öldürüvermelidir." diyordu.

Bu halk ise ta o devr-i kadîm-i istibdâddan beri öyle vurmak, asmak terbiyesinde idi. "Muhibb-i ahâlî" lakabını takınan o mecnunu muktedâbih biliyordu.

Jean-Paul Marat daha 10 Ağustos'dan itibaren avâm-ı nâsa şu nasihatleri veriyordu:

"Sahte bir merhamete kapılmaktan titreyiniz. Fırsat ellerine geçince emin olunuz ki düşmanlarınız size merhamet etmezler. Öyle mülâyemete mahal yok. Benim kadar içinizde kan

akıtmaktan nefret eden olmasın, fakat mevc mevc isâle-i demi menetmek için birkaç damla kan dökmek lâzımedendir.”

İşte esasen bu fikirleri besleyen bu adamın teşviki ile o gün o cemm-i gafir-i müsellah Paris’e yayıldılar, hapishanelere girdiler; asilzâdeleri, rehbânı, hâsılı kral taraftarlığıyla, cumhuriyet aleyhinde bulunmakla maznûn olanları sibââne bir vahşetle kestiler, öldürdüler.

Tarihte “eylül kıtâlî” diye iştiâh eden ihtilali de, ricâl-i ihtilâlî de, cumhuriyeti de ilelebed lekeleyen bu fâcia-i hûnîn birkaç gün devam eyledi.

Ne meclis-i millî, ne meclis-i beledî, ne kuvve-i icrâiyye o seylin önüne geçemediler. Hep o yüzden maddi ve manevi bir mesuliyet altına girdiler. Fakat esbâbî günâ günâ mebnî, bir müddet sonra nazar-ı tarihte o yerleri unutuldu. Bu mesuliyet kâmilan Georges Jacques Danton’a yükletildi; hem günâ gün iftiralarla, sanîalarla yükletildi.

O kadar ki bu gün bile pek çok âsâr-ı tarihiyyede Georges Jacques Danton o kıtâl-i fecîanın bir sâni'i değilse mutlak bir müsebbibi gibi gösterilir. Hakikatte o fecâyî'i menetmeye en çok çabalayan o hükûmet adamı idi. O hükûmet adamı ki bir müddetçek sonra bu meseleye dair meclis-i millîde şu suretle idâre-i lisân eyliyordu:

“Madem bu mecliste her hamiyetperveri dâgdâr eden o kanlı günlerden bahsedildi. Ben diyeceğim ki şayet bir mahkeme mevcut olaydı, o fecîalar vukua gelmeyecekti. Millet de bu gaddârâne müâhezelere marûz kalmayacaktı. Yine diyeceğim ki –bu hususta o müthiş günlerin benim gibi şahitleri olanlarla hemfikrim, sanırım– intikam-ı millî o seyl-i hurûşânını hiçbir kudret-i beşeriyye durduramazdı.”

Hâsılı, Georges Jacques Danton bütün erkân-ı hükûmet gibi, meclis-i millî gibi, meclis-i beledî gibi o kıtâl-i vahşiyâneyi menedememişti. O nispette muâteb olabilirdi, fakat onlardan ziyade değil, belki daha az mesul idi.

Çünkü evvela, yukarıda söyledik, Georges Jacques Paris’in o halk-ı müteheyyicini a'dâ-yı hariciyyeye doğru tevcih ederek o vakayi'-i hûnîne meydan vermemek istemişti, fakat muvaffak olamamıştı. Sâniyen fırka-i mağlûbenin erkânı muhakeme etmek için bir mahkeme-i ihtilâlî tesisine yine bu endişe ile yani efrâd-ı âmmeyi bizzat icrâ-yı adâletten meneylemek endişesiyle çalışmıştı. Ona da nâil olmamıştı.

Bu suretle o kıtalin kabl'el-vuku' önünü alamadığını görünce vuku'undan sonra cebren hükûmetçe men'ine diğer nâzırlar ile müttefikan kalkışmamıştı. Çünkü

hükûmet bu kudreti hâiz değildi. Öyle bir teşebbüs memleketçe teferrukayı bir derece daha artırmaktan, hârici düşmanlara karşı müdâfaa-i milliyyeyi de sekteye uğratmaktan, hâsılı, vatanı büsbütün tehlikeye düşürmekten başka bir neticeye müncerr olmayacaktı.

Mamafih o fecâyî'in Paris'den mülhakata, vilayetlere sirâyetine yine Georges Jacques Danton mani oldu.

Bugün en ciddi vesîkalara, en bî-taraf müverrihlere göre bu eylül kıtali için bu hükûmet adamına isnat olunan töhmetler, cinayetler sırf iftiradır.

Georges Jacques Danton ibtidâ-yı emrde necât-ı vatanı düşündüğü için eylül kıtâlinin, o fecâların ancak bir ihtilâl-i dâhilîye bâdi olmasına nasb-i emel eylemişti. Hâdisât-ı sâireyi ikinci derecede bırakarak, hatta aleyhindeki isnatlara, iftiralara bile ehemmiyet vermeyerek, arz ettiğimiz gibi, kavlen, fiilen müdâfaa-i milliyyeyi tertip etmişti, Fransa hudûdunu tecavüz eden düşmana karşı bir kuvve-i askeriyye, bir ordu vücuda getirmişti.

Bu ordu birçok harekât-ı müteferri'adan sonra 20 Eylül'de, Valmy'de düşman ordusuyla muharebeye tutuştu. Fransızlar 52.000 kişiden mürekkebe, Prusyalılar ise 36.000 askerden ibaret idi. Öbürlerinin mukavemeti, metaneti berikilerini ric'ate mecbûr eyledi. Hakikatte bu muharebe bir top mübârezesine münhasır kaldı. Lakin Fransızlar'ın bu derece olsun dayanmaları, Prusyalılar'ın geri dönmeleri mana büyük bir tesir hâsıl etti. Meşhur Jean Wolfgang Von Goethe'ye: "Tarih-i âlemde yeni bir devir açıldı." dedirtti. Çünkü cihan, Fransa ordusunu hiçe sayıyordu. Harb ve darb nedir bilmez bir sürü baldırı çıplaklardan müteşekkil biliyordu. O kadar ki Braunschweig için ilk hamlede bu orduyu tarumar etmek, ettikten sonra da Paris'e doğru yürümek iş bile değildi.

İşte bu itikad-ı umûmiyye, bu hâlet-i ruhiyyeye mebnîdir ki o Valmy mukavemeti büyük bir zafer yerine geçti. Düşman ordularının Fransa toprağından çekilmeye başlamaları ise safha-i harbi tamamıyla değiştirdi.

Hiç şüphe yok idi ki bu muvaffakiyetlerin en birinci sâni' o siyâset-i garrâsıyla, o faâliyet-i harikulâdesiyle Georges Jacques Danton oldu.

Üçüncü meclis-i millî, adıyla sanıyla o meşhûr Convention 20 Eylül 1792’de toplanmıştı. O toplanınca ikinci meclis-i millî, Législative dağılmıştı.

Ricâl-i ma'rûfa-i ihtilâl hemen kâmilen Convention’a girdilerdi. Georges Jacques Danton, Maximilien Robespierre, Jean-Paul Marat hep Paris mebusları oldular. İntihâb hemen bizde olduğu gibi iki derece üzere idi. Georges Jacques Danton arkadaşlarına büyük bir tefevvukla 800 reyden 638’ini kazanmıştı. O hidemât-ı garrâsının bir mertebe mükâfâtını görmüştü.

Lakin meclis-i millî tecemmu' eder etmez ekseriyetle bu hatîb-i meşhûra karşı bir eser-i iğbirâr, bir nevi korku sâikasıyla bir eser-i iğbirâr göstermeye başladı. Çünkü Georges Jacques Danton’un iki hempâsıyla ittifak ederek bir hâkimiyet-i mutlakaya kalkışacağını, bir teslîs teşkil edeceğini zanneyliyordu. Zaten Jean-Paul Marat böyle bir fikri ileri sürmemiş miydi? Georges Jacques Danton meclisin bu hissiyâtını anlayınca hemen kürsî-i hitâbete çıktı. Nâzırlıktan istifasını bildirdikten sonra şu sözleri söyledi:

“Meclis-i millînin ilk hareketine dair fikrimi beyan etmeden evvel meclis-i sâbıkın bana tevdi’ etmiş olduğu vezâif-i nezâretten çekildiğimi arz eylerim. Pây-i taht ahalisinin istibdâdı zir zir eylerken attıkları top sadaları içinde bu hizmeti deruhde ettimdi. Şimdi ordularımız birbirine iltisâk ettiler, milletin mebusları toplandılar. O memuriyeti muhafazaya mahall göremem. Artık ancak bir meb’ûs-ı ümmetim, bu saffetle söz söyleyeceğim.”

Georges Jacques Danton evvela o hâkimiyet-i mutlaka ithâmından sıyrılmak için milletçe kabul edilmeden kanûn-i esâsiye dair meclisce hiç karar verilmeyeceğini teklif eylemek, sâniyen hakk-ı temellük için efkâr-ı muhâfazakârânesini ilan etmek emelinde idi. Bu sâika ile yine bu mecliste o mukaddimeyi müteakıben şu sözleri söyledi:

“O hâkimiyet-i mutlaka hayaletleri, o teslîs vehimleri, hâsılı milleti tevhiş için ihtirâ edilen o saçmalar ammenin mazhâr-ı kabulü olmadan kanûn-i esâsiye dair hiçbir karar verilmeyeceği takarrür edince zâil olur.

Şimdiye kadar ahali teheyyüce getirildi. Çünkü mütebiddlerin aleyhinde müteyakkızâne davranmak gerekti, fakat şimdi kavânîn-i rahne-dâr etmek isteyenlere de milletin erbâb-ı istibdâda karşı o zaman gösterdiği şiddeti ibrâz eylemelidir.

Diğer bedhâhâne şâyiaları tekzib için ilan etmeliyiz ki her türlü emvâl-i menkule ve gayr-i menkuleye ait hakk-ı temellük ilelebed mahfûzdur.”

Georges Jacques Danton’un bu nutku, bu katî beyanâtı meclisce fevk-al-hadd hüsn-i te’sîr etti; şiddetle alkışlandı, o istinatlar, ithamlar bir tarafa atıldı. O

ifadelere ittibâen Convention şu iki maddeyi hemen taht-ı karâra aldı: Evvela, ancak milletçe kabul edildikten sonra bir kanûn-ı esâsî mer'ıyyü'l-ıcrâ' olabilir. Sâniyen, gerek eşhas ve gerek emlak milletin sıyanetine mevdû'dur.

Artık bu tarihten itibaren Marquis de Condorcet gibi en bülend mütefekkirler Georges Jacques Danton'ı, o “muhibb-i ahâlî” lakabını takınan Jean-Paul Maratlardan, hatta Maximilien Robespierrelerden ayırdılar, onlarla asla bir tutmadılar. Bugün hükm-i âdil tarihte öyledir.

Georges Jacques Danton gavâil-i hariciyye mündefi' olmadan dâhilen her türlü nifakın aleyhinde idi. Hatta meclis-i millîde mesela cumhuriyetin ilanı gibi beyne'l-a'zâ ihtilâfa bâdi olur meseleleri tecîle çalışmıştı, fakat maksadına erememişti.

Convention'da, esasen iki büyük korku vardı: Girondinler, Montagnardlar... Birinci fırka bütün taşra mebuslarından mürekkeb idi. Paris ahalisinin, Paris meclis-i beledîsinin o tagallübüne muhalif idi. İkinci fırka ise ekseriyetle pâ-yi taht mebuslarından müteşekkil idi. Öbürüne gerek bu fikirde, gerek efkâr-ı sâirede muâriz idi.

Çok geçmeden bu ihtilâfât münasebetiyle o iki fırka birbirine tutuştular. Girondinlerden biri: “Tıpkı diğer vilayetler gibi Paris'te nüfuz itibariyle Fransa'nın seksen üçte biri derecesine indirilmelidir.” dedi. Bir diğeri, Jean-Paul Marat gibi, Maximilien Robespierre gibi Paris mebuslarının aleyhinde şiddetle idâre-i lisân eyledi. Hülâsa her iki tarafta ihtiras ile birbirine giriştiler. Öyle bir zamandaki Prusya kralı ordusunu Fransa toprağından henüz kâmilten çekememişti, müzâkerât-ı sulhiyyeyi de kat' eylemişti.

İşte bu tehlikeyi görür görmez Georges Jacques Danton işe karıştı. Bir kudret-i hârîka-i siyâset ve hitabetiyle o ihtilâftan, o nifaktan bir düstûr-ı vahdet ve vifâk çıkardı. O düsturda cumhuriyetin mâhiyyet-i cedîdesini gösterdi. Bir mahiyet ki Avrupa'yı hayretlere, dehşetlere düşürdü.

Georges Jacques Danton daha esas maddeye girişmeden evvel:

“Bugün millet için güzel bir gündür. Bugün Fransa cumhuriyeti için güzel bir gündür. Bugün ki bizi böyle kardeşçesine birbirimizin meramımızı anlamaya sevk ediyor.”

dedi. Bir kere daha o hâkimiyet-i mutlaka, o teslîs iftiralarını reddeyledikten sonra öyle bir teklife cüret edenlerin aleyhinde, cezâ-yı i'dâm talep etti. Bu suretle

muârizlarını meskût kıldı. Bu mukaddemâtı müteakıben Fransa'yı vilayet ya pâ-yi taht diye birbirinden ayrı gayrı tutmak isteyenleri muâhezeye girişerek şu mütâlaaları bast eyledi:

“Biz, hepimiz bütün Fransa'nın mebuslarıyız. Bana gelince Paris'ten değilim. Daima enzârımı bir hiss-i zevk ile sinesine tevcih eylediğim bir vilayettenim. Fakat hiçbirimiz filan ya falan vilayete ait olamayız. Her birimiz bütün Fransa'ya mensubuz.

İddia ediyorlar ki aramızda Fransa'yı parça parça ayırmak fikrini besleyenler vardır. Öylelerinin aleyhinde cezâ-yı i'dâmı taht-ı karâra alarak o hezeyanları ortadan kaldırmalıyız. Fransa inkisâm kabul etmez bir kitle teşkil etmelidir. Her hususça vahdet-i siyâsiyeye mâlik olmalıdır. Marsilya vatanperverleri Charles François Dumouriez'nin vatanperverlerine yed-i uhuvvetlerini uzatıyorlar. Fransa'nın vahdetini rahnedâr etmek isteyenlerin aleyhinde cezâ-yı i'dâm talep eylerim. Meclis-i millîye, vahdet-i siyâsiyye ve icrâiyyeyi esâs-ı hükûmet ittihâz kılmasını teklif ederim. Bu adamın mukaddesi, hiç şüphe yok, Avusturyalılar titreyerekten haber alırlar. O zaman ahdedirim düşmanlarımızın izmihlâli mahkukdur.”

İşte bu hatîb-i bülend-i pâyenin bu mütecellidâne müdahalesinden sonra meclis-i millî o ihtilafta devam edemedi, ister istemez öyle bir karar verdi, dâire-i ittihâda girdi. Henüz istiklâl-i vatan tehlikede iken o nifakı böylece ref' eylemek, bu vahdeti temin etmek Fransa'ya büyük bir hizmet idi. İşte Georges Jacques Danton müdâfaa-i milliyeyi o iğtişâş ve ihtilal içinde bile tertip ederek orduyu bir şâhrâh-ı ümid ve zafere eriştirmekle kalmamıştı. Merkezce nizâ' ü cidâl-i dâhilînin önünü alarak satvet-i hükûmeti temin eylemeye, o muvaffakiyetleri de idame etmeye hatta çağıltmaya da hırs ile çalışıyor ve destres oluyordu.

Bu sürûr-ı ihtilâlin de büyüklüğü, maalesef, pek az süren, fakat Fransızları hiç değilse istilâ-yı a'dâdan kurtarmaya gayet yardım eden bu ef'âl-i garrâ-yı siyâsî oldu.

Meclis-i millî teşekkülünden bir müddetçek sonra krallığın feshini, cumhuriyetin tesisini ilan eylemişti. 16 Teşrîn-i Evvel 1792'de artık bir Prusya kralından korku kalmamıştı. Azadan biri XVI. Louis'nin muhakemesini teklif eyledi, fakat bir diğeri o muhakemeden evvel krallığın feshini ve cumhuriyetin ilanı kararlarını ârâ-yı umûmiyye-i millete vaz' ettirmeye kalkıştı.

Böyle bir teşebbüs ortalığı altüst eylemek, memleketi iğtişâşa düşürmek, bir harb-i dâhilîye bâdi olmak demektir.

Georges Jacques Danton bu muhâtarayı keşfeyleti. O müzâkereye müdahale ederek nutku îrâd kıldı:

“Âkılâne vaz' eylediğiniz bir kaide-i esâsiyyenin hükmü nazar-ı i'tibâra alınmalıdır. Kanûn-ı esâsî heyetiyle kâmilten kabûl-ı millete arz olunmayacak mıydı? Öyle takarrur etmemiş miydi? Mademki bu kaide-i esâsiyye hürriyetin yegâne muhafızı gibi telakki edildi, mademki bizi her türlü mütelaşiyâne mukarrerâtta ancak öyle bir kaidenin menedebileceği teslim olundu, bugün niçin o düstûrdan inhirâfa ihtiyaç görüyoruz? Çünkü şayet cumhuriyet meselesine dair milletin fikrini şimdiden bilmezseniz hayali ve suni bir bünyâna müsteniden büyük bir bina kurmaya, medîd bir sa'ye koyulmaya kalkışmış olursunuz, öyle mi? Hakikatte bu mütâlâa boştur.

İşte Fransa'nın cumhuriyeti istediğinden ve ilelebed de isteyeceğinden şüphe etmeye bile mesâg yok ise artık düşünebileceğimiz ancak bu kaide-i esâsiyyeye göre bir kanûn-ı esâsî tanzim eylemektir. Vakta ki bu kanunu yapar ve müzâkerât-ı aleniyyenizle efkâr-ı umûmiyyeye madde madde arz eylersiniz, kabûl-ı âmme o zaman tayin etmiş olur, sonra da bütün aksâm-ı idâreniz muttariden o kanunun temâdî-i ahkâmını temin kılar.

Bu kaideyi esas ittihâz etmeliyiz ki kanunlarımız hey'et-i asliyyeleriyle tıpkı kavânîn-i mutlaka gibi mer'iy-ül-icrâ olsun, yoksa bir iğtişâş-ı dâimîye tutuluruz. Cumhuriyet de perişan olur, gider. Kudretimizi, galebemizi temin eden bir ittihadı sırf bu hakaika riayet edince muhafaza eyleyebiliriz. Bu mülâhazalara mebnî teklif-i vâki'in reddini talep eylerim.”

Meclis-i millî Georges Jacques Danton'un reyini tensîb eyledi, cumhuriyet meselesini ârâ-yı millete vaz' etmedi.

Bir dehâ-yı fesîh-i siyâsetin bir milleti, bir memleketi idare eden bir heyete hükmü, tesiri ne derece belîğ, fakat ne kadar nâfi'dir! Âdeta bir zemîn-i ibhâm ve zalâma bir neyyirin in'itâfını andırır.

Georges Jacques Danton'un bu müdâhale-i garrâları olmasaydı, o meclis-i millî hatadan hataya düşecekti; öyle rakîk, öyle hatırnâk bir demde Fransa'yı belalara uğratacaktı. Mesela bu seferde cumhuriyet meselesini ârâ-yı umûmiyye-i millete vaz' edecekti. O zaman filhakika pâ-yı taht, merkez, hâsılı rûh-ı memleket bu fikirde idi. Lakin vilayetler ekseriyetle cumhuriyetin henüz aleyhinde idiler. O ekseriyet, ihtimaldir, krallığı tervîc eyleyecekti, Fransa baştanbaşa mühlik bir nizâ-i dâhilîye tutuşacaktı. Hâsılı, zaruri a'dâ-yı hariciyyeye karşı öyle celâdetle vatan müdâfaa edilemeyecekti.

Artık o ihtirasât bertaraf edildiği için bu hakaik bugün pek mevsûk bir tarzda anlaşıldı da Georges Jacques Danton'un kadri ricâl-i sâire-i ihtilâle nispeten arttıkça arttı.

Yukarıda arz eyledik. Georges Jacques Danton 21 Eylül'den itibaren adliye nezâretinden müsta'fî idi. Bu istifasıyla o hâkimiyet-i mutlaka ithamlarını boşa çıkarmak, tefrîk-i kuvâ-yı hükûmet düstûruna da mertebe-i hürmetini göstermek istiyordu.

Fakat henüz Prusyalılar Fransa toprağında iken müdâfaa-i milliyyenin öyle bir reisini mevki'-i iktidârdan düşürmek ne büyük bir hata idi. Bâhusus Georges Jacques Danton o beyânât-ı mu'tedilesiyle i'timâd-ı âmmeyi de yeniden kazanmıştı.

Meclis-i millî bu hale karşı tereddüde düştü, nihayet bir çare buldu: O da Georges Jacques Danton'un yerine ta 9 Teşrîn-i Evvel'e kadar kimseyi tayin etmemek idi. Bu tarihte ise artık o müdâfaa temin olunmuş demektir. Georges Jacques Danton çekilebilirdi.

Ancak 24 Eylül'de bu münasebetle meclis bir münakaşaya tutulmuştu. Vezâif-i nezâreti hala îfâ eylediği halde Georges Jacques Danton'a bir mazbata da (nâzır-ı sâbık) vasfı veriliyordu. Azadan biri ayağa kalktı, bir nâzır-ı meb'ûs saffetiyle "Beyân-ı re'y edemez, iki hizmeti birden deruhte eylemez." dedi.

Georges Jacques Danton bu muterize pek güzel bir mukabelede bulundu. Nâzırlıktan istifa etmiş ise de meclis-i millînin reyine, itimadına müsteniden ve muvakkaten vezâif-i nezâreti îfâ eylediğini söyledi. Hakikatte meclis murâd-ı milleti teşhis ediliyordu; dilediğini yapabiliyordu, erkânından birine nâzır tayin edebilirdi. Lakin Georges Jacques Danton bu iki hizmetin tefrîkine taraftar idi. Bir mebusun aynı zamanda nâzır olmasını tecvîz eylemiyordu. Birkaç gün sonra ilk fırsatta nezâretten büsbütün çekildi, yalnız mebus kaldı.

Bu hadiselerden anlaşılır ki bu ricâl-i ihtilâl de tıpkı diğer insanlar gibi, belki daha ziyade ihtiraslarına mağlup, o sâika ile birbirine karşı iftiralara meyyâl, hased, garaz gibi redâetlere maruz idiler. Georges Jacques Danton'u iştihârından, o hizmetlerinden dolayı bilhassa meclis-i milîde çekemeyenler çok idi.

Öyle olmakla beraber aşağıda göreceğiz ki nâzırlıktan istifa eyledikten sonra da, sade mebus iken de Georges Jacques Danton mülküne, milletine yine hizmet etti. Hele bir aralık selâmet-i âmme encümenine girerek umûr-ı hâriciyyeyi bir müddetçek yedd-i idâresine aldığı zaman Fransa'nın Avrupaca mevkinin derhal değiştirtti, yükseltti.

Yukarıdan beri tarif eylediğimiz vech ile Georges Jacques Danton'un bir fazlı, bir fazileti pek müşkil, pek nazık bir demde kudret-i askeriyyeyi tanzîm, âdeta ibdâ' ederek Fransa'yı istilâ-yı a'dâdan, öyle bir izmihlâlden kurtarmak idiye bir fazl ü fazilet diğeri de siyâset-i hâriciyyeyi bir tarz-ı metîn ve ma'kule sokarak küştî-i devleti bir sâhil-i selâmete îsâl edebilmek oldu.

O hayalet günâ gün içinde bu hükûmet adamının ifşâ' eylediği hakayıktır ki Fransa cumhuriyet-i cedîdesine beyn-el-düvel bir mevki'-i siyâsî ihraz ettirdi.

Georges Jacques Danton gibi sırf ihtilal içinde yetişen bir fert için ahvâl-i cihânı bu derece devr-i endişâne görebilmek evvelce Honoré Gabriel Riqueti de Mirabeau'nun, bilahire Napoléon'un takip eylediği bir şâhrâh-ı siyâsiye sâlik olabilmek bir nişâne-i dehâ idi.

Bu hafîb-i muazzam öteden beri 10 Ağustos isyanı gibi teheyyücatta yuvarlanır dururken o mehâmm-ı siyâsiyyâtı ne suretle idrak edebildi? Bu hususu ne vech ile mevki'-i tatbîka koydu?

10 Ağustos isyanından, hususiyle Valmy muvaffakiyetten Nice ve Sauvain fütûhatından Belçika ve Almanya'nın istilasından sonra Fransızlar vecde geldiler; en mutediller, bilfarz Girondinler, hatta Marquis de Condorcet bile ayaklandılar. Bütün akvâm-ı âlemî de hükûmetlerine karşı ayaklandırmak emeline tutuldular. Güya ki dedikleri gibi, Convention, o şûrâ-yı ümmet bütün milletlerin ref'-i livâ-yı isyân eylemesine mahsus bir hey'et-i küberâ idi. Bir hey'et-i küberâ ki 19 Teşrîn-i Sâni'de şu kararı verdi:

“Meclis-i millî Fransız milleti namına beyan eyler ki hürriyetlerini istihsâl etmek isteyen bütün akvâmı kardeş addetmeye ve mazhar-ı muâvenet kılmaya müheyyâdır. Bu beyanâta göre hareket etmek için generallere o emr-i lâzime vermeye hükûmeti memur kılar.”

Bu kararın tesiri pek büyük, pek meşum oldu. İngiltere gibi o zamana kadar bî-taraf kalmış devletler bile Fransa'nın aleyhine döndü. Fazla olarak Fransız orduları da o fikr-i ahrârâneye rağmen Belçika'da, vesairede, bütün istila ettikleri yerlerde ale'l-ıtlak diğer ordular gibi hareket ediyorlar; öyle zabt ve gasb eyliyor, öyle asıyor, kesiyorlardı. Fransız cumhuriyeti bile başka devletler gibi ele geçirdiği memâliki Fransa'ya keyfe mâ-yeşâ ilhak ediyordu.

Bu siyaset bütün devletleri Fransa'nın aleyhine yeniden birleştirdi. Fransızlar mağlup olmaya, Belçika'dan Rhin sahilinden çekilmeye başladılar. XVI. Louis'nin idamından sonra Fransız serdarı Charles François Dumouriez de ihanet etmişti, müttefiklerden tarafa geçmişti. Hâsılı, Fransa'nın hali müşkilleşmişti.

İşte bu esnalarda idi ki meclis-i millî o meşhur selâmet-i âmme encümenini tesis eyledi. Georges Jacques Danton'u da azasından bir diğeriyle, Bertrand Barère de Vieuzac ile beraber o encümende umûr-ı hâriciyyeye memur kıldı.

Georges Jacques Danton bu işin başına geçer geçmez gördü ki muharebede devam ederken müsâlahayı hazırlamak lazımdır. Fakat ne suretle o hükûmetlerle yeniden münasebâta girişilebilirdi? Onları mahvetmek için yemin edilmedi mi? Evvel emirde bu yemini geri alarak Fransa'nın siyâset-i hâriciyyesine başka bir istikamet vermek muktezi değil midir? Derece-i sâniyede o inkılâb-ı umûmî ve ehemme-i garrâsından vazgeçerek yukarıda zikrettiğimiz kararı fesheylemek gerektir.

Maximilien Robespierre'in ilkâat-i mühînânesine rağmen birçok keşmekeşlerden sonra Georges Jacques Danton bu tarz-ı siyâseti meclis-i millîye kabul ettirdi. Meclis-i millî ki 13 Nisan 1793'de bu meseleye dair şu kararı verdi:

“Fransız milleti bütün hür milletlerin dost-ı tabîsidir. Millel-i sâirenin usûl-i hükûmetine karışmaz. Başka milletlerin de kendisinininkine karışmasına tahammül edemez.”

İşte bu esasa istinaden Georges Jacques Danton selâmet-i âmme encümeninin, yani o devirdeki Fransa hükûmetinin siyâset-i hâriciyyesini tayin eyledi ve ondan sonra da işe girişti.

Georges Jacques Danton'un zekâ-yı fesîhi dâhilen olduğu gibi, hatta olduğundan ziyade hâricen de doğru yola keşfeylemişti. Mesâil-i uzmâ-yı hâriciyye kavâid-i ma'rûfaya ve an'anât-ı kadîmeye göre hal olunmak gerekti. Maximilien Robespierre'in istediği gibi Fransa'nın silahıyla akvâm-ı cihânı kurtarmaya kalkışmak muvaffak olmayınca memleketin izmihlâlîne bâdi olmak, olunca cumhuriyetin mahvını hazırlamak demektir. Çünkü askerlikçe icrâ-i zi-şân eyleyen bir hükûmette serdâr-ı muzaffer er geç bir hâkim-i mutlak olur.

Georges Jacques Danton bu hakaiki görüyordu. O gördüğü için de Fransa'nın azametini başka türlü tasvir eyliyor ve takip etmek istiyordu. Selâmet-i âmme encümeninin bir mu'tad-ı ruhu olmuştu.

Maximilien Robespierre düşmanlarıyla itilafa girişmek isteyenlerin aleyhinde cezâ-yı i'dâm talep eylemişti. Georges Jacques Danton bu talebe hâkimiyet-i milleti tanımayan düşmanlarla kayd-ı âkılânesini ilave ettirdi.

“Artık meclis-i millî için fezâil-i cumhuriyetperverâneyi kemâlât-ı siyâsiyyeye ile mezcetmeyi bildiğini Avrupa’ya göstermek zamanı geldi. Bir dem-i heyecanda bir karar verdiniz... Bir karar ki sevâik-i itibar ile parlaktır. Çünkü zalemeye karşı isyan eden akvâmı himayeye azmeyliyorsunuz. Fakat bu suretle bilfarz îka-i ihtilâl eylemek isteyen birkaç vatanperveri sahâbete mecbur görünüyorsunuz. Her şeyden evvel hey’et-i siyâsiyyemizin muhafazasını, Fransa’nın azametini düşünmeliyiz. Bir kere cumhuriyet kaviyyen tesis eylesin, Fransa kemalâtıyla, faaliyetiyle akvâm-ı âlemin üzerinde tesirini gösterebilir.”

Meclis-i millî Georges Jacques Danton’a hak vererek hükm-i evveli fesheyleti. Yukarıda arz ettiğimiz kararı ısdâr kıldı.

Artık Avrupa ile müzakere kapıları açılmış oldu. Prusya ile İngiltere ile her tarafla muhâberât-ı siyâsiyyeye girildi, pâ-yi tahtlara me'mûr-ı mahsûslar gönderildi. Georges Jacques Danton siyâset-i hâriciyyeyi krallığın en parlak zamanında olduğu gibi tedvîre başladı.

Lakin Maximilien Robespierre’in fikri başka idi. Dâhilde itisafı devam ettirmek için hâriçte müzâkerât-ı sulhiyyeye asla girişmemek, muhârebeye devam eylemek idi. Meclis-i millîye şu meâlde bir lâyhâ arz eylemişti.

“Bütün memleketlerin insanları kardeşlerdir. Böyle olduğu için bir hükûmetin efrâdı gibi birbirine muâvenet etmelidirler. Bir millete zulüm eden bütün milletlerin düşmanı demektir. Mülûk, erkân-ı mülûk zulme, kim olursa olsun, hâkim-i hakikî-i arza, vâzı'-ı kanûn-ı kâinata karşı isyan etmiş esirlerdir... O hâkim-i nevi-beşerdir. O vâzı'-ı kanûn da tabiattır.”

Nihayet Maximilien Robespierre o tavr-ı mürâiyânesiyle ilka-yi nüfûza muvaffak oldu. 10 Temmuz 1893’de Georges Jacques Danton’u selâmet-i âmme encümeninden çıkarttı, mevki'-i iktidârdan düşürdü. O makul siyâset-i hâricî de altüst oldu. Fransa’nın aleyhinde Avrupa yeniden akd-i ittifâk eyledi.

Convention denilen meclis-i kebîr-i millî Paris meclis-i beledîsiyle büyük bir ihtilafa tutulmuştu. Çünkü öbürü nispeten mutedil, beriki ise fevkalade müfrit idi.

Meclis-i millîden Maximilien Robespierre gibi, Louis Antoine Léon de Saint-Just gibi azgınlar Komün’den, meclis-i beledîden tarafa, mutedillerin, Girondinlerin aleyhinde idiler. Zavallı Georges Jacques Danton:

Atılmışım iki lâ-yefhemin meyyânesine

Zemîne anlatamam, âsümâna anlatamam

diyor. Bu iki hizb-i muhâsımın aralarını bulmak, a'dâ-yı hâriciyyeye karşı böyle müthiş bir nifâk-ı dâhilînin önünü almak için çabalıyordu. Selâmet-i âmme encümenini, o nüfûz-ı hükûmeti de bu emel-i hayra vasıta ittihaz eyliyordu, fakat bir türlü maksuduna eremiyordu.

Muslih bulunmasa şu efâzıl-ı meyyânede,

Bilmez misin neler olacaktır zamânede?

Filvâki Georges Jacques Danton'un vesâtet-i muslihânesiyle birçok mühlik münâzaalara set çekildi. Lakin o nifâk-ı azîm bitmedi, bilakis gittikçe alevlendi.

Maximilien Robespierre ezelden Georges Jacques Danton'un hasmı idi, rakibi idi, mahvına bir vesile arıyordu. Elbette nesâihini dinlemez ve taraftarlarına dinletmez idi, fakat Girondinler o fırka-i mu'tedilede o hatîb-i avâmı sevmiyorlardı. Bu fırkanın ruhu, bir nevi melek-üs-sıyâneti latif bir kadıncağız, nâzır Jean Marie Roland'ın karısı meşhur Manon Roland idi. Manon Roland ki Georges Jacques Danton için pek insafsızcasına şu hükmü veriyordu:

“Bu simada iyi bir adam olmasını fikrime sığdıramam. Kuvve-i muhayyelem bir parça şedîddir. Amelleriyle nazar-ı dikkatimi celbeden eşhâsı fitratlarına göre hayalde tecessüm ettiririm. Mesela Georges Jacques Danton'u daima elinde bir yatagan olduğu halde kendisinden daha mütereddid, daha az hûnrîz bir alay katilleri akvâl ve efâliyle tahrik eder gibi tasavvur eylerim.”

Meclis-i beledînin mutâlebeleri, hatta kıyıamları arttığı bir sırada idi ki meclis-i millîde Girondinlerden biri şu sözleri söylemişti:

“Şayet böyle daimi surette tekerrür eden isyanlar ile meb'ûsân-ı millete bir taarruz vukua gelirse bütün Fransa namına size bildiririm ki çok geçmez. Seine nehrinin kenarlarında bir Paris mevcut mu idi? Aramaya mecburiyet-i hâzır olur.”

Braunschweig'nın o maruf beyannamesini andıran bu tehdit tabiatıyla bir sî-i te'sîr hâsıl eyledi. Georges Jacques Danton o tesiri izâle o hatayı tamir için çalıştı, fakat muvaffak olamadı. Nihayet başta Louis Antoine Léon de Saint-Just olduğu halde Montagnardların en müfritleri selâmet-i âmme encümenine girdiler. 31 Mayıs ve 2 Haziran kıyıamları vuku'a geldi. Girondinler taht-ı muhâkemeye alındı, idam olundu.

Georges Jacques Danton'un bütün o muslihâne mesaisi de semeresiz kaldı.

Maximilien Robespierre böylece Girondinleri mahvederek hâkimiyet-i mutlakasını hazırlarken Georges Jacques Danton'u da ma'nen külli zedelemişti, yaralamıştı. Zaten o sayede, yukarıda arz ettiğimiz gibi, selâmet-i âmme encümeninden çıkardı, mevki'-i iktidârdan düşürdü.

Georges Jacques Danton fitraten nezih idi. Ricâl-i ihtilâlin en saf serfirâzları gibi o da bir müddet siyâsiyyâtı da, gavâil-i hükûmet ve hâkimiyeti de unuttu. Âlâm-ı zamâneyi aşk ile teskîne çalıştı. Öyle bir derde o bir nevi zehirden, zehr-i lezîzden deva aradı. Oh! Sevmek, sevmek o hûnîn meşgaleleri bir tarafa bırakarak illâ gözlerin, pembe dudakların mest-i bî-tâb-ı garâmı olmak filhakika tabiata teslîm-i nefis eylemek, hükm-i tabîata boyun eğmek idi. Fakat o esnalarda Georges Jacques Danton için âdeta bir intihar demekti. Çünkü o böyle ezvâk-ı aşka müstağrak iken düşmanlarının muttasıl hedef-i ta'n ve iftiraları olacaktı. Hâsılı, o devr-i müdhişte mezarını bizzat kazacaktı, hazırlayacaktı, öyle de oldu.

Georges Jacques Danton ilk refikasını pek perestîşkârâne seviyordu. Lakin o biçare kadın deva kabul etmez bir derde mübtelâ oldu. 17 Şubat 1793'de öldü. O tarihten tamamen dört ay sonra idi, kalben, fikren mecrûh ve müteessir olduğu halde Georges Jacques Danton refikasının mezarına geldi, tabutu çıkardı, açtı, meyyiteye öyle kefeniyle sarıldı, sarıla sarıla ağladı. O harab ve türâb olmuş vücuttan bir türlü ayrılmak istemiyordu, zor bela ayrıldı, ağlıyordu; şebâbına, saadetine, ikbaline ağlıyordu. Hakikaten Georges Jacques Danton'un hayatı o ziyâ'-ı elîmden sonra başkalaşmıştı, külli sönmişti.

O kadıncağız hâlet-i nez'de iken yine Georges Jacques Danton'u düşünüyordu. Fıtratını samimiyetle bildiği o refîk-i ömr zevâl-i dîdesinin sevdasız yaşamayacağına hükmeyleyor, bildiklerinden on altı yaşında genç bir kızı kocasına tahsis eyliyordu. Georges Jacques Danton bu kızın pederini adliye nezaretinde iken mübaşir olarak tanımıştı, hatta iyi bir hizmete bile yerleştirmişti.

Kızın ebeveyni meslek itibariyle Georges Jacques Danton'u sevmiyorlardı, hiç takdir etmiyorlardı. Lakin Georges Jacques Danton elinden geleni yaptı, kızın krallığa şiddetle temayül eden ennesine o yolda hatt-ı hareketini ta'dîl eyleyeceğine dair vaatlerde bulundu. Kilisede, huzûr-ı râhibde icrâ-yı merâsim-i izdivâca kail oldu. Kıza ise candan, gönülden ilân-ı aşk eyledi, hülâsa muradına erdi. Birinci zevcesinin

vefatından dört, beş ay sonra bu ikinci refikasıyla evlendi, bir köşeye çekildi, bir hayât-ı aşk ve ismete daldı.

İlk karısından iki çocuğa mâlik idi. O çocuklar böyle genç bir valide, mü'nim bir garâm, en saf bir safa, en samimi bir zevk, artık insan böyle bir hayatı bırakır da o dağdağa-i i'tisâf ve ihtilâl karışır mı? Hele o devr-i mezâlimin akıbetini özlemez mi?

Öyle, fakat o i'tisaf ve ihtilal, bâ-husus o zulmet her tarafı istila etmemiş miydi? Böyle müstağnilerin bile yakalarını kolay kolay bırakır mı? Georges Jacques Danton bu ömr-i âsûdegî-i sevdâyı düşünüyordu. Lakin başta Maximilien Robespierre olduğu halde düşmanları, rakipleri o ferd-i ferîdi mahvetmek çarelerini düşünüyorlardı, düşünüyorlardı da sirkatten sefahate kadar günâ gün iftiralara hedef kılıyorlardı. “İftira ediniz, ediniz... Daima o müftereyattan bir eser kalır...” derler. Filhakika bir neşe-i garâm, bir kız, bir tehhül için böyle meşrep ve mezhebini ta'dîle kadar vararak bir kûşe-i ezvâka çekilen ve bu seyyie ile de zâhiren vezâif-i vatanperverânesini ihmal eylemiş gibi görünen bir Georges Jacques Danton bu iftiralara surette müstahakk zannolunuyordu. Fakat arkadaşlarıyla, bilhassa Camille Desmoulins ile beraber ahvalden, o temâdî-i devr-i i'tisâftan müşteki idi. Bu uzleti kısmen de o zaruretle, o mezâlimden nefret sâikasıyla ihtiyâr eyliyordu. O hatîb-i avâmın bir gün yine riyâset-i umûra geçmesi pek melhûz idi. Öyle olduğu için bu tarz-ı tefekkürü Maximilien Robespierre’i hoşnut etmek bir tarafa dursun, âdeta korkutuyordu.

Maximilien Robespierre gerek Girondinleri, gerek diğer düşmanlarını imha eyledikten sonra fırsattan istifade ile bu tarafa döndü. Evvel emirde Georges Jacques Danton’un makarr-ı beyninden Fabre d'Églantine’i bir sahte ihtilâs töhmetiyle taht-ı muhâkemeye aldırıldı. Louis Antoine Léon de Saint-Just’un muâvenetiyle selâmet-i âmme encümenini, o vâsıta-i icrâiyyeyi istediği gibi idare ediyordu. Bir derece daha tasfiye ve tazyik etti. Nihayet o encümen vasıtasıyla Georges Jacques Danton’u o rakîb-i a'zamını da refikasıyla beraber krallığı yeniden tesis eylemek, cumhuriyeti mahvetmek töhmetiyle tevkif ettirdi.

Maximilien Robespierre bu ithâmât-ı müfteriyâneyi bizzat serd eylemedi, Louis Antoine Léon de Saint-Just’ü âlet ittihâz etti. Antoine Louis Léon de Saint-Just o server-i ricâl-i ihtilâlin aleyhinde müthiş olduğu musanna', fakat belîğ, müessir bir

ithamname tertip eyledi. Dinden, ahlaktan, vatandan, cumhuriyetten hep bahsetti, fakat hep Georges Jacques Danton'u lekeleyerekten bahsetti. Bu ithamât mecnunâne idi. Öyle iken yine te'sîr-i dehşet-engizini gösterdi. A'zâ-yı encümen, iki kişi müstesni oldukları halde kâmilen o tevkif müzekkeresini imzaladılar. Gariptir, bu imzaların arasında Lazare Carnot gibi affî, âkıl, hayr-hâh bir zatınki de görölüyordu. İhtilal öyle efkâr-ı kâmile ashabını bile şaşırtır, doğru yoldan çıkartır.

Aleyhlerinde bu gaddarâne kararlar verilirken Georges Jacques Danton, Camille Desmoulins vesaire müsterîh-ül-bâl idiler. Çünkü böyle bir ihanete maruz olduklarını asla bilmiyorlardı. Bir gün evvel Maximilien Robespierre Paris'e dört fersah mesafede bir mesirede Georges Jacques Danton ile beraber med'uvven bulunmuştu, yemek yemişti, hatta aynı araba ile birlikte dönmüştü. Georges Jacques Danton'un hapisanede bilahire naklettiğine göre tevkifinden yine bir gün evvel Camille Desmoulins'e de Maximilien Robespierre pek ziyade ilân-ı muhâdenet eylemiş, muhabbet göstermişti.

Georges Jacques Danton'un tevkifi meclis-i millîde büyük bir heyecana bâdi oldu. Lakin Maximilien Robespierre kürsî-i hitâbete çıktı, şu sözleri söyledi:

“Bu teheyyüce sebep nedir? Georges Jacques Danton'un bu imtiyaza istihkakı nedendir? Niçin öbür müttehihlere rüchân oluyor? Kanûn-ı adâlete niye itimat olunmuyor? Zihî garâbet! Müsâvat her tarafta ferman-ferma iken bu muhitte mi pâ-y-mâl edilsin? Şimdiye kadar ne yaptınız ki kemâl-i hürriyetle yapmış olmayasınız? O fert ki korkar, titrer; mücrim demektir. Masumlar asla böyle endişelerle dehşete uğramazlar. Artık ölüverir o perestişler, ölüverir o imtiyazlar! Göreceğiz, meclis-i millî öyle çürümüş bir heykele hâlâ tapacak mıdır? Yoksa o heykel yıkılırken bu meclisi ezecek midir?

Bana ilka'-yi havf etmek Georges Jacques Danton'un tehlikesiyle beni telaşa düşürmek istediler. Bir muhâdenet-i kadîmenin hatırasını ileri sürüyorlardı. Ruhum asla bu sözlerle müteessir olmadı. Tehlike varsın gelsin, beni bulsun; bence umumi bir felaket addolunamaz.

Mücrimlerin öyle müteaddid olmadıklarına en birinci delil esas itibariyle verdiğiniz kararlardır. Biliyorsunuz ki a'zâ-yı encümenlerin temdid-i mertebe-i salâhiyyetlerine dair mahpusların tercümân-ı mutâlebâtı olmak istiyorlar. Encümenler vatanın müvekkilleri demektir. Böyle müzakere bile vatana karşı hakarettir. Müfsidlerî müdafaa ediyorlar. Niçin? Çünkü fesat hala devam eyliyor.”

Bu tehditler, bu kindarâne sözler meclisi ekseriyetle yine hayret ve haşyete düşürdü. Bilhassa Le Marais dedikleri fırka-i mutavassıtanın muâvenetiyle, ekseriyet-i meclise o tevkifi kabul kıldırdı.

Selâmet-i âmme encümeninden bir muhibbî aleyhindeki bu tertibatı Georges Jacques Danton’a vaktiyle haber vermişti. Lakin o hatîb-i muazzam mazisine, hidemât-ı sâbıkasına güvenerek: “Bana dokunmaya cesaret edemezler.” diyordu. Bilahire tevkifi takarrur edince memâlik-i ecnebiyyeye kaçmayı tavsiye edenlere “İnsan vatanını topuklarında götüremez.” cevâb-ı şehâmetini veriyordu.

Şayet Louis Antoine Léon de Saint-Just selâmet-i âmme encümeninde:

“Bugün biz Georges Jacques Danton’u tevkif ettirmezsek yarın o bizi ettirir.” demeseydi a'zâ-yı encümen o kararı vermeyeceklerdi. Hele Lazare Carnot gibi ashâb-ı istikamet o server-i ricâl-i ihtilâlin masumiyetini bildikleri halde mahzâ vatan tehlikede iken hükûmetçe bir nifaka meydan vermemek vâhimesiyle bu cinayete kerhen iştirak eylemişlerdi.

Georges Jacques Danton’un muhakemesine 2 Nisan 1793’de başladılar. Onunla beraber gelişigüzel birçok müttehimler daha vardı. Bu müttehimlerin Camille Desmoulins, Cécile Julie Fouquier d'Herouel vesaire gibi bir kısmı eâliden bir kısmı da mechûl-ün-neseb bazı esâfilden idi.

Düşmanlarının maksudu bu muhâlata sayesinde Georges Jacques Danton’u kirletmek, enzâr-ı âmmeye mücrim göstermek idi.

Hâkimlere ta'limât-ı lâzıme verildi. Bir değil, iki müddeî-i umûmî ikame edildi. Reîs-i mahkemenin arka tarafından küçük bir pencereden a'zâ-yı encümenin bazıları gerek erkân-ı mahkemenin, gerek müttehimlerin evzâ'ını teftiş ediyorlardı.

Vakta ki Georges Jacques Danton, velev o eşhâs-ı muhtelifle ile beraber olsun, mahkeme salonuna haşmet içinde girdi. Bir zabıt kâtibi dayanamadı; her türlü kaydı, korkuyu bir tarafa atarak müttehimlere doğru gitti, ağlayarak o hatîb-i muhteşemin ayaklarına kapandı.

Ne müddeî-i umûmîlere, ne de hükâmâ müttehimlerin aleyhinde hiçbir vesika, belli başlı delâil sübûtuna verilmemişti. Mamafih muttasıl: “Yürüyünüz.” emri veriliyordu, böyle olduğu için herifler az, çok muazzeb idiler.

İsmi, yaşı, ikametgâhı sorulunca, yukarıda bi'l-münâsebe arz ettiğimiz gibi Georges Jacques Danton:

“Ben Georges Jacques Danton’um. Yaşım otuz beştir. İkametgâhım yarın adem olacaktır. Namım ka'be-i tarihte kalacaktır.” demişti.

Lakin reîs-i mahkeme o müttehim-i muazzamı öyle uzun uzadıya isticvâba cesaret edemiyordu, o lisân-ı adl ü intikamdan korkuyordu. Hemen başka bir müttehime nakl-i kelâm eyliyordu.

Zabıt kâtiplerinden biri müttehimlerin, bilhassa Georges Jacques Danton'un ifadelerini tahrîf ettikten sonra matbuâta teblîğ ediyordu.

Reîs-i mahkeme Georges Jacques Danton'a söz vermemek için ne lazımsa yaptı; sağa sola, her tarafa başvurdu, fakat nihayet vermeye mecbur oldu. O zaman:

“Vücûh-i eşya kâmilten değışti. Divân-ı mahkeme derin bir tebdîle uğradı. Halk tehey yüce geldi, pencereler sarsıldı. Güya ki birdenbire hâkim Georges Jacques Danton oluyordu. Herkes o ufak deliğe tevcîh-i nigâh eyledi, a'zâ-yı encümeni, o hakiki mücrimleri aradı. O mücrimler ki sarardılar, soldular, birer birer oradan savuşmaya mecbur oldular.”

Georges Jacques Danton gerek kendi namına gerek arkadaşlarının namlarına dedi ki bizzat hedef-i ithâm oldular. Çünkü onları itham etmek üzere idiler.

“Meclis-i millî bir encümen teşkil eylesin, selâmet-i âmme ve emniyyet-i umûmîyye encümenlerinin mezâlimine dair ifadelerini dinlesin.”

Erkân-ı mahkeme hem bu nutuktan, hem de bu nutkun halka tarz-ı te'sîrinden haşyete geldiler, şaşırıldılar, muhakemeyi durdurdular.

Zabıt kâtipleri Georges Jacques Danton'un sözlerini baştanbaşa çizdiler, tahrîf eylediler, zabıtnameyi ne suretle tanzim edeceklerini bilemediler. Nihayet 2 ve 3 Nisan celselerini birbirine karıştıracak muhakemeyi altüst kıldılar, o suretle cerîde-i resmiyyede neşredebildiler.

Mahkemede sâmiîn Georges Jacques Danton'u şiddetle alkışlamıştı. Reîs-i mahkeme, müddeî-i umûmî bu halden telaşa düştüler. O hatîb-i müheyyici mülâyimâne bir tarzda: “Yoruldun bir parça dinlensen fena olmaz.” diye hile ile susturdular, sonra da sıkılmadan zabıtnameyi münafıkâne “Georges Jacques Danton'un sesi kısılmıştı, ne müşkil bir vaziyette kaldığını reis hisseyledi, mâ-bâ'd-ı müdâfaayı celse-i âtiyyeye ta'lik etti.” sözlerini derceyletti.

Georges Jacques Danton meclis-i millîce istimâ'ini talep eylemişti. O meclisten bazı azayı lehinde şühûd olarak ikame etmişti. Hatta mahkemede reis Martial Joseph Armand Herman yanılarak Fabre d'Églantine için şahadete gelen meşhur Pierre Joseph Cambon'a Georges Jacques Danton ile Camille Desmoulins'i nasıl tanıdıklarını sormuştu. O da “Cumhuriyete hakikaten hizmet etmiş iffet ve

fazilet ashâbındandırlar, öyle bilirim.” deyince herif donakalmış, bahsi derhal değiştirmişti.

Bu misalden de anlaşılır ki meclis-i millî azasını şühûd saffetiyle bu muhakemede dinlemek hükûmet için, Maximilien Robespierre için büyük bir muhâtara idi. O muhatarayı hissettiği içindir ki 4 Nisan içtimâinde Louis Antoine de Saint-Just meclis-i millîde kürsî-i hitâbete çıktı, müttehimlerin ilân-ı isyân eylediklerini söyledi. Hatta “Onlarla aranızdaki mesafeyi göstermelisiniz...” diye a'zâ-yı meclisi garib bir tarzda tehdite kadar vardı.

“Her müttehim ki mukavemet eder, hükkâmı tahkîr eyler; müdafaadan mahrum edilir.”

düstûr-ı katilânesini meydana koydu, meclise de kabul ettirdi. Çünkü Maximilien Robespierre münâfıkâne müzakereye müdahale eyledi. “Hiçbir fert için bir imtiyaz olamaz, Georges Jacques Danton da öbürleri gibi bir müttehimdir.” dedi.

Artık muhakeme bir oyuncaktan ibaret kaldı. Müttehimlere hemen ağız açtırılmadı. Bu manzara-i hûnîni Georges Jacques Danton’un muhâsımları ma'hûd ufak pencereden beşâşetle seyrediyorlar, birbirlerine: “Herifleri bu sefer yakaladık, salıvermeyiz.” diyorlardı. Georges Jacques Danton onları göstererekten:

“Camille Desmoulins! Şu alçak katillere bak, mevte kadar arkamızdan geliyorlar.”

dedi. Hey'et-i udûl buhran içinde idi, mücrimiyet hükmünü vermekte tereddüd ediyordu. Çünkü Georges Jacques Danton’un o müessir, o müheyyic sözlerinden müteessir olmuştu. Lakin Maximilien Robespierre’in adamları öbürlerini tazyik eylediler, mütereddidlere:

“Bu muhâkeme değil, bir nevi tedbîr-i örfîdir. Biz hükkâm değiliz, fakat ricâl-i hükûmetimiz: “İkisi birden muhâldir, biri mutlak helak olmak gerektir. Maximilien Robespierre’i öldürmek istiyor musunuz? Yok, öyleyse Georges Jacques Danton’un idamına hükmettiniz demektir.” dediler.

Bu tazyikat ile heyetten zor bela mücrimiyet kararı alındı. Vakta ki reîs-i mahkemenin hitamını bildirdi. Georges Jacques Danton “Hitam mı? Fakat muhakeme daha henüz başladı. Evrâk-ı ithâmiyyeyi okumadınız, şahitleri dinlemediniz...” dedi. Zaten i'lâm evvelden bastırılmıştı, hazırlanmıştı; hükmü tebliğe bile vakt-i müsâid olmadı. Mahkûmlar bağırıyorlar, çağırıyorlar, mahkemeden çıkmamak istediler. Camille Desmoulins’i yerinden kaldırabilmek, dışarı çıkarabilmek için kuvve-i cebriyyeye müracaat olundu.

Georges Jacques Danton kendini derhal toplamıştı, i'tidâl-i demini takınmıştı, o dem-i teheyücte bile ağır bir lisan ile fakat pek makul sözler söylüyordu:

“Ah, alçaklar, şimdi beni geçerken görünce, “Yaşasın cumhuriyet!” diye bağırmaktan hayâ etmezler. Artık cumhuriyet de, Fransa’da altüst olur. Hiç değilse bacaklarımı Georges Couthon’a, bilmem neremi Maximilien Robespierre’e bırakabileydim, bu hal bir müddet daha devam ederdi.”

Georges Jacques Danton ile refikasının üç büyük meziyetleri inkâr olunamazdı. Evvela taht-ı saltanatını deviren, cumhuriyeti tesis eden onlar idi. Sâniyen adaleti ciddi, müesssir, insanperverâne bir tarzda ikame eyleyerek inkılâbı kurtaran yine onlar idi! Sâlisen kimseye kin bağlamayan, birbirini mevte kadar seven hep onlar idi. Onlar ki kadim Yunanlılar gibi “Üdebâda, ikbalde hep beraber!” tarzını takındılar. Camille Desmoulins o biçare karısını müteselli etmek için: “Neden korkuyorsun? Georges Jacques Danton ile beraber değil miyim?” diyor. Meydan-ı siyasete giderken bile ne olursa olsun o refik-i muhteşeminden ayrılmayacağını söylüyordu.

Mahkûmlar Saint-Honoré sokağından, Maximilien Robespierre’in evinin önünden geçerken nidâ-yı gayz ve isyanlarını artırdılar. Bilhassa Camille Desmoulins pek müteheyhic idi. “Millet! Zavallı millet! Seni aldatıyorlar, hadimlerini öldürdüler. Kim seni Bastille muhâcemesine çağırdı? Kim sana cumhuriyeti ilan ettirdi? İşte Camille Desmoulins. Ben oyum!..” diye bağırıyordu. Elleri ayakları bağlı iken yine çırpınıyordu, nihayet sükûnete geldi, bârid bir eda ile Maximilien Robespierre’in ikametgâhını göstererekten: “Bu ev mutlak yıkılır.” dedi.

Rivayet ederler ki Maximilien Robespierre odasından bu feryatları işitmiş, işittikçe sararmış, solmuştu. Georges Jacques Danton yine o esnalarda “Maximilien Robespierre mutlak arkamdan gelir, o da helâk olur...” diye bağırıyordu.

Mahkûmlardan Cécile Julie Fouquer d'Hérouel pek narin, güzîde bir fitrat idi. Birinci olarak maktele çıkıyordu, çıkmadan evvel hüzün ile, nezaket ile döndü, Georges Jacques Danton’u öpmek istedi, fakat cellat o iki mücâhidi birbirinden ayırdı. O zaman Georges Jacques Danton: “Hayvan herif! Kellelerimizi sepette olsun birbiriyle öpüşmekten menedemezsin ya...” dedi.

Georges Jacques Danton pek necâbetle, pek şahane öldü. Bir nazar-ı terahhumla sağına, soluna, bütün o cemaate baktı. Cellâda: “Kellemi bu halka göster,

       o k  fete değer.” dedi. Filhakika cell  t da kelleyi aldı, maktelde gezdirdi, dört tarafa gösterdi.

Ortalığı bir s  k  t-ı meh  b istilâ eyledi. Bir dakika kimse nefes bile alamaz oldu, sonra bir köşede mahsus tertip olunmuş kâselîslerden mürekkeb bir heyet “Ya  sın cumhuriyet!” diye yalancıktan bağrıştılar. Fakat milletin hakiki efrâdı kemâl-i teessürle “Fransa’nın şimdi ba  ı kesildi.” diye ilân-ı mâtem eyliyorlardı... Hakikat de böyle idi...

3.5. Maximilien François Marie Isidore de Robespierre

  şte Fransa inkılâb-ı kebîrinin bir rükn-i ac  bi, fakat acîb olduğu kadar müthiş, hatta muhte  sem bir r  kn   ki az zaman içinde çok i   gördü. 1758’de doğdu, 1794’de darağacına   ıktı. Ancak otuz altı sene yaşayabildi. Otuz altı seneden ise otuz birini s  k  n ve sükûnetle geçirdi. Hakikatte 1789’dan ibtidâ-yı inkılâb-ı keb  rden itibaren mebus saffetiyle meclis-i millîye girerek maruf olmaya ba  ladı. Bütün azametini, kudretini ise o tarihten iki üç sene sonra takındı. Hükmünü, i’tis  fını, lakin kat  , lakin feci bir tarzda yalnız bir sene kadar icra eyledi.

Maximilien Robespierre ne idi, ne fitratta idi, bilinmedi, bilinmez.   nkıl  bın ibtidalarında cezâ-yı i’d  mın mu  arızı idi. Meclis-i millîde öyle beyân-ı re’y eylemişti, lakin devr-i tagall  b ve i’tisâfta birçok masumları araba araba meydân-ı siyâsete gönderdi.

Nedendir gaddara meyli tab’ının gaddâr hayrette

Ne emel besliyordu, hatta ne maksat tayin ediyordu, yine bilinmedi, bilinmez. Servet, ihtişam, aşk gibi   l  yi  -i cihândan müstağnî idi. Hemdem-i ma’r  fu Jean-Paul Marat’nın dediği gibi, asla ızlâl olunamaz bir fert idi, hilkaten müstakîm idi. Bir müddet Fransa’nın hâkim-i mutlakı oldu, lakin yine hiç heves  tını d    nmedi, hiç heves  tına hizmet etmedi. Bir doğramacının evinde misafir saffetiyle yatar, kalkardı. Maaşından başka bir   r  da m  alik değildi. Maddeten fevk-al-hadd mahviyyetle ya  ardı; sadeliğin, fakrın, lakin sadelik, fakr içinde azametin, kudretin bir misâl-i müşahhası idi. N  f  z-ı ma’nevi itibariyle dünyalara sığmıyor idi, ulûhiyete yaklaşmak istiyordu; ismet fitratına, nezâfet-i hilkatine o derece mağrur idi. Hep o gururun sevkiyle hareket eyliyor, âlemi fisk u fesada müstağrak görüyor, ıslah etmek diliyordu.

Şekil 4: Maximilien Robespierre
1758-1794

Ali Kemal, **Ricâl-i İhtilâl** (Dersaadet: Matbaa-i İkdâm, 1329).

Hiç olmazsa zevâhir haliyle öyle görünüyordu. Çünkü riyaadan münezzeh değildi, asla değildi.

Yalnız a'mâli nazar-ı itibara alınırsa Maximilien Robespierre'in hiçbir fazileti görülmez, meziyeti keşfedilmez, fakat hunhârlık, gaddarlık gibi redâetleri derhal meydana çıkar. En samimi yârânına, yârân-ı sabavetine, yârân-ı şebâbına bile ihaneti, i'tisâfı, hem de hakikatte nâ-hakk yere i'tisâfı ne büyük bir cenâbettir! Hele öyle cenâbetleri o derece sükûnetle, âsûdegî fıkır ü kalb ile bilâ-fütûr îka' etmek Georges Jacques Danton, Camille Desmoulins gibi o kadîm-i refîk-i hayatlarını ne vicdanen, ne kalben ne de fikren bir azap, hatta ufak bir ızdırıp bile hissetmeden eliyle yed-i cellâda teslim eylemek merdûd olduğu kadar hûnrîzâne bir hareket değil midir?

Fakat niyetleri tâmîk olunacak olursa yine Maximilien Robespierre'i insan öyle cihanın kanına susamış vahşî bir mahlûk addedemez. Mübhem olsa da hayır ile, hasenât ile muttasıf bir gâye-i âmâlin meczûbâne sâlikî bulur. Öyle redâetler, zulmetler, küçüklükler içinde bile bir fazilete, bir nura, bir büyüklüğe mazhar görür, aynıyla o teşhis eylediği devr-i müheyyic-i inkılâb gibi.

Ricâl-i ihtilâlin hiçbiri Maximilien Robespierre kadar o devre-i fetretin ruh ve mana itibariyle timsâl-i mücessimi addolunamaz. Bir dereceye kadar Louis Antoine Léon de Saint-Just o muğlâk, müthiş, lakin civanmert hasletiyle ona yaklaşır.

Maximilien Robespierre ibtidâdan bir vilayette ufak bir vekîl-i deâvî idi. Bir dereceye kadar ilmiyle, hitabetiyle meşhur idi. Hatip idi, lakin öyle Georges Jacques Danton gibi umumi, bülend-mertebe, gümrâh bir hatip değildi. Nutuklarını uzun uzadıya çalışarak yazardı, son derece dikkatle, vesvese ile okurdu, irticâlden tevakkî eylerdi.

İnkılâb-ı kebîrin birinci ve ikinci meclis-i millîlerinden büyük bir nüfuza hâiz olamadı. Zaten ikincide aza bile değildi. O zaman Komün dedikleri belediyede idi, fakat Jacobinlerin kuvâ-yı hükûmeti alttan alta idare eden mahfil-i meşhûrunda âdeta bir kutb oldu. En maruf hareket-i ihtilâliyyelere karıştı. Convention denilen meclis-i kebîr-i millîye girdi, zümre-i müfritinin başına geçti. XVI. Louis'nin bi-lâ-imhâl idamına karar verenlerden idi. Bilahire Girondinler dedikleri o mefâhir-i

ihtilâlî itidal ile, ihanet ile itham ederek mahkeme-i ihtilâlin öyle sûrî, sathî hükümleriyle toptan darağacına sevk eyledi.

Pierre Victurnien Vergniaud gibi, Jacques Pierre Brissot gibi Fransa inkılâb-ı kebîrinin en mübeccel erkânı böyle kaşla göz arasında helak oldular, gittiler.

Maximilien Robespierre o mutedillerin başını yedikten sonra müfritlere musallat oldu. Hébertist denilen gürûha hücum eyledi. Mahkeme-i küberâ-yı ihtilâl ta reisinden müddeî-i umûmîsine kadar bütün o sâhib-i hurûcun adamlarından mürekkeb idi; her emrini, her arzusunu derhal infaz ederdi. O müfrit Hébertistleri tıpkı o mutedil Girondinler gibi birer, ikişer celsede idama mahkûm ettiriyordu, ettirince de hemen meydan-ı siyâsete gönderiyordu...

Tarih göstermez mi ki kan, insan kanı bir hey'et-i ictimâiyyede bir kere böyle akmaya başladı mı muttasıl akar, zor durdurulur, hele kâbus-ı ihtilâl:

Mânend-i dîv beççelerin iltikam eder

Hébert o meşhur Le Père Duchesne gazetesiyle az başlar mı yemişti? Cihanın kanına az mı susamıştı? Arkadaşlarıyla beraber en çok dine, dindarlara, bilhassa katolikliğe, katoliklere taarruz eylemişti. Hele o zavallı kral, o talihsiz kraliçe için neler yazmamıştı!

Hébertistler, Maximilien Robespierre'in hışmına en ziyade dinsizliklerinden uğradılar. Çünkü Maximilien Robespierre onlara karşı dinin, dindarlığın müdâfi'i kesildi. Bu sâikaya bu vesile ile de yine birçok başlar kestirdi.

Maximilien Robespierre nihayet inkılâb-ı kebîrin en saf, en şüpheden azade sürûrlarına, Georges Jacques Dantonlara, Camille Desmoulinslere münafıkâne kıydı.

Georges Jacques Danton o devrin fikren de, kalben de eâzımından biri idi. Safvet-i fikr ile beraber şecâat-ı kalbe de mâlik idi. Maximilien Robespierre gibi hesap, riya, hile nedir bilmezdi. Camille Desmoulins ile, Antoine Fouquier d'Hérœuel ile, diğer bazı meşahir-i ihtilâl ile müttefik hareket ediyorlardı. Ta sabâvetten itibaren birlikte büyüdüklere, yetiştiklerine bakmadı. Bu cidâl-i efkârda ibtidâdan beri silah arkadaşı olduklarını da nazar-ı itibara almadı. Louis Antoine de Léon de Saint-Just'ü vasıta ittihaz ederek Maximilien Robespierre başta Georges Jacques Danton olduğu halde tıpkı Girondinler gibi tıpkı Hébertistler gibi o zümre-i güzîdeyi de idam ettirdi... Georges Jacques Danton öyle bir müessir, muhteşem hatip idi ki

gerek mahkeme-i ihtilâlde, gerek meclis-i kebîr-i millîde müdâfaa-i nefis için söz söylemeye mezun olsaydı, masumiyetini ispat eder, hakk-ı sarîhini ihkak eylerdi. Lakin fasl-ı mahsûsunda arz eyledik, yine Maximilien Robespierre’in desîseleriyle o hukuk-ı ibtidâiyye-i ezeliyyeden bile mahrum edildi... Yalnız elleri, ayakları değil, hatta lisanı bile zincir-bend bir arslan gibi ma'nen kükreye kükreye dest-i cellâda teslim olundu.

“Hülasa, öyle denilebilir ki o hafî ve alenî hareketiyle, akvâliyle, sükûtuyla bu rûkn-i meş'ûm-ı ihtilâl bizzat eliyle Georges Jacques Danton’u darağacına bağladı... Asla kabul edemem ki Fransa inkılâb-ı kebîrini böyle zavallı bir müfterî, böyle meczub bir katil teşhis eyleyebilsin.”²³⁸

Camille Desmoulins ihtilâl-i kebîrin o latif-sîret muharriri de güzîde bir sima idi. Müstesni bir sevda ile sevdiği bir kızla henüz bir müddet-i kalîleden beri evlenmişti. Bu izdivaçtan nur topu gibi bir oğlan dünyaya gelmişti, Horace Camille tesmiye olunmuştu.

Maximilien Robespierre işte bu Camille Desmoulins’in sabâvetinden beri arkadaşı olduğu için ekseriya evine gelir, o mini mini yavruyu kucağında oynatırdı. Öyle iken Georges Jacques Danton ile beraber o zavallıyı da, daha sonra Camille Desmoulins’in karısı, o latif, o masum Anne-Lucile-Philippe Laridon Duplessis’i de mahkeme-i ihtilâlde, oradan da meydân-ı siyâsete i'zâm eyledi...

Bilemem hangi şairimiz:

Rakîbin ölmesine çare yoktur,

Vezir olsun meğr Sultân-ı Selîme.

demiş. Her halde Maximilien Robespierre’in refikleri kadın, erkek, ihtiyar, genç pençe-i mergden kellelerini pek zor, pek nadir kurtardılar. O kadar ki rivayete göre o gaddar ma'rufun bir muâsır levh-i mezârına şu beyti yazdı²³⁹:

Zâir, vefâtıma ağlama,

Şâyet ben yaşayaydım, sen ölecektin!

Hiçbir devirde, hiçbir zeminde, hiçbir hükümdâr-ı gaddâr bile bu kadar az zaman içinde böyle küme küme masumları insaniyet, adalet, inkılâp namına vahşetle, i'tisâf ile al kanlar içinde diyâr-ı ademe sürmedi.

²³⁸ François Victor Alphonse Aulard: Fransa İhtilâl-i Kebîri’ne Dair Tettebbuât

²³⁹ Passant! ne pleure pas ma mort, si J’étais vivant, tu serais mort.

Ekseriyetle rakipleri ortadan kalktı, kafalar kesildikçe kesildi. Maximilien Robespierre cihân-ı ihtilâlin hûnîn, lakin muhteşem bir kutbu gibi parlamaya başladı. Avrupa sanıyordu ki Fransa’da yeni bir Oliver Cromwell doğmuştu, artık ihtilale hâtime çekecekti. Fransız orduları her cihetçe galip idiler. Prusya kralı, Avusturya imparatoru Maximilien Robespierre’in muvaffakiyetini, tegallübünü ihtilalin nihayet bulduğuna delil addederek o vesile ile Fransa cihetinden ordularını çektiler, Lehistan’ın taksîmine daldılar. Sûret-i zâhirede bütün Avrupa ricâli diyordu ki: “Maksud ne idi? İhtilale bir nihayet vermek değil mi? İşte Maximilien Robespierre o vazifeyi îka' eyliyordu, artık Fransa ile uğraşmaya mahal yoktu.”

Fakat Maximilien Robespierre o emelde değildi. Fikren, ruhen pest-pâye idi. Hep düşmanlarına karşı te'mîn-i mevki' eylemek derdiyle bî-huzur idi. Her tarafta, herkeste ise muttasıl düşman görüyor, düşman keşfediyordu. Zaten bir yandan bir vücûd-ı ezeliye her ferdin itikat etmesini istiyordu, bir yandan da hakk-ı mülkiyyeti müdafaa ediyordu. Bu sâikalarla daima hûnrîz bir siyaset takip eylemek mecburiyetinde idi. “Şâibe-i i'tidâl” ile âlûde görünmekten korkuyordu, her tarafa hâkimdi. Georges Jacques Danton’u öyle teslim, öyle feda eyledikten sonra meclis-i millî ona körü körüne münkad idi. A'zâ-yı meclis bilâ-münâkaşa bir inbisât-ı zâhiri ile beyân-ı re'y eyliyorlardı. Yoksa tıpkı Neron devrinde olduğu gibi Louis Antoine Léon de Saint-Just’ün nazar-ı dikkatini celbederler, berbat olurlardı. Mükedder, hatta düşünceli görünmeye bile mesâğ yoktu. Bir kere mebuslardan biri bir celsede hayale dalar gibi oldu, fakat Maximilien Robespierre’in ona doğru baktığını gördü. Mütelâşiyâne “Ah, şimdi bir şey düşündüğüme zâhib olur.” diye bağırdı... O muhitte istibdâd, hirâs-ı istibdâd bu dereceyi bulmuştu. Selâmet ve emniyet-i umûmiyye encümenlerinin her ikisi de boyunduruk altında idi. Vilayetlerde müffettişler azlolundu, onların yerlerine en mutî memurlar gönderildi. Paris’te belediye, mahkeme-i ihtilâl hep ona candan, gönülden münkad idiler. Ordu bile o nüfuzdan kurtulmuyordu. Hakk-ı mülkiyyete riayet hasebiyle, vücûd-ı ezeliye itikat dolayısıyla hem zenginler hem de sınıf-ı rehân ondan tarafa meylediyorlardı.

Maximilien François Marie Isidore de Robespierre için taraftarları fazilet adamı diyorlardı²⁴⁰.

“Faziletperver idi; müstakîm, affî, son derece silaha riayatkâr idi. Bizzat Georges Jacques Danton’un da dediği gibi paradan korkardı, lakin kadından da korkardı, hatta şiddetle nefret ederdi. O

²⁴⁰ Louis Madelin, İnkılâb-ı Kebîr.

derecedeki Manon Roland'ı darağacına sevk eden en ziyade o idi. Bir aralık dostluğunu kazandığını zanneyleyen o zavallı Anne-Lucile-Philippe Laridon Duplessis'i idam ettiren yine o idi. Jean-Lambert Tallien'in karısını hep o mahkûm ettirdi. Hemşiresinden bile uzak yaşadı; hem kadından nefret ederdi, hem kadınları sevenlere nazar-ı hakaretle bakardı. İlk defa olarak Fransa'yı, bu mütehassis, bu handan Fransa'yı kadınlığın, şevk ve şetâretin bir düşmanı idare eyliyordu”.

Mamafih Maximilien Robespierre şahsen çirkin değildi, dikkatle giyinirdi, saçlarını tarar, tuzlar, süse, traşına ihtimâm ederdi. Yalnız bir kere bu nezâfete riayette kusur etti; üstünü, başını kan ile, çamur ile kirletti. O da idam olunduğu gündür.

Maximilien Robespierre'in beytû'l-mesâîsi de daima intikam içinde idi. Şayan-ı dikkattir, cihet cihet muhtelif şekillerde kendi resimleriyle donanmıştı.

Bu ferzend-i ihtilâl o itikatta idi ki bizzat faziletin timsâl-i müşahhası idi. Ona adâvet etmek düşman-ı fazîlet olmakla bir idi, âlemde en büyük cezaya istihkak kesbeylemekti. Fıtraten de bir parça hasûd idi. İşte bütün rakiplerini bu itikat ile imha eyliyordu. Birini bu suretle imhaya niyet etti mi, iftiradan sahtekârlığa kadar her vasıtaya müracaat ederdi. Çünkü neticede bir hayır işlediğine, rûh-ı fazîlete hizmet ettiğine kani' idi. Hep bu kanaat ile o canlara kıydı, fakat niçin kıydı? Bu sırrı o bilmedi ki başkaları bilsin!

Hâsılı, Maximilien Robespierre müdâfi'-i fazîlet değil miydi? Yaptıklarını hep fazilet namına yapar idi. O i'tisâf-ı bî-intihâ da fazilet içindi.

“Kayd-ı fazîlet olmasaydı o devr-i i'tisâf meş'ûm idi, fakat itisaf olmayınca da fazilet aciz kalıyordu.” demek o devre-i i'tisaf ahkâm-ı fazîletin tecellisi için hükmünü sürüyordu. Mahkeme-i ihtilâl yapacağını yapıyordu. Maximilien Robespierre'den aldığı emre binaen müddeî-i umûmî Antoine Questin Fouquier de Tinville reis René-François Dumas'yı gevezelerin çenelerini sıkmak için sıkıştırmıştı. Artık celseler süratle birbirini takip ediyordu, kelleler muttasıl düşüyordu.

Georges Jacques Danton bile mahkûm edildikten sonra kim kurtulabilirdi? Dindarlar, dinsizler hep birer vesile ile meydân-ı siyâsete gönderiliyordu.

Maximilien Robespierre bütün bu itikatların hûlasalarından bir mezheb-i sâfda ibda', bir îd-i ekberde icat eyledi. O matemler, ızlâm içinde Paris halkını bir gün topladı, ilân-ı şâdmânı eyledi. Artık üç ikbale ermişti, lakin yine kan hem de

masum kanı döküyordu. Hapishaneler her yaştan, her sınıftan halk ile mâl-â-mâl idi. Yine bir kanuna göre esbâb-ı mücrimiyyet çoğalmıştı, her ferd bir vesile ile taht-ı muhâkemeye alınabilirdi.

“Bu kanun müttehimleri vekilden, müdafaadan mahrum ediyordu, istimâ'-ı şuhûdu ortadan kaldırıyor, delâil-i maddiye bedel delâil-i ma'neviyyeyi ikame ediyordu, hükûmete muhâlefet eden idam ile cezalandırıyordu, mahkemeyi beş şubeye taksim ediyor; hey'et-i adûlu Maximilien Robespierre'in en keskin taraftarlarından teşkil kılıyordu.”²⁴¹

Meclis-i millî bile bu ahvalden telaşa düştü. Çünkü o meclisin erkânı da aynı usule, aynı kanuna tabii idiler.

“18 Haziran'da elli dört kişi ebeveynini öldürenlerin alametlerinden olmak üzere kırmızı gömlekleri lâbis oldukları halde Paris'in ortasından geçirilerek yük arabalarıyla meydân-ı siyâsete götürüldü. Cécile-Aimée Renault isminde genç bir işçi kızı Maximilien Robespierre'in evinde, cebinde iki ufak bıçak olduğu halde tutuldu... Bazı kâselîsler istina olunursa bu idamlar ahaliyi dilhûn ediyordu. O arabalar geçerken dükkânlar kapanıyordu”²⁴².

Bu zikrettiğimiz kanundan evvel on üç ay zarfında 1225 kişi idam olunmuştu. Bu kanundan sonra kırk dokuz gün içinde 1376 ferdin başları kesildi. Şâir-i meşhûr André Marie de Chénier bu zümre-i mağdûrînden idi.

Maximilien Robespierre bu kadarla iktifâ etmiyordu. Meclis-i kebîr-i millîyi bir derece daha temizlemek istiyordu. O sâika ile de 8 Thermidor 26 Temmuz 1794'de yine o mecliste en meşhur ve en son nutkunu îrâd eyledi.

Meclis-i beledî, kuvve-i zâbıta, mahkemeler, devâir-i hükûmet, hep onunla idi. Lakin gariptir, o kutb-i acîb-i ihtilâl bu kuvvetlere değil, kanuna, meclis-i millînin reyine, o reyi elde etmek için îrâd eyleyeceği nutka istinat ediyordu. Bu nutku bir aydan beri hazırlıyordu. İki gün evvel kâselîslerden o total Georges Couthon'un vesatetiyle muârizlarından bir kısmına, bilhassa Lazare Carnot'ya hücum eylemişti.

Bu muhacemeler meclis-i millîden iki yüz mütecâviz azayı muhataraya sokuyordu. Taraftarları işâa ediyorlardı ki Maximilien Robespierre âsûdegî bir hayat geçiriyordu. Her gün Paris'in sayfiyelerini tenezzühe gidiyordu. Bu mesirelerde ise Paul et Virginie gibi nezih eserler okuyarak dağdağa-i cihândan mümkün mertebe tecerrüt ediyordu. Hakikat, o muhteris-i mu'tesif zaman zaman öyle imrâr-ı hayat

²⁴¹ François Victor Alphonse Aulard.

²⁴² François Victor Alphonse Aulard.

eylese de ekseriya siyasi desîseler tertip etmekle, zabıta tekrarlarını okumakla, muhâsımlarını imhaya çareler aramakla meşgul idi. Aynı vakitte o nutk-ı ma'rûfunu ceste ceste tanzim eyliyordu.

Bu nutuk bir acîbe-i fesâhat ve belâgat idi. Bir yandan hakîmâne mütalaarı, istikbale dair feylesofâne tasvirleri, fakat bir yandan da bazı ricâl-i siyâsiyye için en garazkârâne müfteriyât muhtevi idi. Esasen bu son endişe ile kaleme alınmıştı. Mesela Maximilien Robespierre: “Nutuklarımızla İngiltere’yi hırpalıyoruz, fakat ordularımızla vikaye ediyoruz.” diyordu. Hakikatte serdâr-ı umûmîlik vazifesini îka' eden Lazare Carnot’yu düşürmek istiyordu. Lakin Fransız oduları bir gün evvel Anvers’e girmişti. Anvers’i zabt etmek, Belçika’yı almak, İngiltere’yi ezmek demekti. O halde Lazare Carnot’ya karşı o itham kuru bir iftiradan ibaret kaldı.

Bu sahîfe-i iğraz böyle baştanbaşa mübehhhec olduğu kadar bî-esas isnatları hâvî idi. Yine bilfarz umûr-ı mâliyyeye dair şu sözleri ihtiva ediyordu:

Ahvâl-i mâliyyemizi öyle azametle idare edenler kimlerdir?.. Asilzâdelerin, eli bayraklı hırsızların halefleri, şerîkleri Pierre Joseph Cambonlar... değil mi?

Bu sefer, bu son damla ile artık o mâyi'-i kesîf-i agrâz kabından taşı. Pierre Joseph Cambon bir sîmâ-yı necîb-i ismet idi. İstikametini herkese teslim ettirmişti. Meclis-i millî âdeta gazaba geldi, fakat evvelce de arz eyledik, Maximilien Robespierre'den esasen titriyordu. Georges Jacques Danton’u o sâika ile feda etmemiş miydi? Yine öyle bir haşyete düştü. O nüsha-i kin ve iftirânın tab' olunmasını taht-ı karara aldı. O zaman Pierre Joseph Cambon kürsî-i hitâbete fırladı:

“Böyle şeref ve namusça rüsvây edilmeden bütün Fransa’ya tevcih-i kelâm edeceğim, edeceğim de diyeceğim ki servet-i umûmiyyeye ihanet eden şirzemeleri hep meydana çıkaran ben idim. Onlar bu vadide beni daima karşılarında buldular. Artık hakikati söylemek demidir. Meclis-i millîyi haysiyetten düşüren, kötürüm eden bir ferttir. O fert ise Maximilien Robespierre’dir. Hükmünüzü veriniz.”

dedi. Maximilien Robespierre: “Umûr-ı mâliyyede meclis-i millîyi nasıl kötürüm edebilirim. Pierre Joseph Cambon’ün niyyâtına tecavüz etmek istemem...” diye bir nevi tarziye vermeye kalkıştı ise de bir an evvel hırsızlıkla itham eylediği bir adama karşı böyle bir cümlede bulunmaya yeltenerek yeni bir pot kırdı. Azadan Jérôme Petion de Villeneuve “Bütün maskeleri ref' eylemeliyiz, filhakika hürriyet-i fikriyyeye mâlik değilsek sükûtumla bir harîs-i ikbâlin şerîk-i cinâyâtı olmaktan ise cesedimle suûdına sellem olmayı tercih eylerim.” diye bağırды. Bir diğeri, Étienne-

Jean Panis ise safdilâne bir eda ile “Ben de mi mürtekbim? Bari yüzüme karşı söylesinler! İhtilâlden ne kazandım? Oğluma bir kılıç, kızıma bir fistan almaya kudretim yok.” dedi.

Artık alenen görülüyordu ki ekseriyet-i meclis Maximilien Robespierre’in aleyhinde idi; encümenlere, Pierre Joseph Cambonlere vesaireye hak veriyordu. Fakat azadan Louis-Marie Stanislas Fréron, ki daima renkten renge girer, bâ-husus ekseriya kaş yaparken göz çıkarırdı. Jérôme Petion de Villeneuve’e lüzumsuz yere taaruz ederekten “Nasıl hürriyet-i fikriyyeye mâlik oluruz? Encümenler içimizden işlerine gelemeyenleri tevkif ettirebilirken fıkren hür olur muyuz? Evvela onlardan salâhiyeti ref' eylemeliyiz.” dedi. Maximilien Robespierre bu sözlerden cesarete geldi: “Söylediklerimden hiçbirini geri almam. Silahımı almadan attım, düşmanlarıma arz-ı nefis eyledim. Kimseye müdâhanede bulunmadım, kimseye de iftira etmedim, kimseden de korkmam...” diye izhâr-ı tecellüd eyledi.

Hülasa, birçok münakaşattan sonra meclis nutkun tab'ına dair evvelce verdiği kararı geri aldı.

Maximilien Robespierre’in aleyhinde beyân-ı re'y eyledi.

Vakta ki Maximilien Robespierre o gece evine döndü. Ahvâl-i câriyyeden telaş gösteren bu abgana dedi ki: “Artık fırka-i müfriteden ümidim yok, lakin ekseriyet saftır. Meclisin külliyeti benimledir.”

Vaktiyle müfritlerle müttefikan mutedillerin aleyhinde idi. Şimdi aksi hareketi ihtiyar eyliyordu.

Meclis-i millî tereddüt içinde idi. O gün ibtidâdan Maximilien Robespierre’in lehinde, sonra aleyhinde rey vermişti.

Filhakika meclis-i beledî ondan tarafa idi. Filhakika bütün adamları ateş püskürüyorlardı. Encümenleri de, meclisi de, hâsılı bütün muhâlifleri tuzla buz etmek istiyorlardı, lakin Maximilien Robespierre dâire-i meşrûiyyetten dışarı çıkmamaya, bütün yapacağını meclis-i millînin kararını istihsâl ederekten yapmaya çabalıyordu.

Gece o Jacobinlerin mahfilinde îrâd-ı nutuk eylemekle meşğul idi, fakat meclis-i beledî, mevkib-i millîyi teslîh ile uğraşıyordu. Jacobinler de Maximilien Robespierre nutkunu bitirdikten sonra “İşte vasiyetnamem, şeref namına size bırakıyorum. Elbette müdafaa edersiniz, katre-i mergi içmek lazımsa içeceğim. Beni

yine âsude göreceksiniz.” dedi. Ressam Jacques-Louis David “O katreyi ben de seninle beraber içeceğim.” diye bağırdı. Bütün huzzâr da: “Hep beraber, hep beraber..” diye bağıştılar.

Jacobinler o gece Maximilien Robespierre’i böyle candan alkışlamışlardı. Meclis-i beledî, mevkîb-i millî kuvve-i askeriyyelerini hazırlamışlardı, meclis-i millîyi ihâta edeceklerdi. Fakat o garîbe-i hilkat bu kuvvetlere asla istinat etmiyordu, etmek te istemiyordu. Cumhuriyete ettiği hizmetlere, metânet-i ahlâkiyyesine, fezâil-i ma’neviyyesine güveniyordu. Bu sayede yine o muhitte hükmünü yürütebileceğine kani’ idi.

O gece sabah oldu. Maximilien Robespierre dikkatle giyindi, süslendi, o gök mavi libâs-ı ma’rûfunu lâbis idi. O kıyafetle meclis-i millîde isbât-ı vücûd eyledi. Öyle düşmanlarının müfteriyâne söyledikleri gibi paralarını, silahlarını hanesinden başka mahfî bir yere göndermemişti. Çünkü velev öyle aylardan beri Fransa’nın hâkim-i mutlakı olsa da belli başlı paraya mâlik değildi. O ikametgâhının sahibine bile hayli müddettir borçlarını veremiyordu. Silah olarak da ancak o arz ettiğimiz maneviyata sahip idi.

9 Thermidor o meclis-i millînin Convention’un, hatta bütün ihtilâl-i kebîrin pek ibret-engîz bir safhasıdır. Bir safhasıdır ki fitrat-ı beşerin büyük çirkinliklerini vefretle bazı güzelliklerini ise nedretle arz eyler.

O gün a’zâ-yı meclisten çoğunun hayatı tehlikede idi. Çünkü Maximilien Robespierre sağ kalaydı, onlar mutlak ölecektiler. İşte bu adamlar o hevl ile çabaladılar. Meclis-i beledînin, mevkib-i millînin tedârükât-ı askeriyyesini haber alınca bütün meclis teheyyüce gelmişti. Fasl-ı mahsûsunda arz eylediğimiz vech ile Louis Antoine Léon de Saint-Just’ün nutkunu dinlememişti. Hâlbuki Maximilien Robespierre’in ber-mû’tâd emeli o muayyen hâssının delâletiyle bu berzahtan kurtulmak, muzafferiyetini temin eylemekti.

Azadan Jean-Lambert Tallien, Jérôme Pation de Villeneuve birbirini ardına kürsî-i hitâbete çıkarak Maximilien Robespierre’in aleyhinde yıldırımlar yağdırdılar. Bu sözlerin bir kısmı doğru idi, fakat bir kısmı isnâd-ı sefahât ve ihtilâs gibi pek âdi bühthanlardan ibaret idi; o hasm-ı ekberi küçülteceğine büyütüyordu. Bir aralık Jean-Lambert Tallien koynundan büyükçe bir bıçak çekmişti. Maximilien Robespierre’i tehdite kadar varmıştı. Mudhik, feci, bu celse-i küberâ böyle devam eyledi.

Yine azadan o herze vekil Louis-Marie Stanislas Fréron'un pek abuk sabuk ithamlarıyla, diğer bir ikisinin eblehâne sözleriyle Maximilien Robespierre'e karşı meclisin o husûmeti hafifler gibi oldu. Lakin o esnada Jean-Lambert Tallien yine meydana fırladı, bahsi nokta-i mühimmesine ircâ' eyledi, o hasm-ı cânını en can alacak yerinden zedeledi, encümenlere ihanetle, hıyanetle itham etti.

O vakit Maximilien Robespierre tehlikeyi gördü, hiddetten titredi. O müfritlerden imdat göremeyeceğini anlayınca mutedillerden tarafa döndü.

“Size, ey necib insanlar! Size tevcih-i hitâb eyliyorum. Yoksa haydudlara değil...”

dedi, fakat mukabeleten ne gördü? Tahkîr, tedlîl, istihzâ gördü, beyninden vuruldu, kendini gâib etti. Yumruğunu reise göstererek:

“Son defa olmak üzere, ey katillerin reisi! Senden söz istiyorum.”

diye bağırdı. O sıralarda kürsî-i riyâsete Georges Jacques Danton'un bir muhibb-i hass-ı kadîmi çıkmıştı. Bir muhibb-i kadîmi ki o hatîb-i muazzamın i'dâm-ı fecî'nden beri kederden bir hastalığa uğramıştı, sesini kaybetmişti. O gün birdenbire lisana geldi, gürbüz bir savvet ile ortalığı titreterekten Maximilien Robespierre'e cevap verdi. Fakat bu cevap mahşerden bir sedâyı, bir hükm-i ezeliyi andırıyordu. O mu'tesif-i ekberin ruhuna işledi, nefsinı tıkar gibi oldu.

Bu hali görünce azadan biri “Seni böyle boğan Georges Jacques Danton'un kanıdır...” dedi. Bu nidâ makberden gelir gibi tesir etti. Fakat Maximilien Robespierre bu söze karşı başını kaldırdı, müstehziyâne bir eda ile “Vay, Georges Jacques Danton'un intikamını almak istiyorsunuz, öyle mi?” dedi. O cebânet ve denâetleri o gürûhun yüzüne vurdu.

Bu sırada meclisin en mutî, en sakın azasından ikisi “Tevkif! Tevkif!” diye bağırdılar. Tevkif kararı reye kondu, meclisçe ârâ-yı umûmiyye ile kabul olundu, bütün aza hep birden ayağa kalktılar: “Yaşasın hürriyet! Yaşasın cumhuriyet!” diye bağıştılar, Maximilien Robespierre: “Cumhuriyet mahvoldu, haydutlar galebe çalıyorlar.” dedi.

Kardeşi küçük Robespierre, Philippe-François-Joseph Le Bas, hatta kendi teklif-i mürdâneleriyle, Maximilien Robespierre ile beraber tevkif olundular. Louis Antoine Léon de Saint-Just, Georges Couthon ile birlikte hep birden hapishaneye gönderildiler. Bu vukuat o derece harikulâde, öyle me'mûlün fevkinde idi ki diğer mahpuslar, bütün o cemâat-i uzmâ-yı mağdurîn böyle bir hale inanamıyorlardı.

Fakat henüz meclis-i beledî, mevkib-i millî kudretini elden çıkarmamıştı. O gece Maximilien Robespierre refikasıyla beraber hapishaneden çıkarıldı, dâire-i belediyeye getirildi, taraftarları tevâbii Maximilien Robespierre’i meclis-i millîye karşı ilân-ı isyâna sevk eyliyorlardı. Gariptir, o kutb-i muhteşem hala dâire-i meşrûiyyetten çıkmakta mütereddid idi. Bu tereddüd esnasındadır ki Convention’un gönderdiği bir kuvve-i zabıtan, jandarma efradından, biri Charles-André Merda beyânnâme-i kıyâmı imzalamaya başladığı esnada isminin ilk harfini bile yazmış iken Maximilien Robespierre’i yaraladı.

Bu hadise her türlü kıyâmın önünü aldı, meclis-i millînin galebesini temin eyledi. Çünkü ekseriya birkaç damla kan bir dem-i teheyyc-i ihtilâlde büyük bir tebeddül husûle getirmek için kâfidir. Zaten gerek Maximilien Robespierre’in tereddüdlere, gerek mevkib-i millî reis François Hanriot’nun sarhoşluk mülâbesesiyle rezaletleri isyân-ı müstahsarı esnasından bozmuştu.

“Maximilien Robespierre kendi kendini vurdu.” diye şâyialar çıkarıldı, ortalık karıştı. Yine o fırkadan Philippe-François-Joseph Le Bas şiddet-i heyecânından beynine bir kurşun sıktı, intihar etti. Jean-Baptiste Coffinhal hiddetinden mevkib-i millî reisi o sermest François Hanriot’yu pencereden aşağı fırlattı. Küçük Maximilien Robespierre ise kendini binanın üst katından sokağa attı.

Hey’et-i murahhasa o meyyiti, o mecrûhları aldılar, sürükleyerek Tuileries’ye, meclis-i millîye mahsus daireye getirdiler. Jandarma Charles-André Merda huzûr-ı meclise çıktı, vakıayı şu suretle hikâye eyledi:

“İçeri girer girmez üzerine sıçradım, kılıcımın ucunu göğsüne dayadım, “Teslim ol, hâin!” dedim. O da başını kaldırdı, bana “Hâin sensin. Şimdi seni kurşuna dizdireceğim.” dedi. Bu söz üzerine tabancalarımın birini sol elime aldım, sağa doğru bir sıktım, kalbinden vurdum sanıyordum, meğer ciğerinden yaralamışım. Oturduğu koltuktan yere düştü. O zaman etrafımda bir gürültüdür koptu. “Yaşasın cumhuriyet!” diye bağırdım. Adamlarım beni işittiler, etrafımı kuşattılar, asiler şaşırdılar, darmadağın oldular, galebe bizde kaldı...”

Maximilien Robespierre selâmet-i umûmiyye encümenine getirildi, bir masanın üstüne yatırıldı. Yarasından son derece muzdarip idi. Bir saat kadar öyle câmid kaldı. O kadar ki hayattan münkatı' zannolunuyordu. Bir saat sonra gözlerini açmaya başladı. Çene kemiğindeki cerihasından külliyetle kan akıyordu. Gömleği kıpkırmızı idi. Şapkasıyla boyunbağı yoktu, yolda düşmüştü, başının altına bir ekmek sepeti konuldu.

İşte böyle perişan bir halde bu hücre-i mahsûsada yatarken Maximilien Robespierre’i çok ifrat, müstahdemler ibret ve hayretle seyrediyor, hatta onlardan bazıları tahkir ediyorlardı. Sabahleyin saat altıya doğru bir cerrah geldi, yarasını sardı. O zaman Maximilien Robespierre bir parça kendini topladı, o masadan kalktı, bir koltuğa oturdu, biraz su ile temiz çamaşır istedi. Etrafına, tanıdıklarına mütehayyirâne baktı, ekseriya gözlerini tavana doğru kaldırıyordu, her halinden görölüyordu ki son derece ızdırap içinde idi. Zaten daima sarı bir benize mâlik idi, fakat bu sefer pek soluk, âdeta korkunç bir renk almıştı.

O dairenin müstahdemlerinden biri gördü ki mecrûh çorap bağlarından muazzeb idi. Çoraplarını aşağı çekmeye çabılıyor, çekemiyordu. Herif gitti, o çorapları çekti, düzeltti. Maximilien Robespierre bu muameleye karşı: “Teşekkür ederim, efendim.” dedi. “Efendim” lafzı bir inkılâbın, bir irticâ’nın vuku’una delil idi. Çünkü bu sürûr-ı ihtilâlin ağzından ne suretle çıkabilirdi? İbtidâ-yı inkılâbdan beri o kelimeye bedel “hemşehri, arkadaş” lafızları kullanılmıyor muydu?

Daha iki gün evvel göklere çıkarılan, bazen bir nevi ma’bud gibi telakki edilen bu fert işte birdenbire bu derece sukut eyledi. Meclis-i millîce zaten mahkûm edilmişti, o gün refikasıyla beraber meydân-ı siyasete gönderilecekti, idam olunacaktı.

Bu alayı görmek için bütün Paris hazırlandı. Sokaklarda “Ölüm! Ölüm! İsteriz.” diye bağırانların haddi hesabı yoktu. Dostlar, iyi gün dostları bu fena günlerde ber-mu’tâd en yaman düşmanlardan oluvermişlerdi. İnsanlar her yerde, her zaman böyle değil midirler?

Manzara cidden çirkin idi. Bu mahkûmlar kısmen ölmüş, kısmen can çekişiyorlardı. Öyle iken yine aynı hey’et-i adûlun, aynı hükkâmın kararıyla başta Maximilien Robespierre olduğu halde yük arabalarıyla siyasetgâha, maktele sevk olundular.

Bu geçit resmini temâşa etmek için sokaklar halk ile dolmuştu, yollardaki evlerin pencereleri bile kiralanmıştı.

Ayaküstünde durdurmak, seyircilere o vaziyette göstermek için bu cesetleri, bu nîm cesetleri arabaların kenarlarına bağlamışlardı.

Başı siyah bir kana mülemma' kirli bir bezle sarılmış olduğu halde Maximilien de Robespierre halkın o tel'inleri içinde fütûrsuz, bigâne bir eda ile geçti. Vaktiyle o âlâyîşe olduğu gibi bu tehevvrülere, o gazaplara da ehemmiyet vermediğini gösterdi. "İşte Robespierre! İşte Robespierre!" diye bağırarlara bir nazar-ı bî-kayd ile bakıyordu. Çünkü bir zaman yine o ağızlardan pek çok alkışlar işittiğini elbette hatırlıyordu.

Mahkûmlar böylece siyasetgâha geldiler, o gün yirmi bir kişi idiler. Maximilien Robespierre maktele çıktığı vakit o cemm-i gafirden, o lâ-yuadd seyircilerden bir nidâ-yı gayzdır koptu. Bu hali görünce cellâtlardan biri -ihtimaldir, birkaç ay evvel o pâk-ı dâmeni Charlotte de Corday da, o kızcağıza yine böyle idam olunurken bir tokat vurmak fezâhatini irtikâb edendir- hâsılı, o alçak herif Maximilien Robespierre'in çenesindeki sargıyı şiddetle çekti, âdeta kopardı. Çene aşağıya doğru sarktı, dişler yere döküldü, biçare adam derûnî inleyerek vechen kül gibi oldu. Bereket versin ki o darbe-i sâmit-i mevt imdada yetişti. O bakiyye-i hayattan eser kalmadı. İhtilalin o ferzend-i ferîdi, ricâl-i ihtilâlîn o kutb-i muhteşemi:

El-cezâu min-cinsi'l-amel

fehvâsınca a'mâlinin cezasını gördü.

Her ten yiter bir derd ile,

Geh kerem ile geh serd ile

Uğraşmaya her ferd ile,

Değmez bu dünyâ-yı ehass!

Maximilien Robespierre'in bu ufûliyle, müstahakk olsa da yine hazin ufûlüyle inkılâb-ı kebîri büyük bir sekteye uğradı. O tarihten itibaren Fransa'da bir devr-i irticâ' başladı. Çünkü her kusuruyla her türlü seyyiâtiyle beraber o merd-i acîb bu inkılâbın hem mahsûlü hem mürevvici idi. Zaten öyle olmasaydı o muhît-i müteheyyicte öyle bir nüfuzu, bir ehemmiyeti kazanabilir miydi?

Ricâl-i ihtilâlden hiçbiri yoktur ki sırf bu nokta-i nazardan bu mertebe tesirini gösterebilir, revîş-i tarihi bu derece değıştirsinsin! Filhakika Maximilien Robespierre'in muârizları çoktur.

Ne kendi eyledi râhat, ne halka verdi huzûr!

Yıkıldı gitti cihândan, dayansın ehl-i kubûr!

diye idamını alkışlayanlar hidden efzûn oldu. O devr-i i'tisâfin başlıca vukuâtı göz önüne getirilirse öylelerine hak vermek de zarûrîdir, fakat kimse inkâr edemez ki yine aynı Maximilien Robespierre bir kudrettir, bilhassa bir kudret-i ma'neviyyedir.

Bu kudret o inkılâptan husûle geldi, yine o inkılâba büyük hizmetler etti. Acaba bu devrin o harikulâde, o hibb-i vatan, o tebcîl-i milliyyet gibi bediâlarında, fütûhatça o muvaffakiyetlerinde, o her türlü zaferlerinde bu fitrat-ı garîbenin tesiri, hem de külli bir tesiri yok muydu? Şüphesiz vardır.

Öyle denilebilir ki Maximilien Robespierre bu cihetçe Georges Jacques Danton'dan ziyade inkılâb-ı kebîre has bir cepherdir. Georges Jacques Danton'un kemâlât-ı siyâsiyye ve ictimâiyyesine mâlik olamadı, Georges Jacques Danton gibi yüksek, büyük düşünemedi... Fakat zillet olsun, fazilet olsun, ihtilal itibariyle daha ziyade hâiz-i meziyet idi. Çünkü başlıbaşına bir sima, mehib, hatta muazzam, lakin müthiş, belki de menfûr bir sima idi, yalnız bir sima da değil, bir âlim idi... Hâlâ bile insan o âlimi dakayıkıyla temaşa ettikçe mebhût, mütefekkir:

Cihân hayrette, cânân hayrette, cân-âzâr hayrette!

diye feryat eyler, fakat cüz'îce vâkf-ı hikmet ise:

Elâ küllü şey'in mâ-hâ'llahu bâtıl

Ve küllün naîmun lâ-muhâletün zâil

der, teselli bulur.

Büyükada

Ağustos

1329

Bu telifin esnâ-yı tahrîrinde müracaat ettiğimiz meâhizlerin başlıcalarını ber-vech-i âtî zikreyliyoruz:

Michelet	Fransa İnkılâb-ı Kebîri, cilt 2 ve 3.
Aulard	Fransa İnkılâb-ı Kebîrinin Târih-i Siyâsîsi
Aulard	Fransa İnkılâb-ı Kebîrine Dâir Tetkîkat ve Tettebbuât, cilt 1-6.
Madelin	Fransa İnkılâbı
Carlyle	Fransa İnkılâb-ı Kebîri
Carlyle	Kahramanlar
Jules Claretie	Ricâl-i İhtilâl
Sorel	Fransa İnkılâb-ı Kebîri ve Avrupa, cilt 3.
Taine	Fransa'nın Menşeiîleri: İnkılâb-ı Kebîr
Edgar Quinet	İnkılâb-ı Kebîr, cilt 2.
Lavissee, Rambaud	Târih-i umûmî, cilt 9.
Histoire	Ma'rûf, musavver bir mecmûa-i mevkutedir.

3.6. Nisvân-ı İhtilâl

Ali Kemal Bey'in Ricâl-i İhtilâli müteakıben yazdığı bir eserdir ki Manon Roland, Marie-Anne Charlotte de Corday d'Armont, Anne-Josèphe Théroigne de Méricourt, Anne-Lucile-Philippe Laridon Duplesis gibi Fransa inkılâb-ı kebîrinin en meşhur nisvân-ı ihtilâlini o hem latif, hem feci hayatlarıyla parlak bir tarzda arz eyler. Tarih ile meşgul olanları her cihetçe müstefiz kılar. Ricâl-i ihtilâl gibi resimlerle tevşih edilerek kariben tab' olunmak üzeredir.

Ricâl-i İhtilâl'in Honoré Gabriel Riqueti de Mirabeau, Camille Desmoulins, Jean-Paul Marat'dan teşkil ikinci bir hizbini de yine kariben neşredeceğiz.

4. SONUÇ

Fransız İhtilali, başta Batı coğrafyası olmak üzere birçok dünya ülkesi üzerinde tesirleri olan tarihi bir olaydır. Bu olay devletler nazarında sebep olduğu neticeler kadar Osmanlı aydınlarının fikir ve eylem dünyalarında yaptığı tesirler bakımından da ehemmiyet taşır. Abdülhamit yönetimine muhalif olan Jön Türkler Fransız İhtilali'nin getirdiği yenilikleri kendi ülkelerinde de hayata geçirmek isterler. Ali Kemal ise başlangıçta bir ferdi olduğu Jön Türkler'den bir müddet sonra ayrılıp onlara muhalefet eden bir konumda yer alsa da Fransız İhtilali'nin ortaya koyduğu fikirleri milletlerin hürriyete kavuşmaları bakımından kıymete değer bulur. Bu sebeple Fransız ihtilal ricâlini anlattığı *Ricâl-i İhtilâl* adlı eseri kaleme alır.

Ricâl-i İhtilâl, Türk edebiyatında mühim bir yere sahiptir. Eserin ehemmiyeti iki farklı noktada kendini gösterir. Bunlardan ilki, Ali Kemal'in devrinde işlenilmeye pek müsait olmayan bir muhtevayı kaleme alma cesareti gösterebilmesidir. İkincisi ise, Osmanlı sınırları dışında farklı din ve dile mensup bir milletin başından geçen tarihi bir olayın okuyuculara bu eser vasıtasıyla aktarılabilmesidir. Bu bakımdan döneminde muhteva itibarıyla ilk ve tek eser olma vasfını kazanan *Ricâl-i İhtilâl*, tamamlanamamış bir eser olmasına rağmen okuyucu tarafından oldukça rağbet görür.

Müellif, eserde Fransız İhtilali'ne önderlik eden dört büyük ihtilal adamının biyografik bilgilerini verir. Marquis de Condorcet, Louis Antoine Léon de Saint-Just, Georges Jacques Danton ve Maximilien Robespierre hakkında verdiği bu bilgiler üzerinden ihtilalin ehemmiyeti noktasında okuyucuyu fikir sahibi etmeye çalışır. Eserde ele alınan şahsiyetler genel itibarıyla ihtilale olan katkıları üzerinden bir değerlendirmeye tabii tutulur. Fakat eserde hiçbir şahıs tek başına bir değerlendirmeye alınmaz, bilakis her şahsın siyasi hayatına tesir eden aile münasebetleri, eğitimleri, yakın dostlukları, siyasi çevreleri ve karakter özellikleri üzerinde teferruatlı bilgiler verilir. Eserde ele alınan her bir şahıs bu faktörlerin terkiibinden oluşan birer tarihi kahraman olarak ele alınır.

Müellif, kahramanların aile münasebetlerini siyasi hayatlarına yaptığı tesirler bakımından değerlendirir. Bu değerlendirmelerde Ali Kemal, Louis Antoine Léon de Saint-Just ve Maximilien Robespierre’i sert mizaçları ve kadınlara olan olumsuz bakış açıları sebebiyle eleştirmekle birlikte Marquis de Condorcet ve Georges Jacques Danton’un iyimser mizacını ve aile hassasiyetini kimi zaman siyasi galibiyetlerinden uzaklaştırıcı bir faktör olarak kabul eder. Eserde ele alınan şahıslar bu yönden birbirine zıt iki kutup oluşturur.

Ali Kemal, kahramanların karakteristik özelliklerine en az siyasi hayatları kadar önem verir. Bu nedenle ele aldığı her tarihi olayı kahramanların siyasi kabiliyetleri ve karakter özellikleri ile birlikte ortaya koyar. Kahramanların siyasi başarı ya da başarısızlıklarına sebebiyet veren en önemli unsur, onların aile ve siyasi çevrelerinden önce sahip oldukları şahsi vasıflardır. Müellif, bu manada Marquis de Condorcet ile Danton’u, Louis Antoine Léon de Saint-Just ile Maximilien Robespierre’i birbirine yaklaştırır, kahramanların karakter özellikleri ile birlikte fiziki tasvirlerini de gerçekçi bir dil ile okuyucuya tanıtır.

Ali Kemal, kahramanların siyasi kabiliyetleri ve politikaları hakkında değerlendirmeler yapar. Bu değerlendirmelerde öncelik verdiği nokta, ihtilalin ortaya koyduğu değerlerin ne derece uygulanabildiğidir. Bu maksatla ihtilal sonrasında benimsenen politikalar ve bunları uygulama biçimleri, insani değerlere ve cumhuriyete verilen önemin kahramanların politikalarına ne derece yansıdığı, halkın ihtiyaçları, ülkenin iç ve dış sorunlarına getirilen çözüm önerilerinin hakikate uygunluğu ve neticeleri, kahramanların siyasi güçleri ve bunları kullandıkları sahalardan siyasi mecrada adı geçenlerin niyetlerindeki samimiyet ve dürüstlük müellifin şahısları incelerken kullandığı bir değerlendirme ölçeğinin esas unsurlarını oluşturur. Bu açıdan kahramanlar benimsedikleri siyaset anlayışları bakımından da iki kutba ayrılırlar. Ali Kemal, Marquis de Condorcet’nin politikasını takdir etmekle birlikte en çok Georges Jacques Danton’u beğenir. Öyle ki Georges Jacques Danton bahsi eserin en uzun süren bölümüdür. Fakat müellif, ihtilali ve ihtilal sonrası dönemi tek bir ferdin başarı ya da başarısızlığıyla ele almaz. Her birinin farklı bir tarzda, lakin aynı emeller noktasında hareket ettiğini düşünür. Böylece Marquis de Condorcet ve Georges Jacques Danton ile, pek çok yönden zıddı olan Louis Antoine Léon de Saint-Just ve Maximilien Robespierre kutbunu ihtilal düzeninin devam ettirilmesi fikri birleştirir.

Ricâl-i İhtilâl, üslup özellikleri itibariyle önemli özellikler taşır. Müellif, gazeteci kimliğinin vermiş olduğu bir rahatlıkla kaleme aldığı eserini bir tarih kitabının resmiliğinden uzaklaştırır. Eserin bütün bölümlerinde kahramanların doğrudan ya da dolaylı olarak içinde bulunduğu tarihi olaylar teferruatlı bir şekilde verilir. Bu olaylar sebep-sonuç, şahıslar, mekân, tarih ve sayısal veriler ile gerçekçi bir dil kullanılarak verilir. Hatta müellif, eser boyunca tanınmış tarihçilerin fikirlerinden alıntılar yaparak kendi görüşlerini sağlamlaştırır. Fakat bu tarihi olayların anlatımındaki resmiyet eserin edebî bir nitelik kazanmasına mani değildir. Bunun bir göstergesi de Ali Kemal'in üslubunun en belirgin vasıflarından biri olan nazmı ve nesri birlikte kullanmasıdır. Bu eserde de müellif, tarihi olayların ve kahramanların değerlendirmesini yaparken olayları nazım parçalarıyla birlikte ele alır. Böylece *Ricâl-i İhtilâl*, tarihi bir muhteva ile ilgili başvurulabilecek edebî nitelikte bir kaynak olma özelliği kazanır.

Ali Kemal, Fransız İhtilali ve ihtilale önderlik eden kahramanlar hakkında izafi değerlendirmeler yapmaktan sakınır. Müellif, kendi fikirlerini ve doğrularını okuyucuya vermek ya da ihtilali bu yönde değerlendirmek arzusu taşımaz. Aksine kahramanları hataları ve doğrularıyla birlikte ele alır. Eserde hiçbir şahıs tek bir eylemi ve fikri ile ortaya çıkmaz. Müellif, bütün kahramanları tarafsız bir bakış açısı ile değerlendirir, izafi hükümlerle hareket etmez. Fakat eser boyunca müellifin ihtilal önderlerinin olumlu yönlerini ortaya çıkarma çabasında olduğu görülür. Müellif, olumsuz herhangi bir tarihi olaydan ya da kahramanların olumsuz değerlendirilebilecek herhangi bir eyleminden sonra ihtilalin ve önderlerinin olumlu vasıflarını ortaya çıkaracak nitelikte bilgiler verir. Böylece eserin dört bölümü de kahramanlar hakkında olumlu değerlendirmeler yapılarak bitirilir. Kahramanların kimi zaman çok vahim akıbetlere sebep olan uygulamalarına rağmen müellifin iyimser bir tutum sergilemesinin nedeni, şahısların ihtilalin getirdiği değerlere olan inancıdır. Müellifin bu bakış açısı, milletlerin daha güzel bir istikbale kavuşabilmeleri için ağır bedeller ödenmesi gerektiği tezini de doğrulayıcı niteliktedir. Fakat müellifin bu tutumu kahramanlar hakkında objektif bir tavır sergilemesine mani olmaz. Bu bakış açısı sayesinde bir taraftan okuyucunun tek taraflı bir değerlendirme yapması engellenirken diğer taraftan da milletlerin hürriyetine kavuşabilmesi için fedakârlık göstermenin elzem olduğu tezi okuyucuya iletilir.

Ali Kemal'in olumsuz bakış açısının eserde sadece Fransız halkı üzerinde yoğunlaştığı görülür. Özellikle bu olumsuz bakış açısı, müellifin Maximilien Robespierre bahsinde yaptığı eleştiriler ile kendini gösterir. Bunun en önemli sebebi ise Fransız halkının kendisiyle beraber ihtilal müceddesi veren kahramanların maruz kaldığı akıbetler karşısında almış olduğu duyarsız tavidir. Bu noktada müellif, Fransız halkının tutumunu o dönemde iktidar mevkinde bulunanların hatalarından daha kötü ve samimiysiz bulur. Nitekim Ali Kemal, ele aldığı kahramanların niyetlerini ve davranışlarını ilk önce samimiyet ve dürüstlük esasına göre değerlendirir. Fakat Fransız halkı öne çıkan iki farklı yüzüyle Ali Kemal'den bir iltifat alamaz.

Ali Kemal, ihtilale olumlu bir bakış açısıyla yaklaşır. Bu ihtilalden devlet ve millet olarak çıkarılması gereken dersler olduğu fikri, aynı zamanda eserin kaleme alınma sebeplerinden biridir. İhtilalin getirdiği hürriyet, eşitlik, adalet vb. değerleri milletlerin ilerlemesi adına büyük kazanımlar olarak değerlendirir. Fakat gençlik yıllarında bu değerleri ülkesine kazandırmak amacıyla hareket eden bir aydının bir müddet sonra, Jön Türkler'e muhalefet edip ömrünün sonuna kadar muhafazakâr bir siyaset anlayışıyla hareket etmesi çelişkili bir durum olarak görünmektedir. Bu değişimin birçok sebebi bulunmakla birlikte müellifin bu eserde bir örnek teşkil ettiğini düşündüğü ihtilal ve önderlerini samimi bir üslupla takdir ettiği eserden doğrudan çıkarılabilecek en önemli sonuçtur.

KAYNAKÇA

Akçura, Yusuf. **Üç Tarz-ı Siyaset (Ali Kemal'in "Cevabımızı" ve Ahmet Ferit'in "Bir Mektubu" ile Birlikte)**. haz. Okan Bensoy. Ankara: Kilit Yayınları, 2011.

Akyüz, Kenan. **Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri 1860-1923**. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1995.

Ali Kemal. **Bir Safha-i Şebab**. İstanbul: İkdâm Matbaası, 1329.

———. **Bir Safha-i Tarih**. Dersaadet: Matbaa-i İkdâm, 1329.

———. **Çölde Bir Sergüzeşt**. Dersaadet: Malumat Kütüphanesi, 1316.

———. **Edebiyat ve Siyasiyat**. Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1326.

———. **Fetret**. Dersaadet: Muhtar Halit Kütüphanesi, 1330.

———. **İki Hemşire**. Dersaadet: Tahir Bey Matbaası, 1315.

———. **İlm-i Ahlak**. Dersaadet: Sabah Matbaası, 1330.

———. **Jülyet'in İzdivacı**. Kostantiniyye: Malumat ve Tahir Bey Matbaaları, 1315.

———. **Muterizlere Ecvibe-i Müskite**. İstanbul: İkdâm Matbaası, 1316.

———. **Paris Musahabeleri**. Dersaadet: Matbaa-i İkdâm, 1331.

———. **Ricâl-i İhtilâl**. Dersaadet: Matbaa-i İkdâm, 1329.

———. **Sorbonne Darülfünûnu'nda Edebiyât-ı Hakikiyye Dersleri**. haz. Bahriye Çeri. Ankara: Hece Yayınları, 2007.

———. **Tarih-i Siyasî**. Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1324.

———. **Tunus**. [y.y.], Kütüphane-i Kemal, 1900.

———. **Yeni Kadın Mektupları**, çev. Ali Kemal, İstanbul: Muhtar Halid Külliyyatı, 1911.

———. **Yıldız Hatırat-ı Elimesi**. Dersaadet: İkbâl-i Millet Matbaası, 1326.

“Ali Kemal” **Türk Ansiklopedisi**. İstanbul: MEB, 1966.

Aulard, François Victor Alphonse. **Fransa İnkılâbının Siyasî Tarihi (Demokrasinin ve Cumhuriyetin Kaynakları ve Gelişmesi) 1789-1804**. çev. Nazım Poroy. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1944.

Avcı, Hülya. **Ali Kemal'in (1329/1911-1336/1917) Peyam-ı Edebi Gazetesindeki Makaleleri**. [y.y.]: 1980.

Beyatlı, Yahya Kemal. **Çocukluğum, Gençliğim, Siyasî ve Edebî Hatıralarım**. 4. bs. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1999.

———. **Siyasî ve Edebî Portreler**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.

Birinci, Ali. **Hürriyet ve İtilâf Fırkası (II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye karşı Çıkanlar)**. 2. bs. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012.

Bozbağlı, Sabiha. **İhtilâller ve Darbeler Tarihi**. İstanbul: Yirminci Yüzyıl Yayınları, 1966.

Curtius, Ernest-Robert. **Fransa Üstüne Deneme**. çev. Sabahattin Eyüboğlu. İstanbul: Sanat Basımevi, 1953.

Emil, Birol. **Jön Türklere Dair Vesikalar I Edebiyatçı Jön Türklerin Mektupları (Ali Kemal ve Süleyman Nazif'den Mizancı Murad Bey'e)**. İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1982.

Gezgin, Faruk. **Ali Kemal: Bir Muhalifin Hikâyesi**. İstanbul: İsis Yayıncılık, 2010.

———. Ali Kemal Hayatı–Şahsiyeti–Siyasî ve Edebî Eserleri”. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991. (Aktaran: Gezgin, Faruk. **Ali Kemal: Bir Muhalifin Hikâyesi**. İstanbul: İsis Yayıncılık, 2010).

Göze, Ayferi. **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**. 13. bs. İstanbul: Beta Basım, 2011.

Karaveli, Orhan. **Ali Kemal “belki de bir günah keçisi...”**. 3. bs. İstanbul: Doğan Kitap, 2009.

Kazak, Berna. “Ali Kemal’in Hatıratı” Mezuniyet Tezi. İÜ Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümü, 1954.

Kıranlar, Safiye. **Ali Kemal-Toplu Yazıları 1908-1909: Bölüm I (Temmuz Teşrin-i Sâni 1908)**. İstanbul: İsis, 2010.

———. **Ali Kemal-Toplu Yazıları 1908-1909: Bölüm II (Kanun-i evvel 1908-Kanun-i evvel 1909)**. İstanbul: İsis Yayıncılık, 2010.

Kuneralp, Sinan. “Bir Osmanlı Aydınının Gözüyle Fransız İhtilâli”. **Tarih ve Toplum**. c. 12. s. 67. Temmuz, Yaz. İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1989: 57- 58.

Kuneralp, Zeki. **Sadece Diplomat**. İstanbul: İstanbul Matbaası, [t.y].

———. **Ali Kemal-Ömrüm**. İstanbul: İsis Yayıncılık, 1985. (Aktaran: Gezgin, Faruk. **Ali Kemal: Bir Muhalifin Hikâyesi**. İstanbul: İsis Yayıncılık, 2010).

Kuran, Ahmet Bedevi. **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketli ve Millî Mücadele**. 1. bs. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.

Lewis, Bernard. **Modern Türkiye'nin Doğuşu**. çev. Metin Kırıatlı. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996.

Meriç, Cemil. **Bu Ülke**. 34. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

Özgül, M.Kayahan. **Ömrüm-Ali Kemâl**. Ankara: Hece Yayınları, 2004.

Özsoy, Osman. “Milli Mücadeleye Gazeteci Ali Kemal’in Basın Yoluyla Muhalefeti”. Doktora Tezi. İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.

Sakaoğlu, Necdet. “Otuz Bir Mart Olayı”. **İstanbul Ansiklopedisi**. c. 6. İstanbul: Ana Basım, 1994.

Şenler, Yaşar. “Ali Kemal “Râşid Müverrih mi Şâ’ir mi” (Metin, İndeks)”. Mezuniyet Tezi. İÜ Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 1980.

Tanpınar, Ahmet Hamdi. **Sahnenin Dışındakiler**. 7. bs. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005.

Ulusoy, Ayşe. “Ali Kemal”. **Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi**. c. 1. Ankara: AYK, AKM Yayını, 2002.

Uzun, Mustafa. “Ali Kemal”. **İslam Ansiklopedisi**. c. 2. İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.

Ülken, Hilmi Ziya. **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**. 5. bs. İstanbul: Ülken Yayınları, 1998.

Ünaydın, Ruşen Eşref. **Bütün Eserleri- Röportajlar I: Diyorlar ki**, haz. Necat Birinci- Nuri Sağlam Ankara: TDK Yayını, 2002.

ÖZ GEÇMİŞ

25 Temmuz 1990 tarihinde İstanbul’da doğdu. İlk ve orta öğrenimini aynı şehirde tamamladı. Lisans eğitimini İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde tamamladı. 2013 yılından bu yana Yıldız Teknik Üniversitesi’nde yüksek lisans eğitimine devam etmektedir.

